

Л. Є. Азарова, Л. В. Горчинська, Т. М. Пустовіт

УКРАЇНСЬКА МОВА

ПРАКТИЧНИЙ ПРАВОПИС

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

Л. Є. Азарова, Л. В. Горчинська, Т. М. Пустовіт

УКРАЇНСЬКА МОВА
ПРАКТИЧНИЙ ПРАВОПИС

Навчальний посібник

Вінниця
ВНТУ
2021

Рекомендовано до друку Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 3 від 28.10.2021 р.)

Рецензенти:

Н. М. Павликівська, доктор філологічних наук, професор

Н. Б. Іваницька, доктор філологічних наук, професор

О. Б. Залюбівська, кандидат педагогічних наук, доцент

Азарова, Л. Є.

A35 Українська мова. Практичний правопис : навчальний посібник / Азарова Л. Є., Горчинська Л. В., Пустовіт Т. М. – Вінниця : ВНТУ, 2021. – 98 с.

ISBN 978-966-641-883-1

Навчальний посібник містить теоретичний та практичний матеріал, а також завдання для тестового контролю знань з основних тем українського правопису. Всі завдання і вправи орієнтовано на подальше вдосконалення знань з української мови та сприяння розвитку загальної культури мовлення студентів.

Призначено для студентів, магістрантів, викладачів, науковців, а також усіх, хто прагне підвищити загальний рівень володіння українською мовою.

УДК:811.161.2'35(075.8)

Зміст

Передмова	5
1 Правопис апострофа	6
1.1 Теоретичний блок	6
1.2 Практичний блок	6
1.3 Контроль знань	10
2 Правопис м'якого знака	11
2.1 Теоретичний блок	11
2.2 Практичний блок	13
2.3 Контроль знань	16
3 Спрощення груп приголосних	18
3.1 Теоретичний блок	18
3.2 Практичний блок	18
3.3 Контроль знань	21
4 Подвоєння та подовження приголосних	23
4.1 Теоретичний блок	23
4.2 Практичний блок	25
4.3 Контроль знань	28
5 Зміни приголосних при словотворенні	30
5.1 Теоретичний блок	30
5.2 Практичний блок	31
5.3 Контроль знань	34
6 Правопис префіксів	36
6.1 Теоретичний блок	36
6.2 Практичний блок	38
6.3 Контроль знань	40
7 Уживання великої літери	42
7.1 Теоретичний блок	42
7.2 Практичний блок	54
7.3 Контроль знань	58
8 Правопис слів іншомовного походження	61
8.1 Теоретичний блок	61
8.2 Практичний блок	65
8.3 Контроль знань	68
9 Правопис та відмінювання українських прізвищ, імен та по батькові	70
9.1 Теоретичний блок	70
9.2 Практичний блок	76
9.3 Контроль знань	79

10 Кличний відмінок.....	81
10.1 Теоретичний блок.....	81
10.2 Практичний блок.....	82
10.3 Контроль знань.....	84
11 Закінчення іменників чоловічого роду у формі родового відмінка однини.....	86
11.1 Теоретичний блок.....	86
11.2 Практичний блок.....	91
11.3 Контроль знань.....	94
Список використаної літератури.....	96

ПЕРЕДМОВА

У наш час утвердження України на міжнародній арені, закріплення української мови як державної, розширення процесів демократизації нашого суспільства, впровадження української мови в усі сфери життєдіяльності держави постала нагальна потреба досконалого володіння українською мовою широких верств населення, підвищення культури усного мовлення.

Звідси випливають нові завдання, що поставило життя й перед вітчизняними закладами вищої освіти: готувати фахівців нової генерації: кваліфікованих, грамотних, компетентних, духовно збагачених, національно свідомих фахівців, які б досконало володіли нормами загальної мовної культури.

Значення орфографії в курсі повторення української мови виходить із загального значення орфографічної норми, яка поряд з іншими нормами є невід'ємною ознакою літературної мови. Дотримання визначених орфографією норм не тільки полегшує письмове спілкування, а також є свідченням мовної культури.

Концепція пропонованого навчального посібника ґрунтується на нових засадах викладання української мови, а його зміст підпорядкований розвитку писемного та усного зв'язного мовлення студентів.

Кожна частина посібника містить послідовно викладений теоретичний матеріал, що ілюструється прикладами; систему вправ та завдань різного рівня складності для формування й удосконалення навичок володіння основами української граматики, активного використання їх в усному та писемному мовленні та системи тестових завдань для перевірки рівня засвоєння матеріалу.

Автори посібника приділили достатньо уваги підвищенню орфографічної грамотності, змістовності вправ і завдань, їхньої емоційної насиченості. А надані тести для самоконтролю наприкінці кожної теми посібника мають на меті не тільки перевірку знань студентів, але й спонукатимуть до роботи зі словниками, довідниками, нормативними документами.

Практичні заняття з орфографії мають на меті допомогти студентам негуманітарних спеціальностей повторити, закріпити та удосконалити орфографічні навички. Матеріали посібника допоможуть викладачам цілеспрямовано розвивати мислення та мовлення студентів, формувати практичні уміння та навички, виховувати належне ставлення до рідної мови і багатой культури народу України.

Для студентів, магістрантів, викладачів, науковців, а також усіх, хто прагне вдосконалити мовні навички.

І ПРАВОПИС АПОСТРОФА

1.1 Теоретичний блок

Роздільність вимови **я, ю, є, ї** та попереднього твердого приголосного на письмі позначаємо апострофом.

Апостроф пишемо перед **я, ю, є, ї**:

1. Після букв на позначення губних приголосних **б, п, в, м, ф**: *б'ю, н'ять, н'є, в'язи, солов'ї, м'ясо, рум'яний, (на) тім'ї, жирáf'ячий, мерєф'янський; П'яста, В'ячєслáв, Дєм'ян, Максим'юк, Стеф'юк.*

Примітка. Апостроф не пишемо, коли перед буквою на позначення губного звука є інша буква (крім **р**), що належить до кореня (основи): *дзв'якнути, духмяний, мавнячий, медвяний, морквяний, різдвяний, свято, тьмяний, цвах, але: арф'яр, вєрб'я, торф'яний, черв'як.* Коли така буква належить до префікса, то апостроф пишемо, як і в спільнокоренових словах без префікса: *зв'язок, зв'яліти, підв'язати, розм'якнути, сп'яніти.*

2. Після **р**: *бур'ян, міжгір'я, пір'я, матір'ю, кур'єр, (на) подвір'ї; Валєр'ян, Мар'ян, Мар'яна.*

Примітка. Апостроф не пишемо, коли **ря, рю, рє** означають сполучення м'якого **р** із наступними **а, у, є**: *бур'як, бур'яний, крякати, рябий, рюмсати, крюк.*

3. Після **к** у слові **Лук'ян** і похідних від нього: *Лук'яненко, Лук'яніюк, Лук'янець.*

4. Після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *без'ядерний, без'язікий, від'їзд, з'єднаний, з'їхати, з'явитися, напів'європéйський, об'єм, під'їхати, під'їюдити, роз'їшити, пан'європéйський; дит'ясла, камер'юнкер, Мін'юст.*

Примітка. Після префіксів із кінцевим приголосним перед наступними **і, є, а, о, у** апостроф не пишемо: *безім'єний, зініціювати, законómити, загітувати, зорієнтувати, зуміти [10:7-8].*

1.2 Практичний блок

Завдання 1. Запишіть подані слова, поставте, де потрібно, апостроф. Згрупуйте слова згідно із правилами його вживання:

1 група – після букв **б, п, в, м, ф**, які передають на письмі тверді губні приголосні звуки, якщо перед ними немає кореневого приголосного (крім **р**);

2 група – після **р** в кінці складу;

3 група – після префіксів, що закінчуються на приголосний;

4 група – у складних словах, перша частина яких закінчується на приголосний;

5 група – після **к** у слові **Лук'ян** та похідних від нього;

6 група – слова, в яких апостроф не вживається.

Запам'ятати, подвір'я, зм'якшити, полум'янити, бур'я, різдв'яний, між'ярусний, львів'яни, присв'ята, пор'ядок, вітр'яний, Лук'яненко, бур'як, повітр'я, підрум'янений, сер'йозний, довір'я, забур'янений, вітр'як, міжгір'я, валер'янка, Солов'йов, об'їжджати, б'язевий, сім'янин, Дерев'яно, всер'йоз, медв'яний, від'ємний, дріб'язковий, взаємопов'язаний, різб'ярство, підгір'я, Р'єспін, поголів'я, перед'осінній, Лук'янчук, ув'язнений, трьох'ярусний, з матір'ю, роз'ораний, слов'яни, звір'ячий, роз'ятрений, Валер'ян, трьох'етапний, об'ємний, без'ядерний, Амудар'я, кам'яний, арф'яр, возз'єднання, в'йокнути, довір'я, звір'ячий, Лук'янович, повітр'я, кур'йозний, необ'їджений, з матер'ями, Гур'ївка, р'ясно, без'ідейний, р'яд, з'організувати, рутв'яний, зав'язка, дез'орієнтація.

Завдання 2. Запишіть слова в дві колонки:

1) ті, які пишуться з апострофом;

2) ті, які пишуться без апострофа.

1. Дев'ятсот, серм'яга, хутор'янин, зв'язок, духм'яне, пор'ядок, бур'ян, без'язики, тьм'яно, цв'ях, присв'ята, реп'ях, п'ятдесят, з'ясовано, Солов'йов.

2. Медв'яний, п'ятсот, арф'яр, посер'йознішав, дзв'якнути, розв'язно, помор'янин, св'ято, сузір'я, харків'янин, вар'яг, від'їзд, різб'яр, мавп'яча, роз'ятрити, при'їзд.

Ключ. З останніх букв прочитайте назви віршів:

1) В. Сосюри;

2) М. Рильського [8:8].

Завдання 3. Від поданих слів утворіть та запишіть:

а) прикметники: дерево, камінь, солома, риба, олово, соловей, жаба, хлопець, жирафа, Різдво, мавпа, морква, трава, звір, торф, вітер;

б) дієслова, додаючи до поданих слів префікси, що закінчуються на твердий приголосний: явитися, їсти, орати, єднати, економити, їздити, агітувати.

Завдання 4. Замість крапок поставте, де потрібно, апостроф. У ліву колонку виписіть слова з апострофом, у праву – без апострофа.

Сер'йозний, сузір'я, р'юмсати, з'агітувати, зор'яний, перед'ювілейний, під'юдити, вр'ятований, Григор'єв, бур'як, з'явитися, пор'ятунок, з матір'ю, звір'ята, дров'яний, міжгір'я, р'ядно, роз'орати, Юр'ївка, з'єднати, св'ятковий, роз'яснити, тьм'яний, від'їжджати, розв'язка, Св'ятослав, пуп'янок, під'йом, нев'янучий, про'яснити, Тет'яна, Лук'яненко, з'їзд, П'ятихатки, гр'ядка, посер'йознішав, невід'ємний, цв'ях, різб'яр, присв'ята.

Для самоконтролю: слів в обох колонках має бути порівну.

Завдання 5. Перепишіть речення, вставляючи, де потрібно, апостроф. Поясніть правопис.

1. І наче ті Тарасові скрижали у солов...їних щибетах жили, в зеленій руті, у барвінку, в м...яті, де явори стоять немов на св...яті, немов з...явилися із нічної мли (А. Малишко). 2. Тихий день ввійшов у сад гілл...ястий, пахощі медв...янії розлив (Н. Забіла). 3. Я люблю, як буває, осінн...ю пахне яблуками у хаті; он лежать вони, повні сонця, немов на св...яті (А. Малишко). 4. Мати перша в світі навчила л...юбити роси, легенький ранковий туман, п...янкий л...юбисток, м...яту, маковий цвіт (М. Стельмах). 5. Мов бур...ан, звелись в атаку матроси, у кожного зв...язка гранат (М. Нагнибіда). 6. Музиканти на хорах уже настроювали інструменти, щоб дзв...якнути краков...як (О. Донченко). 7. Україно! Україно! Ти розквітла слов...їно (М. Рильський). 8. Ніколи я не знав, як тяжко жить без солов...я, що в пісні аж тремтить тільцем своїм маленьким і гар...ячим (М. Стельмах). 9. Кам...яну голову хоч об мур товчи – не пом...якшає (Г. Тютюнник). 10. У всякому подвір...ї своє повір...я (нар. творч.).

Завдання 6. Прочитайте текст. Перевірте правильність вживання апострофа. Виправте помилки.

Обіхав я багато країв. Гарних, дивних, цікавих. Тепер у місті живу. Настрій у мене св'ятковий. Та враз я згадав хлопячі забави на батьківському подвір'ї. Почув травяний дух. Дух, де вється моя Рось. Задзвеніли мені солові, кропивяночки, очеретянки, заворкотіли голубята. Запахли в рідному селі р'яст, румянок, п'ятиперстень. І м'ята. Холодна, кучер'ява. Ледве заходжу, було, хлопям до саду, відчуваю, як вільно дихати. Як пахучий холодок наповнює груди. А там ластівя озветься, защебече, ніби щось промовляє. А із сусіднього саду вітається дід Лукян. Скинув бриля – махає. А поруч он клен вишневий, мов півник поливяний. Мені все дужче пахне м'ята. Я хочу додому. У батьків сад... (Д. Чередниченко).

Завдання 7. Розкрийте значення кожного із фразеологізмів. Поясніть вживання апострофа. Введіть фразеологізми до самостійно складених речень.

З вогню та в полум'я. Лобом муру не проб'єш. П'яте через десяте. З'явитися на шапкобрання. Серце в'яне. Людям язика не зав'яжеш.

Завдання 8. Перепишіть, вставляючи, де потрібно, апостроф. Поясніть правопис.

1. Я дуже любив одо пору року, коли прогріте сонцем повітря пахне прив...ялою травою. 2. Гирівський дідок-різьб...яр на згинах рук ніс по ятці зі своїм ходовим товаром... 3. І все ж дочекався він св...ята: знову на

його подвір...ї цоркотять лелеки. 4. У чорному отворі труби з...явилася крихітна сіра голівка з рожевим дзьобиком. 5. І тільки коли Олесь простяг руку, щоб погладити її, вона перепурхнула на вишню, весело тінькнула і стала розправляти дзьобом прим...яте пір...я (з тв. Д. Білоуса). 6. В небі хмарки білосніжні, легкі, ніби пір...я, роси на травах – погоди хорошої знак, птах, що піднявся з долини й летить до узгір...я. Може, то лебідь піднявся, а може, – літак. 7. Був я в Сосниці недавно, в тому В...юнищі зеленім, в тій селянській щедрій хаті, де Довженко народивсь. 8. Живе сім...я велика і єдина! 9. Щасливий воїн, що в ім...я миру свою підносить бойову сокиру. 10. Білий місяць, чорним перевитий, хмари за вікном у небі в...ються. 11. Наша дружба – наша воля, не темниці-кам...яниці (з тв. М. Рильського). 12. Придніпров...я моє, Придніпров...я! Чорнозем проростає здоров...ям (М. Стельмах). 13. Ох, лицарю, не зв...язуйся з отарою – вона тебе затопче в пилугу! (Л. Костенко) 14. Тихим надвечір...ям у кав...ярні допиваєш каву на останні... (Л. Талалай).

Завдання 9. Запишіть слова, виправляючи, де потрібно, помилки.

Міжгір'я, хом'як, В'ячеслав, р'ябий, тьмяний, бур'як, дерев'яний, медв'яний, солов'ї, реп'яхи, солом'яний, відв'язати, Захар'їн, цв'ях, від'ємник, пір'я, зів'янув, полум'я, свято, хлоп'ята, розятрений, мавп'ячий, підребер'я, посв'ята, торф'яний, р'яст, м'якість, возз'єднання, передювілейний, валер'янка, пам'ять, Св'ятослав, кров'ю, моркв'яний, з'їзд, пуп'янок, безязикий, верб'я, вп'ятеро, рутв'яний, піріна, дзв'якнути, зарум'янити, верхів'я, черв'як, з матір'ю, розятрити, моркв'яний, м'ята, підязичний, п'ять, зв'язок, з'економити, зісти.

Завдання 10. Відновіть народні вислови, запишіть їх. Поясніть вживання апострофа.

Прислів'я мов комариний носок,	... хто дає.
Крамар, що комар,	... серце кам'яніс.
Книга подібна воді –	... а здоров'я поки молодий.
Від користі та позички з'їли.
Дешево й,	... не об'їдеш.
Кому – на п'ятак,	... слізки ллють.
Був голосок,	... дорога твоя пам'ять.
Борг пам'ятає не той, хто бере,	... дорогу проб'є усюди
Не дорогий твій дарунок,	... собаки їдять.
І конем	... а мудрості в ньому ціле озеро.
Ранні пташки росу п'ють, а пізні –	... де не сяде, там п'є.
Бережи одяг, поки новий,	... а кому – даром.

1.3 Контроль знань

1. Зазначте рядок, у якому вживання апострофа в усіх словах відповідає нормам українського правопису:

- а) виряджати, відсв'яткувати, тім'я, безправ'я;
- б) зап'ястний, міжгір'я, Лук'ян, В'ячеслав;
- в) солов'їний, возз'єднання, з'юрмитися, тьм'яний;
- г) харків'янин; Заполяр'я, пір'їстий, м'ясний.

2. Зазначте рядок, у якому порушено правила вживання апострофа:

- а) п'ятниця, м'ятний, духмяний, з'їзд;
- б) загітувати, без'язикий, сім'я, арф'яр;
- в) п'ятеро, матір'ю, різдвяний, м'яз;
- г) зекономити, грюкати, роз'єднати, медв'яний.

3. Зазначте рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом:

- а) сором...язливий, р...ясно, недокрів...я, в...язка;
- б) цв...ях, сер...йозний, з...їхати, брукв...яний;
- в) зв...ялити, черв...як, пір...я, під...їзд;
- г) бур...яний, з...умовити, дзв...якнути, без...ідейний.

4. Зазначте рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом:

- а) міжгір...я, рутв...яний, сім...янин, гр...ядка;
- б) від...ємний зв...язківець, п...явка, фарб...яр;
- в) звір...ята, з...ясувати, бур...ян, кр...якати;
- г) в...їжджати, кам...яний, р...ябенький, поголів...я.

5. Зазначте рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом:

- а) верхів...я, бр...язкіт, черв...як, безслав...я;
- б) м...ясорубка, без...аварійний, уп...ятьох, пор...ядковий;
- в) надвечір...я, стерв...ятник, суб...атомний, сап...янці;
- г) м...якосердний, безправ...я, в...язальниця, арф...яр.

6. Зазначте рядок, у якому всі слова пишуться без апострофа:

- а) від...екзаменувати, землевпор...ядник, дез...активація, зор...яний;
- б) без...іменний, пір...їнка, торф...яник, слов...янофіл;
- в) сурм...яний, уп...яте, злопам...ятний, розв...язування;
- г) підмурів...я, м...ясокомбінат, Мін...юст, під...ярок.

7. Зазначте рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом:

- а) В...ячеслав, об...їдки, св...ято, р...ясний;
- б) довір...я, п...яточок, Лук...яненко, обв...язаний;

- в) узгір...я, сім...ячко, без...язикий, кр...якати;
г) в...юнкий, м...якошерстий, сухом...ятка, забур...янений.

8. Зазначте рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом:

- а) стерв...ятник, череп...яний, р...яжанка, різдв...яний;
б) сап...яновий, Валер...ян, р...ятувальник, в...юнитися;
в) Дем...ян, безправ...я, розіб...ється, від...єднувати;
г) в...ізний, без...якірний, нез...ясованість, гр...юкіт.

9. Зазначте рядок, у якому всі слова пишуться без апострофа:

- а) без...апеляційний, торф...яник, вп...ястися, з...агітувати;
б) моркв...яний, цв...ях, мр...яка, під...йомник;
в) п...ятизірковий, горохв...яний, Св...ятослав, знічев...я;
г) ум...ятина, роз...ятрений, Кам...янець-Подільський, надхмар...я.

10. Зазначте рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом:

- а) сум...ятя, бур...янище, пор...ядок, в...юнкий;
б) підв...язати, Мар...ян, з...ясування, при...єднання;
в) Слов...яньск, над...їсти, поцв...яхований, з...економити;
г) без...язикий, п...явка, роз...яснення, від...їжджаючий.

2 ПРАВОПИС М'ЯКОГО ЗНАКА

2.1 Теоретичний блок

Знаком **ь** позначається м'якість приголосних звуків.

1. **Ь** пишемо:

1) після букв **д, т, з, с, дз, ц, л, н** у кінці слова та складу: *мідь, суть, námорозь, вісь, тедзь, пáлець, крохмáль, кінь; дядько, молотьба́, близько, вóсьмий, Грицько́, кільце́, ганьба́;*

2) після **д, т, з, с, дз, ц, л, н** та **р** усередині слова перед **о**: *дзьо́ть, дзьо́б, тьо́хкати, сьо́мий, льон, ларьо́к, трьо́х, царьо́к;*

3) після **л** перед наступною буквою на позначення приголосного: *Га́льченко, Гу́льщина, іда́льня, кільце́, кова́льський, па́льці, риба́льство, сільськи́й, спі́льник.*

Примітка. Не пишемо **ь** після **л** у буквосполученнях **лц, лч**, коли вони походять із **лк**: *ба́лка – ба́лці, га́лка – га́лці, галченя́, монго́лка – монго́лці, Ната́лка – Ната́лці, Ната́лчин, риба́лка – риба́лці, риба́лчин, спі́лка – спі́лці, спі́лчанський, але: гу́лька – гу́льці, ку́лька – ку́льці, шпі́лька – шпі́льці.*

2. Також пишемо **Ь**:

1) у словах на:

а) **-зък-(ий), -ськ-(ий), -цьк-(ий)**; **-зъкість, -ськість, -цькість**; **-зько, -ськ-(о), -цько**; **-зькому, -ському, -цькому**; **-зьки, -ськи, -цьки**: *близький, вузький, волінський, донéцький; близькість, людськість; близько, військо, багáцько; по-французькому (по-французьки), по-українському (по-українськи), по-німецькому (по-німецьки).*

Примітка. У словах *баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, жаский, ковзкий, плаский (плóский), порський, різкий* і похідних утвореннях *бóязкість, в'язкість, баско, різко* тощо **ь** не пишемо.

б) **-еньк-(а), -еньк-(о), -оньк-(а), -оньк-(о)**; **-еньк-(ий), -есеньк-(ий), -ісіньк-(ий), -юсіньк-(ий)**: *ручeнька, бáтенько, голівонька, соколóнько; гарнeнький, малeсенький, свiжiсiнький, тонiсiнький;*

2) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи першої відміни на **-я**: *грiвень, друкáрень, iдáлень, пiсeнь, стáсень; крамниць, мáтриць, робiтниць* та середнього роду другої відміни на **-нн-(я), -ц-(е)**: *бажáнь, знáнь, кiлець, мiсць, сердeць i серць, але бур, зiр, Мотр* (після **р**);

3) у дієслівних формах дійсного та наказового способу: *будить, будять, кóсить, кóсять, рóбить, рóблять, хóдить, хóдять; будь, будьте, будьмо, лiзь, лiзьте, лiзьмо, кинь, киньте, киньмо, трать, тратьте, тратьмо.*

Ь не пишемо:

1. Після **р** у кінці складу або слова: *вiр, вiрте, гiрка, гiркий, кобзár, ларкá, лiкар, монастир, перевiр, секретár, тепér, тюрмá, школяр, Харкiв, царкá* (від *царьóк*).

2. Після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та перед суфіксом **-ськ-(ий)**: *кiнчик, промiнчик, мeнший, тóнший, Уманщина; волiнський, громадiанський, освiтянський, селянський;*

але: *бриньчáти, дóньчин, няньчин, няньчити* та ін., бо у твірних основах між буквами на позначення приголосних є **ь**: *бринькати, дóнька, нянька.*

3. Після всіх букв на позначення приголосних звуків, крім **л**, якщо за ними стоять інші букви, що передають м'які або напівпом'якшені приголосні: *Бeршадь – бeршадський, вiнця, дзвiякнути, кiнцiвкa, кóристю, ланцюжóк, Прип'ять – прип'ятський, радiсть, рiздвiяний, свiт, свiято, слiд, смiх, снiг, снiп, сьогóднi, танцювáти, цвях, щáстя, але: рiзьбár* (і *рiзьбár*), *тьмiяний* і похідні від них.

Примітка. Коли **ь** наявний у формі називного відмінка іменника, то його зберігаємо в усіх інших відмінках; коли ж у називному відмінку його немає, то й в інших відмінках його не пишемо: *кулькa – кульци, дiвчiнóнькa – дiвчiнóньци, письмó – (на) письмi, рeдькa–рeдьци, але: гáлкa – гáлци, гiлкa – гiлци, сторiнкa – сторiнци, пáсмo – (у) пáсмi.*

4. Після л в іменникових суфіксах **-алин-(о), -илн-(о):** *дёржално, пўжално, ціпільно* та ін., але в іменниках зі значенням зменшеності **ь** пишемо: *дёржальце, пўжальце* й под.

5. Між двома однаковими буквами, що позначають м'які приголосні: *буття, волосья, галуззя, гіллястий, життя, каміння, лється, приладдя, сіллю.*

6. Після букв **д, н, т** перед суфіксами **-ченк-(о), -чук, -чишин:** *Фёдченко; Пánченко, безбáтченко; Радчўк, Степанчўк; Федчїшин, Гринчїшин, але після л пишемо ь: Гáльченко, Гальчўк; Михáльченко, Михальчўк, Михальчїшин.*

7. Після букви **ц** у деяких вигуках (звуконаслідуальних словах): *бац, буц, гоц, клац* та в кінці іменників чоловічого роду іншомовного походження: *кварц, палáц, паяц, Суєц, шприц.*

8. **ЬО** пишемо після букви на позначення м'якості приголосного перед **о:** *всьогó, Ковальóв, Линьóв, льон, льох, сьогóдні, сьóмий, трьох, тьóхкати, цьогó* [10:20-22].

2.2 Практичний блок

Завдання 1. Перепишіть, вставляючи замість крапок, де потрібно, м'який знак. Поділіть слова на дві групи: 1) з м'яким знаком; 2) без м'якого знака; сформулюйте правила вживання/невживання м'якого знака.

Виконує...ся, луган...с...кий, змен...шення, надає...ся, звітуєш..., товарис...кий, павіл...йон, чотир...ох, зовнішн...економічний, Сибір..., запорожец..., юнац...кий, пил...ніс...т..., виконавець..., карпатс...кий, сто тисяч..., фальш..., майбут...не, поліс...кий, Натал...ці, пол...овий, ніч..., учител...с...кий, сім...сот, мен...ший, урал...с...кий, кул...ці, бібліотекар..., іспан...с...кий, відправ...те, Фед...чук, шіст...десять, діл...ниц..., ознайомиш...ся, сер...йозний, Закарпат...тя, суміш..., кін...чик, різ...бяр, близ...ко, компан...йон, л...отчик, сухар..., кур...йозний, уман...с...кий, відмір...те, Ул...яна, в'язкіс...т..., Д...ячук, наймен...ший, чотир...мастами, туш..., кут...ній, засмал...ц...ований, монастир..., синен...кий, кіл...ка сотен..., монгол...ці, корис...тю, п'ят...десять..., виноградар..., промін...чик, пан...щина, бас...кий, морал...лю, Дон...ченко, ковз...кий, суміш...

Завдання 2. Від поданих слів утворіть форми давального відмінка. В один стовпчик випишіть іменники з м'яким знаком, а в другий – без нього; поясніть написання слів.

Вчителька, колиска, фіалка, Ольга, долинка, невістка, читальня, циганка, Параска, люлька, пилка, тітонька, жилка, доріженька, лялька, яблунька, Галька, голка, полька, ручка, Пріська, болонка, Тетянка, бджілка, кицька, викладачка, ідальня, Наталка, дівчинонька, ніжка, зіронька.

Завдання 3: Поставте дієслова в 3-й особі однини і множини теперішнього часу дійсного способу і в 2-й особі однини і множини наказового способу. Поясніть, після яких приголосних не вживається м'який знак.

Зразок: лізти – лізуть – лізь – лізьте.

Бігти, сидіти, плакати, стояти, клеїти, нести, кликати, скласти, виглянути, покинути, забезпечити, виходити, стежити, вірити, вдарити.

Завдання 4. Від поданих іменників утворіть присвійні прикметники з суфіксом **-ин**. Поясніть правопис.

Донька, сопілка, жінка, зіронька, вчителька, матінка, Оленка, кицька, Галинка, тополька, галка, приятелька, рибалка, театралка, ненька, Світланка, білка, іспанка, лялька, Рудко, зозулька, Рудько, нянька, Даринка, скринька, доярка, перепілка, пісенька, стежечка.

Завдання 5. Перепишіть прислів'я, вставляючи, де потрібно, м'який знак. Поясніть правопис.

1. Їж... хліб із сілл...ю, з водою, живи правдою с...вятою. 2. Без гет...мана війс...ко гине. 3. Місяц... – козаچه сонце. 4. Уже ж і над моїми воріт...ми зійде сонце. 5. Яка головон...ка, така й розмовон...ка. 6. Не клади у вогон... пал...ця. 7. На пан...с...ку мудріс...т... мужиц...ка хитріс...т... . 8. Зимую сонце кріз... плач... смієт...ся. 9. У великому суд...ні, та на самому д...ні. 10. Надувся як міх циган...с...кий. 11. На Семена горобці збирают...ся в табун...ці. 12. Ластівки низ...ко літають... – дош... обіцяют... . 13. Степ, поля – то розкіш... моя. 14. Далеко, та легко, а близ...ко, та слиз...ко. 15. Посієш... вчасно – збереш... рясно. 16. Людс...ка думка найшвидша і найсміливіша. 17. Хоч чоловік і вбогий, та слово в н...ого чисте. 18. Мен...ше говори – біл...ше почувеш (нар. творч.).

Завдання 6. Запишіть слова, вставляючи пропущені йо,ьо,ь.

Мал...овничий, дружн...ого, с...омий, дз...об, заво...ованого, л...одовик, втр...ох, під...омний, Олексі...ович, медал...он, з...омка, озна...омитися, білолиц...ого, присутн...ого, ма...орить, короткоши...ого, обідн...ого, Скрипал...ова, міль...он, Таде...ович, всер...оз, ...орданія, Мурав...ов, д...оготь, л...одовий, ма...ор, ра...он, бул...он, при...ом, бо...овий, Корол...ов, сл...озинка, шампін...он, ...осип, Лин...ов, т...охкати.

Завдання 7. Від поданих іменників утворіть за допомогою суфікса **-ськ-** прикметники, запишіть їх.

Поділ, Херсон, Ангола, Хорол, Ізраїль, Шампань (історична область у Франції), Умань, Португалія, Іран, Волинь, гуцул, тесляр, село, студент.

Завдання 8. Запишіть речення, вставляючи, де потрібно, м'який знак.

1. Найбіл...ше ус...ого славит...ся і шанует...ся поміж люд...ми той народ, у якого його мова широко розвинута і збагачена творами всякого пис...менс...тва (П. Мирний). 2. Кружал...цем ядровитої цитрини з блакиті сонце скочується вниз (Д. Павличко). 3. Розт...охкався соловейко на калинон...ці, шос... не спит...ся серед ночі сиротинон...ці (П. Грабовський). 4. Зліва, при мокрій долин...ці, кін...чалися жита і починалася лука (М. Коцюбинський). 5. Озеро схоже на велетен...с...ку плас...ку чашу (Є. Гуцало). 6. Учора у лузі пас...ся білий кінь – поміж проміння, ластівок і квітів (Є. Гуцало). 7. Під вікном ц...вірін...кали горобці (М. Коцюбинський). 8. Ми в ірпін...с...кій заплаві з вудками по росистій стежині йдемо (П. Воронько). 9. У просторій кімнаті з чотир...ма вікнами стояв посередині стіл, застелений червоним сукном (М. Коцюбинський). 10. Нема ц...віту на всім с...віту, лиш на ягідон...ці, нема мені ніде ліпше, як при матінон...ці (нар. творч.). 11. Баба Палажка впала навколішки, залилася сліз...ми й поцілувала кін...чик золотого покривала. 12. Кріз... натягнуті нитки дивилася, як росте її донеч...ка, тягнет...ся руками до кол...орової стріч...ки, вплітає її поміж основу, стає поміч...ницею (І. Нечуй-Левицький).

Завдання 9. Відновіть прислів'я і приказки, дібравши продовження з другої колонки, запишіть їх.

1. Люд...с...ка праця – не дурниця,	... а на людину, як робит...
2. Праця людину годує, а	... на завтра не відкладай.
3. На дерево дивися як родит...,	...той на старіс...т... панує.
4. С...огоднішн...ої роботи	... розкидати не годит...ся.
5. Хто змолоду працює,	... а людина – у труді.
6. Мален...ка праця	... той не помиляєт...ся.
7. Хто не робит...,	... то нічого не зробиш...
8. Коли за все візьмеш...ся,	... лін... марнує.
9. Стал... гартует...ся у вогні,	... краща за велике безділля.

Завдання 10. Запишіть текст, вставляючи, де потрібно, м'який знак. Поясніть написання слів, у яких м'якість приголосних позначається м'яким знаком.

«Київс...ка Рус...Україна...». Ці слова з глибокою шанобою і гордіс...тю промовляє кожний с...відомий українець..., бо виражают... вони духовну близ...кіс...т... до землі своїх баг...ків, родоводу україн...с...кого, його славної і водночас трагіч...ної історії. Ос... уже понад п'ят...надцят... століт... височіє на дніпровс...ких схилах золотоверхий Київ, якому випала

історич...на місія відіграти важливу роль у формуванні од...нієї з найбільших держав середн...овічної Європи – Київс...кої Русі. Гордо підносять...ся в небо дев'ятнадцять куполів Софії Київської, яка стоїт... понад дев'ят... століт..., – прекрасна пам'ятка сивої давнини. Софія Київс...ка і Золоті ворота княжого міста, Видубиц...кий монастир..., і Києво-Печерс...ка лавра з Успенс...ким собором, старовинний Поділ і сивочолий Борисфен-Дніпро – усе це духовні символи національної історії та кул...тури, без яких не мислит...ся україн...с...ка земля і шлях її народу в май бут...нс (Р. Радишевський).

2.3 Контроль знань

1. Зазначте рядок, у якому вживання м'якого знака в усіх словах відповідає нормам українського правопису:

- а) взірець, стеблинці, майбутнє, Рівеньщина;
- б) радомишльський, мистецький, мисшся, погодься;
- в) посольський, братський, завзятість, трудівниць;
- г) тінь, доменщик, корисьтю, дьоготь.

2. Зазначте рядок, у якому порушено правила вживання м'якого знака:

- а) не виспавшись, майорить, женьшень, Маринчин;
- б) місці, мудрець, віталень, знаходиться;
- в) станьте, електропаяльник, мільярд, біль;
- г) Ульяна, тінью, яблуньці, корінчик.

3. Зазначте рядок, в якому зі знаком м'якшення пишуться всі слова:

- а) змен...шити, дрібнен...ко, кобзар..., кіл...кіст...;
- б) уміл...ці, знан..., віз...міт..., галуз...зю;
- в) нян...чити, дізнаєт...ся, медал...йон, принесіт...;
- г) на сопіл...ці, уман...с...кий, українс...кий, сядеш...

4. Зазначте рядок, в якому зі знаком м'якшення пишуться всі слова:

- а) кінс...кий, шіст...десят..., сер...йозний, прокин...ся;
- б) ред...ці, близ...кіст..., в'язкіст..., Фед...чишин;
- в) голівон...ці, ковал...с...кий, рибал...ство, сіл...;
- г) Грин...чишин, Михал...чук, емал...ований, навчаєт...ся.

5. Зазначте рядок, в якому зі знаком м'якшення пишуться всі слова:

- а) підніс...ся, виріз...блений, людс...кіст..., туш...;
- б) розріс...ся, слов'янс...кий, брин...чати, Сибір...;

- в) кам'янобрідс...кий, яблун...ці, кин...те, дитин...ці;
г) товарис...кий, кишен...ці, різ...бяр, піднос...ся.

6. Зазначте рядок, в якому без знака м'якшення пишуться всі слова:

- а) учител...чин, нен...ці, рибал...ці, їдален...;
б) ціпил...но, Нін...ці, секретар, Панф...оров;
в) сопіл...ці, бурул...ка, тон...ший, вір...те;
г) Парас...ці, кін...чик, куз...ня, ніч... .

7. Зазначте рядок, в якому без знака м'якшення пишуться всі слова:

- а) ковз...кий, корист...ю, т...охкати, ласун...ці;
б) Хар...ків, розкіш..., гілл...ястий, рибал...ці;
в) Степан...чук, дівчинон...ці, в'яз...кий, слиз...ко;
г) в'єт...ся, сторін...ці, Омел...ян, оган...бити.

8. Зазначте рядок, в якому зі знаком м'якшення пишуться всі слова:

- а) піс...ня, сяд...мо, сторіч..., Васил...ович;
б) гарнен...ко, спіл...ніст..., чотир...ох, мізин...чик;
в) шіл...ний, власниц...кий, мал...овничий, місц...;
г) людс...кіст..., т...мянний, дев'ят...сот, віз...міт... .

9. Зазначте рядок, в якому без знака м'якшення пишуться всі слова:

- а) промін...чик, близен...ко, велетен...с...кий, учител...ці;
б) змен...шити, ущіл...нювати, виход...те, війс...ко;
в) бояз...кий, лікар..., дізнаєш...ся, бур...;
г) гал...чення, принос...те, швец..., рибал...ці.

10. Зазначте рядок, в якому зі знаком м'якшення пишуться всі слова:

- а) держал...це, бат...ківс...кий, вищен...ці, ган...ба;
б) чотир...ма, рибал...ство, грают...ся, Коростен...щина;
в) киц...ка, мід..., дівчинон...ці, опираєш...ся;
г) відділен..., мудрец..., лял...ці, дз...об.

3 СПРОЩЕННЯ ГРУП ПРИГОЛОСНИХ

3.1 Теоретичний блок

1. -ЖДН-, -ЗДН-, -СТН-, -СТЛ-

У буквосполученнях **-ждн-, -здн-, -стн-, -стл-** випадають д і т на письмі: *тіждень — тіжня — ти́жнёвий; ви́здіти — ви́зній; про́їзд — про́їзній; вість — ві́сник; ко́ристь — ко́рісний; пе́рстень — пе́рсня; честь — че́сний; я́кість — я́кісний; ле́стоці — улéсливий; стелі́ти — слáти; ща́стя — ща́сливий.*

Але в словах *зап'я́тний, кістля́вий, пестлі́вий, хвастлі́вий, хвастну́ти, ші́стна́дцять, дев'яно́стники* букву т зберігаємо.

Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження на **-ст**, букву т у буквосполученні **-стн-** зберігаємо, хоч відповідний звук не вимовляємо: *аванпо́ст — аванпо́стний, бала́ст — бала́стний, компо́ст — компо́стний, контра́ст — контра́стний, форпо́ст — форпо́стний.*

2. -ЗКН-, -СКН-

У буквосполученнях **-зкн-, -скн-** перед дієслівним суфіксом **-ну** випадає **к**: *бри́зки — бри́знути, бря́зк — бря́знути, бли́ск — бли́снути, пі́ск — пі́снути, плю́ск — плю́снути, трі́ск — трі́снути, але: ві́пуск — ви́пускний, ви́ск — ві́скнути.*

3. -СЛН-

У буквосполученні **-слн-** випадає **л**: *ма́сло — масні́й; ми́сль — умі́сний, навмі́сне; реме́сло — ремі́сник [10:22-23].*

3.2 Практичний блок

Завдання 1. Перепишіть, вставляючи на місці крапок, де потрібно, пропущену літеру.

А. Боліс...ний, закарпа...ський, захис...ний, мес...ник, компос...ний, діяльніс...ний, правозахис...ник, буревіс...ник, прихвос...ні, глуз...ливий, оповіс...ник, кіс...ці, вільгіс...ний (вогкий), шіс...надцять, заздріс...ний, шелес...не, сер...це, кіс...лявий, пес...ливий, форпос...ний, блис...нути, благовіс...ний, у сер...це, ціліс...ний, медаліс...ці, надкіс...ниця, прихвос...ні, у повіс...ці, кож...ний, влас...ний, совіс...ні, бриз...нути, доблес...ний, перс...ні.

Б. Кількіс...ний склад, почес...не звання, особистіс...ний підхід, ви́їз...на нарада, водохрес...ні морози, контрас...ні кольори, очис...на споруда, контекс...ні синоніми, ус...ний епос, доблес...ний воїн, турис...ський клуб, улес...ливий ворог, швидкіс...не шосе, облас...ний архів,

вартіс...ний захід, капос...на лисиця, аванпос...ний загін, балас...ний запас, страс...ний тиждень, компас...ні карти, перехрес...ний вогонь, захис...на реакція, перший учас...ник, відомий ях...смен, контрас...ний душ, випус...ний вечір, піс...на страва.

Завдання 2. Перепишіть подані слова, виправляючи в них помилки.

1. Свиснути.
2. Контрастний.
3. Пристрастний.
4. Виїзний.
5. Випускний.
6. Пискнути.
7. Тижневий.
8. Шелестнути.
9. Хвастнути.
10. Перстні.
11. Пестливий.
12. Корисливий.
13. Горщики.
14. Обласний.
15. Кістлявий.
16. Вереснути.

Для контролю. Сума номерів слів, у яких виправлено помилки, має дорівнювати 34.

Завдання 3. Подані слова запишіть у два стовпчики:

- 1) ті, у яких відбувається спрощення приголосних;
- 2) ті, у яких спрощення не відбувається.

Допіз...на, корис...ливий, контрас...ний, звіс...ці (д. в.), з'їж...жати, провіс...ник, фабрикан...ський, хрус...кий, перс...ня (р. в.), проїз...ний, медаліс...ці (д. в.), альпініс...ський, по-яку...ськи, шас...нути, затис...нути, чекіс...ський, аген...ство, зненавис...ний, по-швидкіс...ному, хвас...ливий, шіс...сот, ровес...ник, свис...нути, співві...чизник, шантажис...ці (д. в.), радіс...ний, пошес...ний, банкру...ство, улес...ливий, шляхе...ський.

Ключ. Підкресліть у кожному слові третю від початку букву і продовжте вислів українського письменника Юрія Мушкетика, що починається словами: «Пущене поміж люди слово ...».

Завдання 4. Від поданих іменників утворіть прикметники, запишіть їх. Поясніть правопис.

Щастя, випуск, гігант, честь, контраст, баласт, альпініст, очистити, кореспондент, форпост, вартість, публіцист, ненависть, захист, почесь, компост, совість, інтелігент, проїзд, пропагандист, президент, лестоші, кар'єрист, жалість, кількість, аспірант, область, екстреміст, аванпост, хвастати, користь, дилетант, пристрасть, якість, цілість, злість, тиждень, перехрестя, швидкість, декадент, заздрість, турист, радість, випуск.

Завдання 5. У поданих словах вставте, де потрібно, пропущені букви т, д, к. Слова запишіть у дві колонки:

- 1) зі вставленими буквами;
- 2) без вставлених букв.

Швидкіс...ний, якісн...ий, улес...ливий, осві...читися, хвас...ливий, контрас...ний, шас...ливий, блис...нути, аген...ство, волейболіс...ці, заїз...ний, іж...жу, учас...ник, заздріс...ний, ус...ний, випус...ний,

стис...нути, шотиж...ня, студен...ський, студен...ство, очис...ний, скатер...ка, буревіс...ник, п'я...десят.

Ключ. У кожному слові підкресліть другу від початку букву. З них складеться кінцівка вислову В. Сухомлинського «Дорожить людина тим, у що вона ...».

Завдання 6. Перепишіть, вставляючи, де потрібно, пропущені букви.

1. Як труд радіс...ний, то життя не гірке. 2. Праця корис...ніша за будь-які ліки. 3. Без труда щас...ливий тільки лінивий. 4. На грубе слово не зважай, на улес...ливе – не здавайся. 5. Чес...на праця щастя приносить. 6. Не пниь бути найвищим, а вчись бути корис...ним. 7. Без обережності й мудрість беззахис...на. 8. Нате й мою сироватку, щоб моя була мас...ниця. 9. Без сокири по дрова піти – один хворос...няк принести. 10. Запас...ливий вартий багатого. 11. З кіс...лявої рибки несмачна юшка. 12. Образилось порося на піс...ного карася. 13. Хрус...нуло, як горіх, шус...нуло, як у міх. 14. Жито два тиж...ні зеленіє, а два – колоситься. 15. Хто піз...но встає, тому хліба не стає (нар. творч.).

Завдання 7. Подані словосполучення та речення замініть прикметниковими словосполученнями. Поясніть правопис утворених прикметників.

Зразок: Товари високої якості – *високоякісні* товари.

1. Зображення, що характеризується використанням контрастів. 2. Розклад на тиждень. 3. Праця для користі. 4. Гуртожиток, у якому мешкають студенти. 5. Діяльність серця. 6. Недоторканність депутата. 7. Голова міста. 8. Радість відкриття. 9. Документ, який дає дозвіл на виїзд за межі певної території. 10. Коні, призначені для виїзду. 11. Маса компосту (органічне добриво). 12. Людина, яка любить хвастати.

Завдання 8. Виберіть правильний варіант написання слів, обґрунтуйте вибір.

Проїзний – проїзний, пристрастний – пристрасний, агенство – агентство, компостний – компосний, інтригантський – інтриганський, брязкнути – брязнути, доблесний – доблестний, хруснути – хрустнути, капосний – капостний, швидкістний – швидкісний, очисні – очистні, дилетанський – дилетантський, прихвостні – прихвосні, зап'ястний – зап'ястний, медалістці – медалісці, писнути – пискнути, хвасливий – хвастливий, невістці – невісці, шістнадцятий – шістнадцятий, перстні – персні, гіганський – гігантський, шелестнути – шелеснути, навмистне – навмисне, свистнути – свиснути, яхтсмен – яхсмен, улестливий – улесливий, тиснути – тистнути, вартісний – вартістний, местник – месник, злістний – злісний, сплюстнути – сплюснути, доблестний – доблесний, кождний – кожний, передвісник – передвістник, рідкістний – рідкісний,

свистнути – свиснути, буревісник – буревістник, вартісний – вартістний, чесно – чесно, зловісний – зловістний, злощастний – злощасний.

Завдання 9. Випишіть слова, у яких позначається на письмі спрощення приголосних.

Аген...ство, радіс...ний, медаліс...ці, форпос...ний, шіс...десят, учас...ник, гіган...ський, совіс...ний, контекс...ний, кіс...лявий, ляс...нути, автовлас...ник, пес...ливо, напас...ник, піаніс...ці.

Ключ. З перших букв вписаних слів складіть назву найбільшого у світі вантажного літака, сконструйованого в Україні.

Завдання 10. Перепишіть речення. Де потрібно, вставте пропущені букви, поясніть правопис цих слів.

1. Світоч української поезії, провіс...ник сім'ї вольної, нової, він був і залишиться в очах поколінь переконливим поборником дружби народів (О. Гончар). 2. І вже вся Україна слухає неквапливе, пристрас...не і дотепне слово поета (В. Чуйко). 3. За кожную краплю крові слав він кулі у ненавис...ні спину ворогів (В. Сосюра). 4. І вдалеч поплив матіоли солодкий, облес...ливий чад (М. Бажан). 5. Посеред широкої зали стояв довгий стіл, зас...ланий червоним сукном (П. Мирний). 6. В кожній справі, в пісні, у дерзанні сер...це стало со...нцем на світанні (М. Сингаївський). 7. Як гаряче плинуть з безвіс...ної далі притьмарених видів нечутні рої (Л. Первомайський). 8. Замість відповіді вона радіс...но сміється (О. Донченко). 9. Мати увечері своїм пес...ливим голосом нашепче дитині про любов до всього живого (П. Мирний). 10. Коли життя ти не учас...ник, а тільки свідок віддаля, – дарма чекатиме прекрасних від тебе подвигів земля (М. Рильський).

3.3 Контроль знань

1. Зазначте рядок, у якому не порушено правила спрощення у групах приголосних:

- а) якісний, пристрастний, розісланий, пісний;
- б) випускний, тижневий, нещасний, кісники;
- в) авантюристський, хвастливий, чесно, кістлявий;
- г) хруснути, шістсот, студентський, компосний.

2. Зазначте рядок, у якому порушено правила спрощення в групах приголосних:

- а) ремісник, абстрактний, піаністчин, пискнути;
- б) якісно, учасник, туристський, пестливий;
- в) звісно, безшелесний, дилетантський, пропускний;
- г) комендантський, буревісник, баяністці, шістнадцять.

3. Спрощення приголосних позначається на письмі у словах рядка:

- а) артисці, зап'ясний, тиснути, злощасний;
- б) кореспонденський, швидкісний, аванпосний, масниця;
- в) дріжжовий, яхсмен, жалісний, інтелігенський;
- г) проїзний, свиснути, чесний, серцевина.

4. Спрощення приголосних позначається на письмі у словах рядка:

- а) залізний, шіссот, хвасливий, кар'єрисці;
- б) безчесний, блиснути, якісний, щотижня;
- в) студенчин, передвісниця, турисці, пєсливий;
- г) очисний, болісний, випусний, персні.

5. Зазначте рядок, у якому порушено правила спрощення в групах приголосних:

- а) волейболістці, модерністський, серце, невістці;
- б) міський, артистці, гіганський, туристський;
- в) блиснути, почесний, абонентський, медалістці;
- г) намісник, свиснути, улєсливий, прикрісний.

6. Зазначте рядок, у якому всі слова зі спрощенням у групах приголосних записані правильно:

- а) безсмертний, виснути, ненависний, компостний;
- б) ремісник, присвистнути, пєсливий, заїжджений;
- в) студентство, буревісник, випускний, бризнути;
- г) брязнути, пропагандиський, млостний, шістнадцять.

7. Спрощення приголосних позначається на письмі у словах рядка:

- а) блис...нути, сервіс...ний, шубовс...нути, гігант...ський;
- б) бряз...нути, під'їз...на, облас...ний, парламент...ський;
- в) хрус...нути, страс...на, зліс...ний, очис...ний;
- г) їж...жу, шелєс...не, пєс...ливо, аспіран...ський.

8. Спрощення приголосних не позначається на письмі у словах рядка:

- а) капусняк, об'їзний, диригенський, хусці;
- б) полєзахисний, персня, особистісний, контрасний;
- в) шісєсєтєники, курсанський, контрасний, пропусний;
- г) підлєслєвїєсть, ціннісний, власник, фашисський.

9. Спрощення приголосних не позначається на письмі у словах рядка:

- а) двомісний, закарпасський, кількісний, власник;
- б) учасник, щотижня, баскетболістці, стиснути;

- в) швидкісний, безвиїзний, хворосняк, рідкісний;
- г) зап'ясний, пєсливий, випусний, хвасливий.

10. Спрощення приголосних позначається на письмі у словах рядка:

- а) обласний, безкорисливий, хруснути, надкісниця;
- б) щасливий, пєсливий, президентський, захисник;
- в) контексний, блиснути, натщєсерце, наперсник;
- г) зловісний, контрасний, власник, умисний.

4 ПОДВОЄННЯ ТА ПОДОВЖЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

4.1 Теоретичний блок

1. Подвоєння букв як наслідок їх збігу

1. Подвоєння букв на позначення приголосних звуків маємо, якщо збігаються однакові приголосні:

1) префікса й кореня: *ввіч, ввічливий, віддати, відділ, заввишки, ззду, беззвучний, оббити, роззбрóти, роззява.*

Примітка. Немає подвоєння букв у таких словах, як *отóй, отóт, отáк, отám, отепér, отóді*, а також *оцéй* тощо.

2) кінця першої та початку другої частини складноскорочених слів: *військкомáт (військовий комісаріат), міськком (міський комітет), юннат (юний натураліст);*

3) кореня або основи і суфіксів прикметників чи іменників: *день — дéнний, закóн — закóнний, кiнь — кiнний, осiнь — осiнний, тумán — тумánний; баштáнник, годiнник, письмéнник, свящéнник; вікóнниця, Вінниця; дві букви н зберігаємо й перед суфіксом -iсть в іменниках та прислівниках, утворених від прикметників із двома н: закóнний — закóнність — закóнно, тумánний — тумánність — туманно.*

2. Якщо збігається буква с основи дієслова минулого часу і постфікса **-ся**: *вінісся, пáсся, розрісся, трясся.*

3. Подвоєння букв на позначення приголосних маємо також:

1) у наголошених суфіксах **-анн-(ий), -янн-(ий), -єнн-(ий)** прикметників, що вказують на більшу, ніж звичайна, міру якості або на можливість чи неможливість дії: *невблагáнний, недоторкáнний, нездолáнний, незрівнянний, неказáнний; височéнний, здоровéнний, нездiйснéнний, незлічéнний, непримирéнний, нескінчéнний, силéнний, страшéнний, числéнний;*

2) у суфіксах **-єнн-(ий), -янн-(ий)** прикметників старослов'няського походження зі значенням можливості або неможливості дії: *благословéнний, блажéнний, мерзéнний, огнéнний, окаянний, свящéнний,*

спасénний, а також у прикметнику *божéственний*; дві букви **н** зберігаємо також в іменниках та прислівниках, утворених від таких прикметників: *нездолáнність, нездолáнно, числénність, числénно* тощо.

Примітка. Немає подвоєння **н** у дієприкметниках: *вiвeршений, вiхований, зрóблений, поóраний, скáзаний, спéчений*, у прикметниках на **-ен-(ий)**, співвідносних із відповідними дієприкметниками (що мають інший наголос): *варéний* (пор. дієприкметник *вáрений*), *печéний* (пор. дієприкметник *пéчений*), а також у прикметниках віддієприкметникового походження: *довгождáний, жадáний, навiжéний, скажéний, шалéний*.

Треба розрізнати такі слова, як *здiйснéний* (який може здійснюватися – прикметник) і *здiйснений* (який здійснився – дієприкметник), *нездолáнний* (непереможний) і *нездóланий* (якого не подолали), *незлiчéнний* (поданий у дуже великій кількості) і *незлiчений* (не порахований) та ін.

4. Маємо подвоєння приголосних у словах *боввáн, Гáнна, лянiй, оввá, ссáти*, а також у похідних від них словах *бовванiти, Гáннин, вiссати, ссавцi* та ін.

2. Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних

1. Приголосні **д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч** подовжуються (на письмі їх позначаємо двома буквами), коли вони вжиті після голосного:

1) перед **я, ю, і, є** в усіх відмінкових формах іменників середнього роду другої відміни (крім форми родового множини): *знарýддя, знарýддю, (на) знарýдді* та ін.; *життя, життiю, (у) життi; моту́ззя, (у) моту́ззі; колóсся, колóссю, (у) колóссі; гiлля, гiлляю, (на) гiллі; знання, знанняю, (у) знання; збiжжя, збiжжю, (у) збiжжі; сторiччя, сторiччю, (у) сторiччі; пiддáшия, пiддáшию, (на) пiддáшиі; а також у похідних словах: гiлля — гiллястий, гiллячка; життя — життєвий (i життьовий), життєпис та ін.,*

але: *знань, знарýдь, пiддáш, сторiч, угiдь*; якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-iв**, подовження зберігаємо: *вiдкриття — вiдкриттiв, почуття — почуттiв*;

2) перед **я, ю, і, є** в усіх відмінкових формах деяких іменників чоловічого та жіночого роду першої відміни (за винятком родового множини на **-ей**): *суддý, суддi, суддю, суддiв* і т. д.; *стаття, статтi, статтею (але в родовому множини — статей); рiлля, рiллi, рiлляю, рiллею; iлля, iллi, iлляю, iллею, iлле* та ін.;

3) перед **ю** в орудному відмінку іменників жіночого роду однини третьої відміни, якщо в називному відмінку їхня основа має один м'який або шиплячий приголосний: *мóлодь — мóлоддю, мить — мiттяю, мазь — мáззю, вiсь — вiссю, мiць — мiццю, сiль — сiлляю, тiнь — тiнню, пóдорож — пóдорожжю, нiч — нiччю, рóзкiш — рóзкiшию*.

Примітка. Якщо основа закінчується на два приголосні, губний або **р**, їх подовження немає: *мóлодiсть — мóлодiстю, прiязнь — прiязню, пóвiсть — пóвiстю, кров — крóв'ю, мáтир — мáтир'ю, нéхвороц — нéхвороцю*.

4) перед **я, ю** в прислівниках *зрання, навмання, спробо́ння, попи́двіко́нню, попи́дті́нню*;

5) перед **ю, є** у формах теперішнього часу дієслів *літи, літис*я: *лю, ллеш, ллємо́, ллєте́, ллють; ллєтьс*я, *ллютьс*я, а також у похідних від них: *ві́ллю, віди́лю, на́лю, рози́лю; рози́лєтьс*я, *рози́ллютьс*я та ін.

Примітка. Немає подвоєння букв на позначення приголосних в іменниках *кутя́, попаде́я, сви́ня* та в порядкових числівниках *тре́тя, трє́те* та ін. [10:23-25].

4.2 Практичний блок

Завдання 1. Перепишіть, вставляючи, де потрібно, пропущені букви. Обґрунтуйте написане.

Благополуч...я, займен...ик, шален...ий, спросон...я, олов'ян...ий, нужден...ий, Запоріж...я, під...аш...я, суд...ів, Закарпат...я, стат...ей, беззакон...я, маст...ю, машин...ий, юн...ий, предмет...я, корін...я, Заліс...я, юн...ат, зіл...я, кут...я, передчут...я, перед...ень, священ...ик, журавлин...ий, благочест...я, блажен...ий, в...ажати, в...ечері, в...імкнений, веснян...ий, взут...євий, від...авна, відчут...я, Він...иця, над...грунтовий, священ...ий, перел...ється, вин...иця, зіл...яти, обез...аражен...ий, колюч...я, нещаст...я, жадан...ий, обез...броєн...ий, пере...дипломний, ешелон...ий, від...авати, караван...ий, диковин...ий, кіл...я, вдарен...ий, об...ивка, в...алити, катан...я, від...ушений.

Завдання 2. Подані слова поставте в орудному відмінку, обґрунтуйте написання.

Міць, свіжість, мить, печаль, діяльність, велич, паморозь, вічність, мідь, папороть, деталь, в'язь, сіль, юність, повінь, певність, блакить, почесть, сміття, ясність, постіль, абстрактність, повість, кров, молодість, мати, віддаль, масть, гнучкість, вуаль, даль, парость, сталь, напасть, тінь, стійкість, постать, пригорщ, боязкість, ненависть, прокляття, суміш, подорож, молодь, постать, гуаш.

Завдання 3. Подані слова запишіть у дві колонки:

1. З подвоєнням **н**;

2. Без подвоєння **н**.

Бездоган...ість, лавин...ий, скажен...ий, левин...ий, освітлен...ість, антен...ий, годин...ик, огнен...ий, страшен...ий, вогнян...ий, олов'ян...ий, щеплен...ий, орлин...ий, латун...ий, горохвян...ий, однозмін...ий, височен...ий, адресован...ий, електрон...ий, незбагнен...ий, реформен...ий, тьян...ий, неблаган...ий, умотивован...ість, ешелон...ий, єдин...ий.

Ключ. З перших букв починає вислів Лесі України [8:25].

Завдання 4. Від кожного з наведених слів утворіть слова на **-ний, -ність**. Слова з подвоєними буквами підкресліть.

Зразок: закон – законний – законність.

1.Туман. 2. Пісня. 3. Врожай. 4.Тьма. 5. Підвищити. 6. Будень. 7. Вина. 8. Підвестися. 9. Сон. 10. Схвилюватися. 11. Віра. 12. Переконатися. 13. Впевнитися. 14. Старатися. 15. Змірятися. 16. Шаленіти. 17. Закінчити. 18. Віддати. 19. Обмежити. 20. Шаблон.

Для самоконтролю. Подвоєні букви **-нн-** треба вжити 7 разів. Сума номерів цих слів має дорівнювати 59 [8:25].

Завдання 5. Від поданих слів утворіть споріднені слова з подвоєнням чи подовженням приголосних. Поясніть причини.

Глибина, дякувати, земля, весна, вікно, гудок, луна, борода, міць, година, без сну, сидіти, тьма, зброя, диван, молоко, олово, без закону, зітхати, страшно, поміч, бігти, віти, промінь, зелень, дати, лавина, район, глина, туман, осінь, буква, спина, весна, день, крига, зміна, заміна, реформа, машина, мазь, овес, ячмінь, гречка, орел, вовна, без імені, кінь.

Завдання 6. Запишіть слова у дві колонки:

1) з подвоєнням/подовженням букв;

2) без подвоєння/подовження.

1. Мит...ю, огнен...ий, скажен...ий, височен...ий, антен...ий, тьмян...ий, вроджен...ий, ден...ий, орлин...ий, узбіч...я, Хмельнич...ина, неждан...ий, адресован...ий, однозмін...ий, вікон...ий, роз'єднан...ий, олов'ян...ий, нескінчен...ий, електрон...ий, дерев'ян...ий, умотивован...ість, без...ахисний, аграрно-сировин...ий, гіл...я, антропоген...ий, туман...ий.

Ключ. Підкресліть у кожному слові першу букву – прочитайте вислів В. Сухомлинського.

2. Вірніст...ю, повин...ю, осін...ю, величність...ю, якіст...ю, від...аллю, мит...ю, радіст...ю, безліч...ю, доповід...ю, вартіст...ю, з точніст...ю, сіл...ю, задріст...ю, у сміливіст...і, плот...ю, за галуз...ю, смерт...ю, з розкіш...ю, віс...ю, велич...ю, шерст...ю, з розповід...ю, північ...ю, блакит...ю, за зліст...ю, ненавист...ю, чверт...ю.

Ключ. Підкресліть у кожному слові третю букву – прочитайте народну мудрість.

Завдання 7. Вставте, де потрібно, пропущені літери. Поясніть особливості подвоєння приголосних у словах.

Знан...я – знан...ь; вміщен...я – вміщен...ий; галуз...ка – галуз...я; вовч...ий – лисич...ин; уклін...ий – вкопан...ий; саван...а – саван...ий; узбереж...я – Поволж...я; собач...а – узбіч...я; блакит...ь – блакит...ю; геран...ь – геран...ю; любов... – любов...ю; об...ігати – об...ігнути, стат...я –

стат...ей; суд...я – суд...івство – суд...ейський; ріл...я – свин...я; Поліс...я – поліс...ький; нескінчен...ий – нескінчен...ий; лосин...ий – кін...ий; по...дзьобати – на...дзьобати; бад...я – бад...ей; Іл...іч – Іл...єнко; багатковод...ний – багатковод...я; зап'яст...я – передчут...я; напів...ідкритий – напів...зів'ялий; пониз...я – орлен...я; дал...ю – совіст...ю; зріс...я – квіт...я; широчен...ий – присвячен...ий; Трипіл...я – трипіл...ський, породіл...я – породіл...ей, роздол...я – стел...я, безхліб...я – безгріш...я, обл...ікарня – роз...иратися, задзеркал...я – немовл...я.

Завдання 8. Перепишіть речення. Замість крапок вставте, де потрібно, пропущені букви, поясніть правопис.

1. Темрява геть розступилася, відкривши густі кіл...я числен...их дротяних загорож, що покривали все узбереж...я (О. Гончар). 2. На багато кілометрів розтяглося низин...е Забуж...я (М. Стельмах). 3. Над ним неясно, наче марево, повисли пагорби димчасто-рожевих хмар; надвечір...я втискає їх у глибінть сталистих перевесняних барв, які от-от мають заграти голубін...ю (М. Стельмах). 4. Автобус іде через старий дерев'ян...ний міст, залишен...ий населен...ю на згадку ще фронтовими саперами; рух величезний, дощан...ий настил щодня латають (О. Гончар). 5. Кругле облич...я нареченої з круглим носиком і величезними щас...ливими очима було таким гарним, таким натхнен...им, що не можна замилуватися (В. Собко). 6. Зосереджен...ий, замислен...ий вийшов Оленчук із штабу (О. Гончар). 7. Хочеться схилити голову перед доблесним юнаком, що поніс труд бою і підніс...я до безсмерт...я в смертельному нерівному бою (О. Довженко). 8. Висока, з облич...ям жовтуватим, як бджолин...ий віск, у незмін...ому чорному вбран...і, голова пов...язана білою хустиною (Л. Дмитерко). 9. Засяяли відтоді блакит...ю кул...ясті бані собору над плавнями, над цим білим світом дніпровс...ким (О. Гончар). 10. Ніби щось аж насмішкувате й глумливе було в цій круглій моделі і в таємничих знаках рівнян...я, зрозумілих тільки для обран...их, які ніби відгородились тим тайнописом від простолюд...я (О. Гончар).

Завдання 9. Запишіть словосполучення, розкриваючи дужки. Поясніть свій вибір. Обґрунтуйте написання слів із подвоєнням приголосних.

(Вітамінний – вітамінізований) мед; лабораторія. (Узгодження – узгодженість) думок; слів. (Ставлення – відношення) до людей; до життя. (Відділ – відділення) кадрів; поліції. (Гуманний – гуманістичний) зміст; погляд. (Деревинний – дерев'яний) огорожа; целюлоза. (Журавлиний – журавлинний) відвар; крик. (Запитання – питання) несподіване; життя і смерті. (Звертання – звернення) до народу; дитини до дорослого. (М'якшання – м'якшення) приголосних; голосу.

Завдання 10. Перепишіть, вставте пропущені букви, визначте наголос. Поясніть написання слів, подібних за звучанням.

Не/оцінен...а ніким робота – не/оцінен...ий скарб; не/впізнан...а мною людина – не/впізнан...а людина; не/сказан...е слово – не/сказан...а радість, не/скінчен...а вчасно розмова – нескінчен...а розмова, здійснен...е бажання – не/здійснен...а мрія.

4.3 Контроль знань

1. Зазначте рядок, у якому в усіх словах відбувається подвоєння приголосних:

- а) бездоган...ий, лавин...й, смажен...ий, освітлен...ий;
- б) антен...ий, огнен...ий, страшен...ий, спотворе...ний;
- в) олов'ян...ий, орлин...ий, латун...ий, ешелон...ий;
- г) електрон...ий, височен...ий, колон...ий, однозмін...ий.

2. Зазначте рядок, у якому в усіх словах відбувається подвоєння приголосних:

- а) в...ігнутий, роз...броєння, від...діл, роз...діл;
- б) без...ахисний, від...аль, непід...атливий, от...ут;
- в) в...ажати, роз...ава, в...ічливий, юн...ат;
- г) об...ити, під...ашся, перед...ень, оц...ей.

3. Зазначте рядок, у якому в словах не відбувається подвоєння приголосних:

- а) лимон...ий, спів...ітчизник, роз...утися, числен...ий;
- б) туман...ий, повоєн...ий, зав...ишки, роз...броєний;
- в) печен...ий, від...звеніти, написан...ий, левин...ий;
- г) військ...омат, дореформен...ий, буквен...ий, священ...ик.

4. Зазначте рядок, в якому в усіх словах відбувається подвоєння приголосних:

- а) нездолан...ий, письмен...ик, розділен...ий, хрещен...ий;
- б) приймен...ик, багатоден...ий, зріс...ся, невблаган...ий;
- в) пан...очка, числен...о, силен...ий, гречан...ий;
- г) богоявлен...я, дерев'ян...ий, лебедин...ий, вівсьян...ий.

5. Зазначте рядок, в якому в усіх словах не відбувається подвоєння приголосних:

- а) розніжен...ий, кол...екція, зчеплен...ий, зрубан...ий;
- б) клятвен...ий, спец...ех, півден...ий, від...ілити;

- в) звід...аля, вікон...иця, священ...ик, страйк...ом;
- г) індичен...я, жасмин...ий, гарбузин...я, негмон...ий.

6. Зазначте рядок, у якому подвоєння й подовження приголосних відбуваються в усіх словах:

- а) божествен...ий, Іл...я, шален...ий, родин...ий;
- б) піддаш...я, навман...я, мотуз...я, бурячин...я;
- в) століт...я, спросон...я, жит...евий, совіст...ю;
- г) затиш...я, стат...я, кам'ян...ий, знаряд...я.

7. Зазначте рядок, в якому у формі орудного відмінка однини подовження відбувається в усіх словах:

- а) емаль, папороть, жовч, пам'ять;
- б) акварель, мазь, розповідь, світлотінь;
- в) суміш, лють, область, кров;
- г) мить, суть, гордість, параллель.

8. Зазначте рядок, у якому в іменниках у формі орудного відмінка однини немає подовження:

- а) загибел...ю, мід...ю, віс...ю, сіл...ю;
- б) галуз...ю, безліч...ю, здобич...ю, подорож...ю;
- в) міц...ю, доповід...ю, памороз...ю, тін...ю;
- г) відповід...ю, матір...ю, щедріст...ю, зіл...ям.

9. Зазначте рядок, у якому всі слова пишуться з подвоєними/подовженими літерами:

- а) облич...я, гусен...я, безсмерт...я, священ...ий;
- б) фарбован...ий, молодіст...ю, суд...івський, чест...ю;
- в) священ...ик, л...ю, жит...єпис, посвідчен...я;
- г) Галич...ина, побуквен...ий, набран...ий, повіст...ю.

10. Зазначте рядки, у яких усі слова пишуться з подвоєними/подовженими літерами:

- а) зран...я, безсмерт...я, пісен...ий, прочитан...ий;
- б) страшен...ий, картин...ий, міськ...ом, від...зеркалити;
- в) довгождан...ий, блажен...ий, згуртован...ий, височен...ий;
- г) жит...єдайний, бов...аніти, роздоріж...я, він...ич...ина;
- д) узвиш...я, стат...ей, роз...броїти, суд...ів;
- ж) ріл...я, узбіч...я, проніс...я, відкрит...ів;
- з) старан...о, воз...'єднання, відвідан...ий, прикордон...ий.

5 ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ СЛОВОТВОРЕННІ

5.1 Теоретичний блок

1. Зміни приголосних перед **-СЬК-(ИЙ)**, **-СТВ-(О)**

1. Під час утворення нових слів деякі приголосні перед **-ськ-(ий)**, **-ств-(о)** зазнають звукових змін, що зафіксовані й на письмі, а саме:

1) **к, м'який ц, ч + -ськ-(ий), -ство-(о) → -цьк-(ий), -цтво-(о)**: *гірнік — гірніцький — гірніцтво; козак — козачький — козачтво; парубок — парубоцький — парубоцтво; молодіць — молодіцький, молодіцтво; стрілець — стрілецький; ткач — ткацький — ткацтво;*

2) **г, ж, з + -ськ-(ий), -ств-(о) → -зьк-(ий), -зत्व-(о)**: *Прага — пражький; убогий — убожтво; Запоріжжя — запорізький; Збараж — збараський; боягуз — боягузький — боягузтво, але гєрцог — гєрцогський;*

3) **х, ш, с + -ськ-(ий), -ств-(о) → -ськ-(ий), -ств-(о)**: *волох — волоський; чех — чеський; залісся — заліський; товариш — товариський — товариство; але: шах — шахський, Цюріх — цюріхський.*

2. Решту букв на позначення приголосних перед суфіксами **-ськ-(ий)**, **-ств-(о)** на письмі зберігаємо: *агент — агєнтство; багатий — багатство; брат — братський — братство; завод — заводський; інтелігент — інтелігєнтський; люд — людський — лудство; сирота — сирітський — сирітство; пропагандіст — пропагандістський; студєнт — студєнтський — студєнтство.*

2. Зміни приголосних у прикметниках і прислівниках вищого ступеня порівняння

Під час творення прикметників і прислівників вищого ступеня порівняння **г, ж, з** змінюємо на **жч**, а **с** — на **щ**: *дорогий — доробжчий (доробжче); дужий — дужчий (дужче); вузький — вужчий (вужче); низький — ніжчий (ніжче); високий — вищий (вище), але: легкий — лєжший (лєжше).*

3. Зміни приголосних перед суфіксальним голосним під час словотворення

Під час словотворення зазнають змін такі звукосполучення та окремі приголосні перед суфіксальним голосним:

1) буквосполучення **-цьк-** змінюємо на **-чч-**, а **-ськ-** — на **ч** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *вояцький — вояччина; козачький — Козаччина; німєцький — Німєччина; турєцький — Турєччина (але: галицький — Галичина); рєкрутський — рєкрутчина; солдātський — солдātчина;*

2) буквосполучення **-ськ-**, **-ск** змінюємо на **щ** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *полтāvський — Полтāvщина; віск — вощина; пісѓк (пісѓку) — піщина;*

3) буквосполучення **-ск-, -шк-** змінюємо на **щ** у прикметниках перед голосним **а** суфікса **-ан-**: *віск — воцáний; дóшка — доцáний, пісо́к (піску́) — піцáний;*

4) буквосполучення **-ськ-, -зьк-** змінюємо відповідно на **щ, жч** у прізвищах перед суфіксами **-енк-, -ук**: *Васько́ — Ва́щенко — Ващóк; Ісько́ — Іщенко́ — Іщóк, Онісько́ — Оніщенко́ — Онищóк, Водолáзький — Водолáжченко; Кузько́ — Кужчéнко.*

Примітка. У присвійних прикметниках від власних імен із буквосполученнями **-ск-, -ськ-** букву **с** на письмі зберігаємо, а букву **к** змінюємо на **ч**: *Парáска — Парáсчин, Оніська́ — Онісьчин;* **-шк-** змінюємо на **щ**: *Мелáшка — Мелáщин.*

5) приголосні **г, к, х** змінюємо на **ж, ч, ш** у присвійних прикметниках перед суфіксом **-ин**: *Ольга́ — О́льжин; Натáлка — Натáлчин, Одáрка — Одáрчин, дочка́ — дочч́н; Домáха — Домáшин, свáха — свáшин* та у відіменних дієсловах перед суфіксами **-и-, -а-**: *баті́г — батожі́ти, друг — дружі́ти, крик — крича́ти, сухі́й — суши́ти* [10:15-16].

5.2 Практичний блок

Завдання 1. Від поданих іменників утворіть прикметники, додаючи суфікс **-ськ(ий)**. Поясніть звукові зміни.

1. Буг, Острог, Дрогобич, Галич, Прилуки, Закарпаття, Трускавець, Волинь, Полісся, Бахмач, Кам'янка, Луцьк, Карпати, Славути, Бершадь, Васильків, Херсон, Великі Луки, Овруч, Миргород, Кременчук, Кривий Ріг, Козелець, Ятрань, Оскіл, Несвіж, Золотоноша, Ніцца, Прага, Рига, Таллін, Гамбург, Кобеляки, Лейпциг, Ясси, Гадяч, Лохвиця, Глеваха, Случ, Херсонес, Дамаск, Цюрих, Ізмаїл, Запоріжжя, Єгипет, Париж, Страсбург, Батумі, Перемишль, Люксембург, Західна Європа, Кам'яногірка, Могилів, Ла-Манш, Сиваш, Лодзь, Сиракузи, Філіппіни, Трубіж, Солигалич.

2. Мрійник, боягуз, кореспондент, козак, француз, баски, депутат, екстреміст, авантюрист, інтелігент, матрос, читач, товариш, антифашист, президент, місто, декабрист, робітник, кравець, опортуніст, мандрівник, ткач, ревізійніст, дивак, волох, пропагандист, кар'єрист, хижак, половець, ремісник, юнак, публіцист, викладач, цілість, претендент, проповідник, диктор, індивідуаліст, жінка, студент, дилетант, парубок, методист, пірат, альпініст, пророк, люди, елліни, десятник, апостол, загарбник, адвокат, брат, абсолютист, зап'ястя, громада, готи, активіст.

Завдання 2. Від поданих іменників утворіть прикметники за допомогою суфікса **-ськ-**.

Таджики, курди, латиші, узбеки, казахи, абхазці, калмики, українці, білоруси, татари, грузини, литовці, киргизи, італійці, чуваші, якути, каракалпаки, перм'яки, гагаузи, нанайці, росіяни, канадці, туркмени, лаки,

башкири, турки, печеніги, половці, німці, коряки, ескімоси, чехи, французи, словаки, слов'яни, африканці, поляки, іспанці, китайці.

Завдання 3. Від назв областей України за допомогою суфікса **-ин-(а)** утворіть іменники та поясніть їх правопис.

Київська, Полтавська, Одеська, Черкаська, Житомирська, Сумська, Рівненська, Запорізька, Вінницька, Хмельницька, Луганська, Івано-Франківська, Херсонська, Миколаївська, Харківська, Чернігівська, Чернівецька, Донецька, Львівська, Волинська, Дрогобицька, Галицька, Івано-Франківська, Тернопільська, Черкаська.

Завдання 4. Від поданих слів утворіть ступені порівняння прикметників та прислівників.

Тяжкий, далекий, довгий, старий, глибокий, важкий, багатий, короткий, низький, дорогий, тонкий, високий, дужий, близький, товстий, легкий, гарний, тісний, смачний, вузький, розумний.

Завдання 5. Замість крапок вставте пропущені букви **ч, ш**.

Педагогі...ний, торі...ній, кіне...ний, міся...ний, околи...ний, романти...ний, рі...ний, шту...ний, зви...ний, ві...ний, я...ний, соня...ний, практи...ний, безпе...ний, ру...ниця, соня...ник, міро...ник, серде...ний, сма...ний, логі...ний, помі...ник, ру...ник, зву...ний.

Завдання 6. Запишіть слова, виправляючи в них помилки.

Віннитчина, людский, Черкасчина, Галиччина, кременчукський, студенський, печенігський, волгський, Туретчина, фашиський, казаський, золотонішський, товаришський, братский, запоріжзький, киргизький, Звенигородський, Мелашин, чешський, Пражський, чехський, Ригський, університетський, Бугський, читачський.

Завдання 7. Запишіть слова, вставляючи пропущені літери.

Остро...кий, птахівник...тво, боягу...тво, Оде...ина, кріпа...тво, солда...кий, воя...тво, Житомир...ина, лейпци...кий, оренбур...кий, ескімо...кий, печені...кий, товари...кий, убо...тво, воло...кий, коза...кий, бага...тво, збара...кий, вінни...кий, криворі...кий, Доне...ина, черка...кий, коза...кий, кавка...кий, бра...кий, товари...тво, пра...кий, францу...кий.

Завдання 8. Запишіть речення, вставляючи пропущені літери. Обґрунтуйте написання.

1. Т. Шевченко – великий український поет – оспівував героїчну боротьбу запорі...кого коза...тва проти туре...кого поневолення (О. Гон-

чар). 2. Народ шотлан...ий вільним звався, захоче – буде вільним знов (Л. Українка). 3. Після подорожі по Карпат...их, і Кавка...их горах, після відвідання південних степів України, після ознайомлення з новобудовами Запорі...кої і Кіровогра...ої областей ми знову ступили на землі Черка...ини (з газ.). 4. Тарас Шевченко піднявся з моря українських пісень, чума...ких переказів, коза...их літописів, гайдама...кого епосу (О. Гончар). 5. Доля мандрівни...ка нам сприяла і добру хату на нічліг послала (М. Рильський). 6. Я бачив Страсбур...кий собор, що будувався віками, я стояв поряд з Мілан...с...ким собором, але, окрім наліплених окрас, я нічого не знайшов (М. Ассєв). 7. Інтелігенція говорить по-че...кому, по-слова...кому, по-росій...кому, по-україн...кому, по-мадяр...кому, на півдні – по-румун...кому, по-німе...кому (Ю. Яновський). 8. Описує гіган...ську параболу десь по сорок дев'ятій паралелі, карбує її вогненным приском, гейби комета (І. Багрянний). 9. Та тоді ще надія в її сер...ці не вмирала: почувалась бідола...на, що ще є щось, що за його вхопитися можна й жити задля його (Б. Грінченко). 10. Бли...ить підлога, натерта воском (В. Стравєв).

Завдання 9. Серед поданих слів зазначте ті, у яких допущено помилки, поясніть правопис.

- А. 1. Пісчаний. 2. Дорожчий. 3. Вишчий. 4. Вущати. 5. Вищати.
6. Полегшення.
- Б. 1. Дрогобиччина. 2. Донецьчина. 3. Тернопільщина. 4. Трісчина.
5. Онихченка. 6. Кужчук.
- В. 1. Сердешний. 2. Сердечний. 3. Смачний. 4. Яєшня. 5. Молошний.
6. Сонячно.
- Г. 1. Казахський. 2. Латишський. 3. Малаккський. 4. Солдацький.
5. Гонконгський. 6. Дамаський.

Завдання 10. Запишіть речення, вставляючи на місці крапок потрібні букви. Обґрунтуйте написання.

А. 1. Гіллястий воло...кий горіх розкинув густу тінь (М. Коцюбинський). 2. Селяни лопатами відгортали пі...ані замети від своїх облуплених мазанок (О. Гончар). 3. Кожна людина — маленька краплина вселен...кого океану. 4. Уперед до завзятого бою за грома...кі та власні права (М. Грабовський). 5. Коли після літніх канікул студен...тво заповнює місто, місто моє моло...ає — місту від радощів тісно (С. Бурлаков). 6. Хваткий сержант Василь у танкіс...кому комбінезоні, в ребристому шоломі стоїть біля танка і посміхається (С. Журахович). 7. Крізь Бранденбур...кі ворота крокували солдати (за Б. Степанюком). 8. Той Анатоль був з Богуслав...ини (Б. Степанюк). 9. Рід...е у гості ходи — будеш доро...ий тоді (М. Довгалевський).

Б. 1. Пісні про кріпа...ину — це присуд ганебному кріпосництву і кріпосникам (М. Стельмах). 2. Тужать в лузі чайки, пахне косовиця зіллям ворожби...ким на зорі (О. Білаш). 3. Ягняті нікуди тікати, стоїть, серде...не, та дрижить (Л. Глібов). 4. В серде...нім співі та розмові ширій як непомітно відпливає час (О. Ющенко). 5. Міся...ним шляхом пішов я із дому, — соня... ним шляхом прийшов (В. Сосюра). 6. Довкола, скільки кинеш оком, слався безмежний моло...ний сніг (Є. Гуцало). 7. Знов прибули до нашої шпаківні її, мабуть, торі...ні хазяї (М. Рильський). 8. Пливло зерно — земні янтарні зорі, і пахнула доба космі...ним хлібом (А. Камінчук). 9. Готують молодий пшени...ний коровай в бджолинім вересні в дубових темних діжах... (А. Малишко). 10. Світлі думи таджи...кий співець повіряє коханій Україні (М. Міршакар).

5.3 Контроль знань

1. Зазначте рядок, у якому від усіх іменників утворюються прикметники з суфіксом **-ськ-**:

- а) Тбілісі, чуваш, Рига, Ладога;
- б) Калуш, Калуга, Гаага, Страсбург;
- в) Полісся, Ніцца, таджик, Кременчук;
- г) Бершадь, Дамаск, чех, черкес.

2. Зазначте рядок, у якому від усіх іменників утворюються прикметники з суфіксом **-зьк-**:

- а) Черкаси, німець, грек, Волга;
- б) Таганрог, Несвіж, Запоріжжя, Острог;
- в) Ніцца, турист, водолаз, Волноваха; Теплик;
- г) убогий, ткач, птах, Дрогобич.

3. Зазначте рядок, у якому від усіх іменників утворюються прикметники з суфіксом **-цьк-**:

- а) Хортиця, Тростянець, Прикарпаття, Черемош;
- б) Кременчук, Дрогобич, Теплик, Суец;
- в) Мекка, Коломак, Оржиця, Карабах;
- г) Лодзь, Чикаго, Нюрнберг, Карпати.

4. Зазначте рядок, у якому правильно утворено ступені порівняння прикметників:

- а) важчий, тяжчий, ближчий, нижчий;
- б) вужчий, дужчий, дорожчий, кращій;
- в) товщий, ширший, вужчий, лекший;
- г) дужчий, менший, вищий, тонший.

5. Зазначте рядок, у якому в усіх словах не відбуваються зміни приголосних перед суфіксами -ськ-, -ств-:

- а) викладач, птах, Париж, Тбілісі;
- б) школяр, Нью-Йорк, кандидат, казах;
- в) Золотоноша, таджик, скіфи, Бахмут;
- г) мученик, гігант, Збараж, чумак.

6. Зазначте рядок із правильним написанням усіх слів:

- а) убозство, птаство, парубоцтво, ткацтво;
- б) герцогзтво, кріпацтво, чумацтво, боягузтво;
- в) товариство, юнацтво, багатство, братство;
- г) інтелігентство, людцтво, молодецтво, студентство.

7. Зазначте рядок, у якому допущено помилки:

- а) ворзельський, багатство, збаразький, вінницький;
- б) черкаський, пражський, криворізький, Донетчина;
- в) казахський, кавказький, сиракузький, прилуцький;
- г) пропагандистський, віденський, центристський, агентський.

8. Зазначте рядок, у якому в словах допущено помилки:

- а) острозький, птахівництво, боягузтво, Одещина;
- б) кріпацтво, Житомирщина, вояцтво, бузький;
- в) лейпцизький, солдатський, Словаччина, піщаний;
- г) ескімоський, печенізький, оренбургський, волоський.

9. Зазначте рядок із правильним написанням усіх слів:

- а) турецький, французький, празький, герцозький;
- б) одеський, криворізький, баський, полтавський;
- в) ніщський, щорихський, черкаський, суецький;
- г) збаражський, нью-йоркський, мюнхенський, сиваський.

10. Зазначте рядок, у якому в словах допущено помилку:

- а) іракський, фашистський, киргизький, лісництво;
- б) солдатський, воронезький, голландський, норвезький;
- в) сиваський, убогство, просчений, Парашин;
- г) Галичина, заводський, пруський, гайдамацький.

6 ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

6.1 Теоретичний блок

1. З- (ІЗ-, ЗІ-)

1. Префікс з- перед буквами на позначення глухих приголосних к, п, т, ф, х переходить у с-: *сказати, спалахнути, стовкати, сфотографувати, схилити*.

Перед усіма іншими буквами пишемо з (зрідка із): *збавити, звесті, зжитися, ззирнутися, зсадити, зціпити, зчепити, зийток; ізжовкнути, ізнов, ізсередины*.

Префікс з- (с-) уживаємо переважно перед коренем, що починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: *зеконювати, зігнорувати, зорієнтуватися, зумовити; здрібнити, зскрібати, скласти, скріпити* і под.

Коли ж корінь слова починають дві букви на позначення приголосних, пишемо здебільшого префікс зі-: *зіграти, зігнути, зіграти, зідрати, зізнатися, зіпсувати, зіставити, зіткнення, зіцүлитися* та ін.

Префікс зі вживаємо також у словах із коренем, перший склад якого становить звукосполучення губний + й: *зів'ялий, зім'яти, зіп'ястися* (і *сп'ястися*) тощо.

У деяких словах можна паралельно вживати префікси зі- та зо-: *зігрівати і зогрівати, зімлівати і зомлівати, зіпрівати і зопрівати, зітліти і зотліти*.

2. БЕЗ-, ВІД-, МІЖ-, НАД-, ОБ-, ПЕРЕД-, ПІД-, ПОНАД-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ-

У префіксах без-, від- між-, над-, об-, перед-, під-, понад-, роз-, через-кінцевий дзвінкий приголосний перед наступним глухим не змінюємо: *безкорисливий, безкраїй, відкриття, відстань, міжконтинентальний, міжпланетний, надпотужний, обпалити, обтрусити, передплатити, передчасний, підтримка, понадплановий, розтягнути, розчин, розхитати, черезплічник*.

3. ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ-

Префікс пре- вживаємо переважно в якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня вияву ознаки: *прегарний, презавзятий, прекрасний, премудрий, препогано, пречудово*, а також у словах *презірливий, презірство* та словах старослов'янського походження: *преосвященний, преподобний, престол*.

Префікс при- пишемо переважно в дієсловах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, та в похідних від них словах: *прибігти, приборкати, приборкувати, привабити, прикрутити, пришивідити; приборканий, приборкований, привабливий, прикручений, пришивідшення*;

в іменниках та прикметниках, утворених унаслідок поєднання іменників із прийменником **при** та суфіксом: *пригірок, пріярок; приберіжний, прикордонний*;

у прикметниках на означення неповноти ознаки: *пристаркуватий*.
Префікс **при-** вживаємо тільки в словах *прізвисько, прізвище, прірва*.

1. Префікс **з** перед глухими приголосними **к, п, т, ф, х** переходить у **с**: *казати, спалахнути, ствердити, сфотографувати, схил*.

Перед усіма іншими приголосними пишеться **з-** (іноді **із-**): *збавити, звести, зжитися, ззирнутися, зсадити, зіпнути, зчепити, зшиток, ізнов*.

Префікс **з-** (**с-**) виступає переважно в словах, корінь яких починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: *зкономити, з'єднувати, зігнорувати, з'їзд, зорієнтуватися, зумовити, згаслий, змазати, скоротити, склад і под.*

У тих випадках, коли корінь слова починається сполученням приголосних, як правило, пишеться префікс **зі-**: *зібрати, зігнути, зідрати, зізнатися, зімкнути, зіпсуватися, зіставити, зіцулитися* тощо.

Префікс **зі-** вживається також у словах із коренем, перший склад якого становить сполучення губного та йотованого звукосполучення: *зів'ялий, зім'яти, зіп'ястися* тощо.

У деяких словах префікс **зі-** чергується з **зо-**: *зігрівати й зогрівати, зімлівати й зомлівати, зіпрівати й зопрівати, зітліти й зотліти*.

У всіх префіксах – **без-, від-, од-, між-, над-, об-, під-, перед-, понад-, пред-, роз-, через-** – кінцевий дзвінкий приголосний перед глухими не змінюється: *безкрай, безкорисливий, відкриття, відстань, міжконтинентальний, міжпланетний, надпотужний, обпалити, обтрусити, підтримка, передплата, передчасний, понадплановий, представник, розтягнути, розчин, розхитати, черезплічник*.

Слід розрізняти префікси **пре-** і **при-**: префікс **пре-** вживається переважно в якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня ознаки: *прегарний, презавзятий, прекрасний, премудрий, прекрасно, препогано*; префікс **при-** вживається переважно в дієсловах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, а також у похідних словах: *прибігти, перебувати, прикрутити, приборкати, пришвидшити; прибуття, притулок, прибраний, привабливо*.

Крім того, префікс **пре-** виступає в словах *презирливий, презирство* й у словах старослов'янського походження: *преосвященний, преподобний, престол*, а префікс **при-** вживається в іменниках та прикметниках, утворених від поєднання іменників із прийменниками: *пригірок, пріярок; прибережний, прикордонний*.

Префікс **при-** вживається тільки в словах *прізвисько, прізвище, прірва* [10:25-26].

6.2 Практичний блок

Завдання 1. Запишіть слова, вставте пропущені букви. З'ясуйте правопис префіксів.

...причинити, ...ховати, ...бентежити, ...скребти, ...бігати, ...тикати, ...вільнення, ...горати, ...ховище, ...в'янути, ...дружитися, ...знання, ...сув, ...кип'ятити, ...ліпок, ...кликати, ...меншення, ...клеювати, ...нервований, ...казати, ...сохнути, ...кам'яніти, ...писати, ...ткнутися, ...фальсифікувати, ...платити, ...мокнути, ...проекований, ...рошувальний, ...сунути, ...плести, ...купити, ...творення, ...ходити, ...формулювати, ...цілення, ...тверджувати, ...фокусувати, ...хитрити, ...важити, ...мити, ...куштувати, ...гнути, ...хвалити, ...користатися, ...клеїти, ...цементувати, ...хилитися, ...творити, ...формувати.

Завдання 2. Від поданих слів утворіть слова з префіксом з- або його різновидністю зі- та с- і розмістіть їх відповідно в трьох колонках.

Цементувати, формувати, шерхнути, киснути, ткати, толочити, ткнутися, тиснути, сушити, ставити, сунути, пхнути, пізнати, псувати, кликати, в'янути, чорніти, гнути, хилити, юрбитися, чавити, плести, палити, гріти.

Для самоконтролю: слів у кожній колонці має бути порівну [8:27].

Завдання 3. Замініть подані словосполучення одним словом із префіксом; поясніть правопис.

Інтервал між рядками – ...; сезон відпусток – ...; кампанія до проведення виборів – ...; бар'єр, що перевищує швидкість поширення звуку – ...; випадок, не такий, як звичайно – ...; ціна, за якою продають (відпускають) товар – ...; установа, підпорядкована міністерству – ...; кошти, за які треба звітувати – ...; розпродаж товарів між порами року – ...

Завдання 4. Перепишіть слова, вставляючи замість крапок пропущені букви. Поясніть правопис префіксів.

Бе...кольоровий, ро...повідь, бе...коштовний, чере...рядний, ро...клад, бе...культурний, бе...прав'я, чере...смужжя, бе...посередній, бе...болісний, ро...мова, бе...славний, бе...хмарний, бе...фокусний, ро...ходитися, ро...формувати, чере...рядковий, ро...крутити, бе...порадний, бе...карний, бе...посередній, бе...силля, ро...критикувати, бе...коштовний, ро...межувати, бе...зубий, бе...крає, ро...зважувати, бе...тарифний, бе...чинство, чере...плічник, ро...квітати, бе...сумнівно.

Завдання 5. У поданих словах вставте пропущені з або с. Слова запишіть у дві колонки:

1) зі вставленою буквою з;

2) зі вставленою буквою с.

Ро...пис, вро...сип, ...кат, ...цементувати, ро...чин, ...формувати, ...тискач, ...чепити, ро...кис, ...прожогу, ...пад, бе...крилість, ...казати, ...сох, ро...сунув, ...гавити, ...хов, ро...сіл, ...шити, не...проста, ро...тин, бе...платно.

Ключ. З останніх букв виписаних слів прочитаєте вислів Й. В. Гете [8:28].

Завдання 6. Запишіть слова, вставляючи пропущені букви. Обгрунтуйте написання префіксів.

Пр...добрий, пр...мостити, пр...скіпливо, пр...д'явити, пр...купити, пр...звище, пр...святити, пр...буток, пр...багато, пр...землитися, пр...летіти, пр...бережний, пр...гвинтити, пр...подобний, пр...злий, пр...нагідний, пр...дтеча, пр...відкрити, пр...берегти, пр...славний, пр...зводити, пр...паркувати, пр...буток, пр...бій, пр...крашати, пр...морозити, пр...будова, пр...давній, пр...вабити, пр...боркати, пр...берегти, пр...своїти, пр...бігти, пр...мудрий, пр...рва, Пр...азов'я, пр...звисько, пр...голомшити, пр...краси, пр...свята, пр...стол, пр...двіковичний, пр...стосування, пр...близно, пр...зирливий, пр...меншити, пр...вітання, пр...дивний, Пр...дніпров'я, пр...бічник, пр...кусити, пр...вчити.

Завдання 7. Замініть словосполучення словами з префіксами **при-** або **пре-**. Поясніть написання префіксів.

Місцевість біля Карпат, Дніпра — ... ; базар поблизу вокзалу — ... ; дуже мудрий — ... ; степи поблизу Дону, Дністра — ... ; людина, яка працює на кордоні — ... ; ділянка біля садиби — ... ; поблизу берега — ... ; посадка на землю — ... ; дуже поганий — ... ; місто на Волзі — ... ; невеликий мороз — ; бульвар біля моря — ... ; лягти на кілька хвилин — ... ; дуже завзятий — ... ; повернення птахів — ... ; дуже глибокий —

Завдання 8. Запишіть прислів'я, вставляючи пропущені букви. Поясніть значення.

Удача сама не прийде — її праця пр...веде. Як зерно зробиться, то золото пр...котиться. Не сам цях лізе в стіну, його молоток пр...прошує. Не кожна Ганна пр...гарна. Робота з пальців пр...краси зніме. Була б голова на плечах пр...мудра, а хліба вона пр...думає. З охотою можна і камінь пр...цвяхувати. Ласкою й тигра пр...спиш. Кому пр...пече, той з каменю пр...смачний хліб спече. Сам пр...кидай, де твій рай. Робота пр...крашає, а лінощі — іржа. Не пр...кладав муки — не простягай руки. Доки губки не пр...тиснеш, вода з неї не потече. Дерево зрубасш — не пр...шиєш. Пр...лип, як до Ганни Пилип (нар. творч.).

Завдання 9. Прочитайте речення, на місці крапок поставте потрібні літери. Правопис префіксів поясніть.

Поезія – це завжди неповторність, якийсь бе...мертний дотик до душі (Л. Костенко). Міст ...получає береги, що не ...ливаються ніколи (В. Раєвський). А ...погади, як птиці ...томлені, у серце стукають мое (Г. Коваль). Химерний сон з душі ...летів і ...ник (Д. Павличко). І ...чорніють троянди червоні, наче в ранах запечена кров (Леся Українка). Сумно в безвість ...пливають дні (В. Раєвський). Може, стежку до тебе десь хрещатий барвінок ...ховав? (Д. Луценко). Мені те кохання бе...крас ро...шарпало серце давно (Леся Українка). ...жовкне лист уліті, відчахнеться віття (М. Стельмах). ...черствіла вчорашня хлібина (О. Вергіль). Ніч ...сідається, наче криштал. (В. Стус). Розтулило сонце золоті повіки, на сніги ...чорнілі впали промені (В. Сосюра). Пр...ходь, героїчне! Пр...красне, явивсь (П. Тичина). Гострим полиском хвилі ...палахують після бурі у місячну ніч (Леся Українка). ...тишую, ...повільною свій крок (Д. Луценко). В камінні, як голка в сіні, ...губився струмок (Д. Павличко).

Завдання 10. Пояснювальний самодиктант.

(З,С)хил, пр(е,и)вітан..я, бе(з,с)глузд..я, Пр(и,е)азов'я, ро(з,с)в..язка, (зі,зо,з)грати, пр(и,е)сумирний, чере(з,с)плічник, (з,с)верстати, пр(и,е)свята, (з,с)паковувати, пр(е,и)гадати, пр(е,и,і)рва, мі(ж,ш)міс..кий, пр(е,и)тяжкий, (з,с)багачувал..ний, бе(з,с)турботніс..т., пр(е,и)мусовіс..т., ро(з,с)гніван..ий, (з,с)ходинка, (зі,зо,з)(з,с)какувати, пр(е,и)милий, мі(ж,ш)гір..я, у(з,с)годити, пр(е,и,і)звище, пр(и,е)тихий, (з,с)дмухувати, пр(е,и)влас..нен..ий, мі(ж,ш)р..яд..я, бе(з,с)лісий, пр(е,и)мор..я, (з,с)фокусувати, пр(е,и)славний, ро(з,с)важувати, чере(з,с)смужний, (зі,зо,з)в..ялий, (з,с)плюшен..я, пр(е,и)подобний, (зі,зо,з,с)ставлян..я, (з,с)кип..ятити, пр(е,и)кутий, пр(и,е)стосування, мі(ж,ш)клітин..ий, (з,с)топтати, пр(и,е)чал, пр(и,е)паркуватися, (з,с)фальшивити, пр(и,е)ярок, (з,с)мережан..ий, пр(и,е)зирливо, пр(и,е)браний, пр(и,е)завзятий, пр(и,е)хований, (з,с)фальсифіковано, пр(и,е)чепа, пр(и,е)скочити, (з,с)тухати, пр(и,е)ступити, пр(и,е)гір'я, пр(и,е)товкти, (з,с)балансований, (з,с)хильність, пр(и,і)звисько, (з,с)кидання, пр(и,е)глухий, пр(и,е)глушити, пр(и,е)года, (з,с)проможний, пр(и,е)скіпливий, (з,с)шивання, пр(и,е)чепливий, (з,с)ходження, пр(и,е)тихлий, пр(и,е)свячений, пр(и,е)дорожній, (з,с)планований, (з,с)чищення, (з,с)тиснення, (з,с)кріпити,

6.3 Контроль знань

1. Зазначте рядок, у якому всі дієслова написані правильно:

- зважити, зекономити, зкуштувати, зфальшивити;
- сплатити, змазати, сцементувати, збити;
- зчепити, зхилити, сповістити, зважити;
- сфальсифікувати, сплатити, сконцентруватися, сховати.

2. Зазначте рядок, у якому допущено помилку в правописі префіксів:

- а) згрупувати, згаснути, здогадатися, змарнувати;
- б) скрутити, стерти, схвилювати, створити;
- в) спинити, зчепити, скинути, зносити;
- г) збирати, збити, склепати, сшити, звернути.

3. Зазначте рядок, у якому в усіх словах треба використати префікс з-:

- а) ...питати, ...робити, ...ходити, ...байдужіти;
- б) ...бігати, ...їздити, ...бити, ...ганьбити;
- в) ...коротити, ...тесати, ...фотографувати, ...корегувати;
- г) ...прямувати, ...плутати, ...хвалити, ...фокусувати.

4. Зазначте рядок, у якому в усіх словах треба використати префікс с-:

- а) ...конфузитися, ...середини, ...колотити, ...читувати;
- б) ...фабрикувати, ...чипити, ...піднизу, ...пізнитися;
- в) ...підлоба, ...колоти, ...пересердя, ...тривожитися;
- г) ...трусити, ...мастити, ...формувати, ...комбінувати.

5. Зазначте рядок, у якому всі слова треба писати з префіксом пре-:

- а) пр...гарний, пр...чепурити, пр...хилити, пр...кислий;
- б) пр...старкуватий, пр...зирство, пр...милий, пр...подобний;
- в) пр...мудрий, пр...поважний, пр...стольний, пр...міський;
- г) пр...глосний, пр...чинити, пр...смільвий, пр...міський.

6. Зазначте рядок, у якому всі слова треба писати з префіксом при-:

- а) пр...білий, пр...підняти, пр...соромити, пр...бирати;
- б) пр...боркати, пр...стиж, пр...звисько, пр...глянути;
- в) пр...гасити, пр...рівняти, пр...в'язати, пр...дніпровський;
- г) пр...лаштувати, пр...садибний, пр...ниження, пр...звище.

7. Зазначте рядок, у якому усі слова мають однаковий префікс:

- а) пр...года, пр...шити, пр...ніжний, пр...бережний;
- б) пр...в'язь, пр...злий, пр...бігти, пр...звище;
- в) пр...подобний, пр...зирство, пр...красний, пр...довгий;
- г) пр...рва, пр...чіпливий, пр...гір'я, пр...тулятися.

8. Зазначте рядок, у якому всі слова мають префікс зі-:

- а) ...щулитися, ...псувати, ...грітися, ...знатися;
- б) ...п'ястися, ...тліти, ...хвилювати, ...стрибнути;
- в) ...рвати, ...старитися, ...тримати, ...клеїти;
- г) ...в'янути, ...йтися, ...кроїти, ...тнутися.

9. Значте рядок, у якому правильно написано всі слова:

- а) віддячити, прivityше, безіменний, передбачення;
- б) приземкуватий, безвиїзний, обходити, прекметник;
- в) притулок, оттягти, премудритися, прекраса;
- г) розтягти, прекумедний, приборкати, спалах.

10. Значте рядок, у якому допущено помилку в написанні префікса:

- а) надхмарний, оббити, розплюшити, зжалитися;
- б) міжсудинний, зфальшивити, відчинити, розхвалити;
- в) обшукати, передплата, безтарифний, звернути;
- г) зіпсувати, безтурботний, обпекти, підкласти.

7 УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ

7.1 Теоретичний блок

1. Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин

1. З великої букви пишемо власні імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська: *Іван Петрович Котлярівський, Володимир Іванович Вернадський, Лєся Українка (Лариса Петрівна Косач), Марко Вовчок (Марія Олександрівна Вілінська), Дніпрова Чайка (Людмила Василівська-Березіна), Юрій Клен (Освальд Бургардт), Нєстор Літописець, Клірик Острозький, також: Кобзар (про Тараса Шевченка), Каменяр (про Івана Франка)* та ін.

У складних прізвищах, псевдонімах та іменах, що пишуться з дефісом, кожна частина яких починається великою буквою: *Квітка-Основ'яненко, Нечуй-Левіцький, Жан-Жак, Зинівій-Богдан*.

2. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.) у складі прізвищ та імен іншомовного походження пишемо з малої букви: *Абдель Керім, Бретон де лос Еррерос, Варнгоген фон Ензе, Жанна д'Арк, Леонардо да Вінчі, Людвіг ван Бетховен, Нурад Дін*.

Примітка. У деяких власних назвах службові слова традиційно пишемо з великої букви відповідно до написання в мові оригіналу: *Ван Гог, Д'Аламбєр, Ель Грєко*.

3. Китайські та корейські прізвища та імена, які завжди стоять після них, пишемо з великої букви: *Сі Цзіньпін, Ван Мен, Лі Чжаодао, Пак Вансо, Чхе Чхвіон, Пан Гіму*.

4. У в'єтнамських, м'янмських, індонезійських, тайських і японських прізвищах та іменах усі складники пишемо з великої букви: *То Хоай, Нгуєн Зу, Він М'ін, Джюко Відодо, Акат Дамкєнг, Сіндзо Абе*.

5. Імена та прізвища людей, які стали загальними назвами, пишемо з малої букви: *донжуан, ловелас, ментор, меценат, робінзон, браунінг*

(пістолет), галіфе (штани), дізель (двигун), макінтош (плащ), максім (кулемет), рентгєн (апарат).

Так само пишемо загальні назви, утворені від власних імен (прізвищ): франкознавець, шевченкіа́на, бонапарти́зм.

Прізвища людей, уживані в загальному значенні, які не втратили свого індивідуального значення (не стали загальними назвами), пишемо з великої букви: «Ці хлопці в команді — нові Блохіни і Шевченки» (з газети).

Якщо ж прізвища (імена) вживаються зневажливо, їх пишемо з малої букви: азéфи, квіслінги.

6. Назви народів, племен, а також людей за національною ознакою або за місцем проживання пишемо з малої букви: ара́би, африка́нці, латиноамериканці; ацте́ки, іроке́зи, поля́ни; украї́нка, білору́ска, лати́ш, францу́з, запори́зці, кия́ни, львів'я́ни.

7. З великої букви пишемо власні назви, які стосуються:

1) релігії: Ісус Хри́стос, Магомéт, Будда, Бра́хма.

2) міфологічних істот і божеств: Анте́й, Аполло́н, Афі́на, Ахілле́с, Венéра, Мо́лох.

Примітка 1. Родові назви, які стосуються релігії та міфології, пишемо з малої букви: а́нгел, архáнгел, де́мон, лісові́к, му́за, ні́мфа, русáлка, титáн, фавн, фе́я.

Примітка 2. Власні міфологічні назви, що перетворилися на загальні або вживаються в переносному значенні, пишемо з малої букви: мо́лох війни; На спортивну арену вийшли сучасні геркулеси;

3) дійових осіб у байках, казках, драматичних творах тощо: Во́рон, За́сць, Лисі́ця, Осéл, Щу́ка; Лісові́к, Ма́вка, Перелéсник; Дід Моро́з, Котигоро́шко, Черво́на Ша́почка; Будя́к, Троя́нда, Хлі́б.

Примітка. Якщо назви персонажів із казок, творів для дітей і т. ін. вживаються як загальні, їх пишемо з малої букви: ба́ба-яга́, дід-моро́з, іва́н-покива́н.

8. З великої букви пишемо клички свійських тварин, а також приручених або дресированих звірів і птахів: Сірко́ (собака); Сніжінка́ (кішка); Гнідко́, Стріла́ (коні); Круторо́гий, Сівий (воли); Зірка, Ліска́ (корови); Ра́ві, Ша́ші (слони); Кра́сень, Фарао́н (папуги) та ін.

Примітка. Власні назви, які вживаються як назви видів тварин, пишемо з малої букви: У дворі гралися мурчики.

9. З великої букви пишемо:

1) прикметники, утворені від власних назв за допомогою суфіксів -ів(-о), -ов(-а), -ов(-е), -ев(-е), -їв(-о), -єв(-а), -єв(-е), -ин(-о), -ин(-а), -ин(-е), -їн(-о), -їн(-а), -їн(-е), якщо вони означають належність чогось певній особі: Андрі́єві книжка́, Грінче́нків словни́к, Мари́їн лист, Тичі́нине сло́во, Шевче́нкові поéзії, Мали́шкова мета́фора, Рафаéлева «Мадо́нна», Зéвсова колісниця́;

2) прикметники, які входять до складених власних назв людей як імена-характеристики: *Володі́мир Вели́кий, Дани́ло Га́лицький, Яросла́в Му́дрий, Карл Смілі́вий, Костянти́н Багряноро́дний, Рі́чард Ле́ове Сёрце, Всéволод Вели́ке Гні́здо, Костянти́н Острóзький;*

3) прикметники, утворені від іменників — власних назв, якщо вони утворюють словосполучення із значенням «імені когось», «пам'яті когось»: *Но́белівська прэ́мія, Франкі́вська кімна́та, Шевче́нківська прэ́мія, Потебня́нські чита́ння.*

Примітка. З малої букви пишемо присвійні прикметники, утворені від власних особових назв:

1) за допомогою суфіксів **-івськ-** (**-ївськ-**), **-инськ-** (**-їнськ-**): *бальза́ківські тради́ції, франкі́вські соне́ти, шевче́нківський стиль, довже́нківські фі́льми, галага́нівська садиба;*

2) якщо вони входять до складу стійких фразеологічних сполучень або наукових термінів: *а́вгієві ста́йні, ахілле́сова п'я́та, го́рдійв ву́зол, дамо́клів меч, прокру́стове ло́же, ю́дині срібня́ки; архіме́дова спіра́ль, базе́дова хворо́ба, бертоле́това сі́ль, ві́ттова хворо́ба, га́йморова порожни́на, піфаго́рова теоре́ма.*

2. Географічні та адміністративно-територіальні назви

1. З великої букви пишемо географічні власні назви (незалежно від кількості їхніх складників), крім службових слів і родових назв (зато́ка, мис, мо́ре, о́стрів, пі́к, хребéт тощо): *А́зія, Антаркти́да, Но́ва Зеланді́я, Балка́нський піво́стрів, Володі́мир-Воли́нський, Кавка́зький хребéт, пі́к Шевче́нка, го́ра Гове́рла, Азо́вське мо́ре, прото́ка Лаперу́за, Пана́мський перешийо́к, Пе́рська зато́ка, о́зеро Сві́тязь, Півні́чний по́люс, Малоа́зіатське нагі́р'я, Євразі́йський степ.*

Примітка. Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не є родовим найменуванням, то його пишемо з великої букви: *Бі́ла Це́рква (місто), Бі́ловезька Пу́ща (заповідник), Було́нський Лі́с (парк), Зо́лотий Рі́г (зато́ка), Є́лісейські По́ля (вулиця в Парижі), Во́гняна́ Земля́ (архіпелаг).*

2. Так само з великої букви пишемо складники географічних назв, що називають титули, посади, фах тощо: *мис Капіта́на Дзе́ралья́да, о́строві Короле́ви Ша́рлотти, ву́лиця Акаде́міка Забо́тного.*

З великої букви пишемо також назви зі словом святий: *о́строві Свято́ї Трі́ці, зато́ка Свято́го Лавре́нтія.*

Примітка. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.) у складі географічних назв пишемо з малої букви й відокремлюємо дефісом: *Було́нь-сюр-Ме́р, Порт-о-Пре́нс, Ріо-деЖане́йро, Фонтéн-сюр-Ро́н, Фра́нкфурт-на-Ма́йні, Па-де-Кале́.*

3. Службові слова, що стоять на початку іншомовних географічних назв, пишемо з великої букви і відокремлюємо дефісом: *Де-Бре́йне́, Ла-Ма́ни (прото́ки), Ле-Крезо́, Лос-А́нджелес (міста), Лос-Фра́йлес (о́строви).*

4. З великої букви пишемо також початкові частини Сан-, Сен-, Сент-, Санкт-, Санта- (що означають «святий»): *Сан-Франціско, Сен-Лó, Санта-Бáрбара, Сент-Джóнс, Санкт-Петербúрг*, (міста).

Примітка. В іншомовних складних географічних назвах, у яких використовується дефіс, з великої букви пишемо й родові позначення: *Іссік-Куль* (куль — озеро), *Мю́н-Кум* (кум — пісок), *Ріо-Не́гро* (ріо — річка), *Ха́ра-Нур* (нур — озеро), але: *Алата́у, Амуда́р'я, Дихта́у, Сирда́р'я*.

5. Якщо ж складник такої назви увійшов в українську мову як загальна родова назва, то її пишемо з малої букви: *Вара́нгер-фіо́рд, Бе́рклі-сквер*.

Так само з малої букви пишемо й родові позначення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Якоб-Ка́йзер-плац* (плац — площа), *У́нтер-ден-Лі́нден штра́се* (штра́се — вулиця), *Мі́чиган-авеню́* (авеню — вулиця).

Примітка. Географічні назви, ужиті в переносному значенні, зберігають написання з великої букви: *Верса́ль* (у значенні «Версальський мир»), *Ка́нни* (у значенні «оточення та розгром»), *Мю́нхен* (у значенні «Мюнхенська угода 1938 р.»), *Парна́с* (у значенні «світ поезії»), *Седáн* (у значенні «воєнний розгром»).

6. Назви держав пишемо з великої букви. Якщо назва держави чи автономної республіки складається з кількох слів, то всі слова пишемо з великої букви: *Украї́на, Автоно́мна Респу́бліка Крим, Руму́нія, Уго́рщина, Ара́бська Респу́бліка Єгі́пет, Королі́вство Бахре́йн, Кита́йська На́родна Респу́бліка, Респу́бліка Ко́рея, Князі́вство Мо́нако, Респу́бліка Бо́лгарія, Соціалі́стична Респу́бліка В'є́тна́м, Сполуче́ні Шта́ти Аме́рики, Францу́зька Респу́бліка*.

Примітка. У неофіційних і образних назвах держав, територій, областей, місцевостей, міст, рік тощо з великої букви пишемо перше (або єдине) слово, а також власні назви: *Піднебе́сна імпе́рія або Піднебе́сна (імператорський Кита́й), Тума́нний Альбіо́н (А́нглія), Золо́тове́рхий (Ки́їв), Ві́чне мі́сто (Рим), Славу́тич (Дні́про), Зака́вказзя, Букові́на, Ві́нниччина, На́ддні́пряни́щина, Поку́ття, Полі́сся, Приа́зов'я, Слобожа́ни́щина*.

7. У назвах груп або союзів держав усі слова, крім родових назв, пишемо з великої букви: *Анта́нта, Балка́нські кра́їни, Сканди́навські кра́їни, Тро́їстий сою́з*.

8. У назвах адміністративно-територіальних одиниць (автономних областей та округів, а також країв, областей, районів, сільрад тощо) з великої букви пишемо перше слово (або частини складного слова): *Гі́рсько-Бада́хша́нська автоно́мна о́бласть, Бая́нго́л-Монго́льський автоно́мний о́круг, Ко́шицький кра́й, Воли́нська о́бласть, Рожі́щенський райо́н, Ново́мли́нівська сільра́да*.

Це правило поширюється й на старі назви країн та одиниці старого адміністративно-територіального поділу: *Бі́рма, Пе́рсія, Бе́регівський о́круг, Віте́бське воєво́дство, Ло́хвицький пові́т, Черка́ське старо́вство*.

9. У назвах адміністративно-територіальних одиниць зарубіжних держав з великої букви пишемо всі слова, крім тих, що позначають родові поняття: *департа́мент Аверо́н (Франція), штат Теха́с (США), о́бласть П'емо́нт (Італія), префекту́ра То́йма (Японія), земля Ніжня Саксо́нія (Німеччина)*.

10. Назви сторін світу: захід, південь, північ, схід, норд-о́ст, півде́нний захід — звичайно пишемо з малої букви. Якщо ці назви вживаються на означення країн, народів, регіонів, тоді їх пишемо з великої букви: *краї́ни За́ходу, Далéкий Схíд, За́хідна Украї́на, наро́ди Півночі, Півде́нне Полі́сся, Півні́чна Букові́на*.

11. Назви вулиць (бульварів, провулків, проспектів), майданів (площ), парків, шляхів (залізничних, морських і т. ін.), каналів, течій (морських) і т. ін. пишемо з великої букви, а їхні родові найменування — з малої: *Андрі́вський узві́з, бульва́р Тара́са Шевче́нка, ву́лиця 295-ї Херсо́нської Диві́зії, Льві́вська пло́ща, майдáн Незале́жності, Музе́йний прову́лок, Жи́томирська автоста́рада, Стрйі́ський парк, Півні́чний морськíй шлях, Придні́провська залі́зниця, течі́я Курсо́ю*.

Примітка. Якщо найменування підрозділів залізниць складаються з двох слів, їх пишемо з великої букви: *Півде́нно-Кавка́зська залі́зниця*.

Якщо в назвах вулиць, проспектів тощо слова брід, вал, ворота, міст, шлях, яр і т. ін. уже не сприймаються як родові позначення і стали частиною власної назви, то їх пишемо з великої букви: *Бо́ричів Ти́к, До́брый Шля́х, Козі́ний Бри́д, Яросла́вів Ва́л*.

12. Утворені від географічних найменувань назви тварин, птахів, страв, напоїв, тканин тощо пишемо з малої букви: *босто́н (ткани́на), йоркши́р (порода свиней), маде́ра (сорт вина), сая́ни (напíй), сенберна́р (порода собак), симента́лка (порода корів), тока́й (сорт вина)* і т. ін.

13. У назвах вокзалів, залізничних станцій, портів, пристаней і т. ін. усі слова, крім родових назв, пишемо з великої букви: *Примі́ський вокза́л, ста́нція Усти́нівка, порт О́львія, при́стань Ржи́щів (на Дні́прі)*.

14. Назви аеропортів, станцій метро, зупинок наземного міського транспорту беремо в лапки. З великої букви пишемо перше (або єдине) слово таких назв, а також ті слова, які пишуться з великої букви у складі цих топонімів: *аеропорти «Борі́спіль», «Кі́їв»; ста́нції метро «Акаде́мисте́чко», «Університе́т», «Сире́ць», «Пошто́ва пло́ща», «Черво́ний Ху́тір»; зупинки «Карава́єві Да́чі», «Ву́лиця Обсерва́торна», «Мотоциклéтний завод», «Льві́вська пло́ща», «Шко́ла»*.

3. Астрономічні назви

У назвах небесних тіл, сузір'їв, галактик усі слова, крім родових найменувань (зоря, сузір'я, планета, галактика тощо) і порядкових позначень яскравості світил (альфа, бета, гамма тощо), пишемо з великої букви: *Ма́рс, Сату́рн, Юпі́тер, зоря́ Альта́їр, сузір'я Вели́кого Пса*,

галактика Велика Магелланова Хмара, альфа Малої Ведмедиці, бета Терезів.

Так само пишуться народні назви зоряних скупчень, сузір'їв і галактик: *Квочка, Великий Віз, Пасіка, Чумацький Шлях* тощо.

Примітка. Слова земля, місяць, сонце пишуться з великої букви тоді, коли вони вживаються як астрономічні назви: *Навколо Сонця обертається Земля зі своїм супутником Місяцем. Але: оброти́ток землі, схід сонця.*

4. Назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів

1. У назвах історичних подій, епох, календарних періодів і свят з великої букви пишемо перше (або єдине) слово і власні назви: *Велика французька революція, Коліївщина, Семирічна війна, Львівське збройне повстання 1848 р., Паризька комуна, Ренесанс, епо́ха Відродження, епо́ха Баро́ко, Новий рік, День учи́теля, День пам'яті та примі́рення, Верса́льський мі́рний до́говір, Декла́рація незале́жності США.*

2. Так само пишемо назви політичних, культурних, спортивних та ін. заходів міжнародного або загальнодержавного значення: *Олімпі́йські і́гри, Бі́ла олімпіа́да, Марш мі́ру, Всесві́тній конгрес украї́нців, Всеукраї́нська педагогі́чна конфе́ренція, Мі́жнародний рік дити́ни, Кубо́к УЄФА (футбол).*

Назви інших регулярних заходів, що не мають офіційного характеру, пишемо з малої букви: *день інфо́рмації, са́ніта́рний день, субо́тник, неде́льник.*

Примітка 1. У назвах свят *День Незале́жності Украї́ни, День Собо́рності Украї́ни, День Конститу́ції Украї́ни* з великої букви пишемо всі слова.

Примітка 2. У назвах історичних подій із другим прикметником, що походить від географічної назви, де використовується дефіс, або походить від двох географічних назв, з великої букви пишемо обидві частини: *Бре́ттон-Вудська конфе́ренція (від Бре́ттон-Вудс), Брест-Лито́вський мі́рний до́говір (від Брест-Лито́вськ), Яссько-Кишині́вська опера́ція (від Ясси і Кишині́в).*

Примітка 3. Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними, пишемо з малої букви: *гре́ко-пе́рські війни, громадя́нська війна́, хресто́ві походи́, доба феода́лізму, анти́чний сві́т, сере́дні ві́кі, середньо́віччя, неолі́т, палеолі́т, палеозо́йська ера, трипільська культу́ра.*

5. Назви, пов'язані з релігією

1. З великої букви пишемо слова *Бог, Алла́х*, а також імена Бога: *Єго́ва, Савао́ф, Адона́й, Елохі́м*, імена богів і богинь у різних народів: *Деметра, Ві́шну, Ге́ба, Бра́хма, Марс, Перу́н, Даждьбо́г.*

Так само пишемо імена засновників релігій: *Будда, Заратустра, Магомét*; апостолів, пророків, святих у християнстві: *Ів́ан Хрестітель, Ів́ан Богослóв, Микóла Чудотвóрець, Андрі́й Первозв́аний*.

Примітка. Слово бог як найменування богів і богинь політеїстичних релігій пишемо з малої букви: *богі Стародавнього Єгипту, бог Посейдо́н, богі́ня Ге́ра, бог торго́влі*.

2. З великої букви пишемо слова: *Три́ця, Свята́ Три́ця*, найменування осіб *Свято́ї Три́ці (Бог Оте́ць, Бог Син, Бог Дух Святі́й)* і слово *Богоро́диця*; інші найменування Бога (*Госпо́дь, Спасітель, Всеви́шний, Творе́ць*) і Богородиці (*Царі́ця Небе́сна, Ма́ти Бо́жа, Пречи́ста Ді́ва*); прикметники, утворені від слова Бог, Господь (*сла́ва Бо́жа, во́ля Госпо́дня, Бо́жий про́мисел*).

Примітка 1. Слова апóстол, святи́й, преподо́бний, му́ченик та ін. пишемо з малої букви: *апóстол Матві́й, святи́й Пантелеімо́н, святи́ великому́чениця Варва́ра, преподо́бний Серафі́м Саро́вський, блаже́нна Феодо́ра. Але: Пресвята́ Богоро́диця, Свята́ Три́ця, собо́р Свято́го Петро́а*.

Примітка 2. У церковних і релігійних текстах з великої букви пишемо займенники, що вживаються замість слів Бог, Божий: *Блажен муж, що бої́ться Господа, що запові́ді Його́ любить! (Біблія); нехай святиться ім'я Твоє (Біблія)*.

Примітка 3. В усталених словосполученнях, що використовуються в розмовній мові, де слова Бог, Господь та ін. не вживаються як їх найменування, їх пишемо з малої букви: *бог зна що (невідомо що), бог зна коли́ (невідомо коли), госпо́дь з тобо́ю (ва́ми) (вживається як здивування, заперечення, докір), бог з ним (з тобо́ю) (вживається на знак згоди, примирення, прощення та ін.)*.

З малої букви пишемо вигуки *бо́же, го́споди, їйбо́гу, го́споди бо́же мій, бо́же збав*, крім випадків, коли слова Боже, Господи є звертанням до Бога.

3. З великої букви пишемо назви релігійних свят і постів, а також окремих днів, що стосуються цих періодів: *Благові́щення, Вели́кдень, Петро́а й Павла́, Покро́ва, Різдво́, Вели́кий піст, Різдвя́ний піст, Петро́вка, Пилі́півка, Спа́сівка, Стра́сний ти́ждень, Стра́сна п'ятни́ця*.

4. З великої букви без лапок пишемо назви культових книг: *Бі́блія, Святе́ Письмо́, Єва́нгеліс, Старі́й Заві́т, Нові́й Заві́т, То́ра, Псалти́р, Корáн*.

5. З великої букви пишемо перше слово назв церков: *Украї́нська правосла́вна церква, Украї́нська гре́ко-католи́цька це́рква, Украї́нська люте́ранська це́рква, Ри́мсько-католи́цька це́рква, Ві́рме́нська апо́стольська це́рква*.

6. Великі букви вживаємо в повних офіційних найменуваннях найвищих церковних посадових осіб: *Вселє́нський Па́три́арх, Па́па*

Рімський, Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України, Католикос-Патріарх усієї Грузії, Верховний Архiepіскоп.

Примітка. Найменування інших церковних звань і посад пишемо з малої букви: *митрополіт Вінницький і Барський, архимандрит (архімандрит), архiepіскоп (архiepіскоп), па́стор, мулла́, іма́м, ксьондз.*

7. З великої букви пишемо всі слова, крім родових найменувань, у назвах монастирів, церков, ікон: *Володимирський собор, Кирилівська церква, Києво-Печерська лавра, Михайлівський Золотоверхий монастир, храм Хри́ста Спасителя, ікона Ма́тері Божої Теребовлянської.*

8. З малої букви пишемо назви церковних служб та їхніх частин: *літургія, проскомидія, вечі́рня, у́треня, хрeсний хід, полі́слей, повечі́р'я.*

6. Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств

1. В офіційних складених назвах органів влади, установ і організацій, товариств і об'єднань з великої букви пишемо перше слово (і всі власні назви), що входить до складу назви: *Міністерство освіти і науки України, Ра́да національної безпеки та оборони України, Управління освіти Шевченківської державної адміністрації в місті Києві, Прокурату́ра міста Києва, Апеляційний суд Закарпатської області, Федерація незалежних профспілок України, Збройні сили України, Міжнародна асоціація українців, Національний банк України, Меджліс кримськотатарського народу, Товариство винахідників та раціоналізаторів України, Організація економічного співробітництва і розвитку, Міжнародний валютний фонд, Ра́да Європи.*

Це стосується й назв державних установ минулого: *Директорія Української Народної Республіки, Державна дума, Зeмський собор, Тимчасовий уряд.*

У назвах найвищих органів влади і державних установ України *Верховна Ра́да України, Кабінeт Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд* з великої букви пишемо всі слова.

2. У назвах політичних партій і рухів з великої букви пишемо перше слово (і всі власні назви): *Республіканська партія США, Християнсько-демократичний союз Німеччини, Соціал-демократична партія України.*

Назви, що не є офіційними найменуваннями, пишемо з малої букви: *ліберальна партія, партія консерваторів, партія миру, партія війни.*

3. У назвах наукових і навчальних закладів, театрів, музеїв, колективів тощо перше слово (і всі власні назви) пишемо з великої букви: *Національна академія наук України, Національний університет «Острозька академія», Гарвардський університет, Львівська середня загальноосвітня школа № 51 імені Івана Франка, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київський академічний театр ляльок, Музей мадам Тюссо, Меморіальний будинок-музей Дмитра Яворницького, Державний ансамбль народного танцю Грузії.*

З великої букви пишемо перше (або єдине) слово неповної назви, яка вживається у функції повної: *Будінок учителя (Київський міський будінок учителя), Український музей (Національний художній музей України), Літературний музей (Одеський державний літературний музей)*.

4. У назвах промислових і торгових підприємств, фінансових організацій, товариств, фірм, організаційно-правових форм тощо початкове слово, яке є складником назви, пишемо з великої букви.

З великої букви пишемо також перше слово взятої в лапки символічної (умовної) назви та власні назви: *Київська фабрика іграшок, Харківський тракторний завод, Виробниче акціонерне товариство «Поліграфкніга», Публічне акціонерне товариство «Вінницький універмаг», банк «Південний», Центральний автовокзал, компанія «Microsoft», концерн «Volkswagen», транснаціональна корпорація «Jysk», Комунальне підприємство «Київблагоустрій», Садове товариство «Лісова поляна», Об'єднання співмешканців багатоквартирних будинків «Наш дім».*

5. У назвах, що складаються із родового найменування і найменування в лапках, родове найменування пишемо з малої букви, у найменуванні в лапках з великої букви пишемо перше (або єдине слово) і власні назви: *видавництво «Ранок», готель «Дніпро», ресторан «Лібідь», кінотеатр «Київська Русь», завод «Фармак», концерн «Фольксваген», фірма «Імідж», оркестр «Віртуози Києва», магазин «Ярослав», спортивний клуб «Сокіл».*

Примітка 1. За традицією з великої букви пишемо всі слова в назвах *Європейський Союз, Організація Об'єднаних Націй, Ліга Націй* тощо.

Примітка 2. У складених назвах інформаційних агентств усі слова, крім родового найменування, пишемо з великої букви й без лапок: *агентство Українські Національні Новіни, агентство Франс Пресс, агентство Інтерфакс-Азербайджан.*

Примітка 3. З малої букви пишемо традиційні, неофіційні назви законодавчих, державних, представницьких органів, органів міжнародних організацій, які періодично скликаються: *бундесрат, джирга, меджліс, конгрес, ландтаг, національні збори, парламент, сейм, сенат, стобтинг.*

Примітка 4. З малої букви пишемо назви закладів, організацій, органів влади і т. ін., що вживаються у множині: *міністерства України, інститути Національної академії наук, комітети Верховної Ради України.*

6. Назви частин, відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова актив, збори, з'їзд, конференція, президія, сесія, симпозіум, рада (інституту тощо) пишемо з малої букви: *відділ загального мовознавства Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, кафедра історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, засідання президії Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, вчена рада філологічного факультету, конгрес Міжнародної асоціації українців, сесія Хмельницької міськради.*

7. Назви сайтів без родового слова пишемо з малої букви (твітер, гугл); назви сайтів з родовим словом пишемо з великої букви та в лапках (мережа «Фейсбук», енциклопедія «Вікіпедія»); назви сайтів, ужиті як назви юридичних осіб, пишемо з великої букви та без лапок (РНБО ввела санкції проти Яндексa).

7. Назви документів, пам'яток історії та культури, творів літератури та мистецтва, друкованих органів тощо

1. У складених назвах найважливіших документів, нормативно-правових актів законів з великої букви пишемо перше слово, власні назви, перше слово після лапок: *Статут ООН, Потсдамська угода, Версальський мир, Конституція України, Акт проголошення незалежності України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про пенсійне забезпечення».*

2. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів, предметів і творів мистецтва тощо пишемо з великої букви: *Андріївська церква, Колізей, Почаївська лавра, Хотинський замок, Ісаїївський собор, Ейфелева вежа, Сикстинська капела, Венера Мілоська, Аполлон Бельведерський, Дев'ята симфонія Бетховена, Камерна симфонія № 1 Євгена Станковича.*

Примітка. Родові найменування в подібних назвах пишемо з малої букви: *собор Святого Петра, собор Сан-Марко, храм Василія Блаженного, палац Потьцьких, замок Іф, пам'ятник Володимиру Великому, портрет Мусоргського роботи Рєпіна, реквієм Моцарта.*

3. Назви художніх, наукових праць, творів мистецтва, документів, газет, журналів тощо беремо в лапки, і в них перше (або єдине) слово пишемо з великої букви: *поема «Енеїда», роман «Сто років самотності», опера «Травіата», балет «Лебедине озеро», пісня «Стоїть гора високая», підручник «Історія України», кінофільм «Бен Гур», картина «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», скульптура «Мислитель», газета «Літературна Україна», журнал «Всесвіт», програма «Партнерство заради миру».*

Примітка 1. У подвійних складених назвах творів, газет тощо з великої букви пишемо також перше слово другої назви: *«Андрій Соловейко, або Вчєніє світ, а невчєніє — тьма», «Глитай, або ж Павук», «Дейлі телеграф енд Морнінг пост».*

Примітка 2. У назвах писемних історичних пам'яток з великої букви пишемо перше слово і власні назви: *Реймське Євангеліє, Лаврентіївський літопис, Літопис Самійла Величка, «Слово о полку Ігоревім», «Руська правда».*

8. Назви посад, звань, титулів

З великої букви пишемо перше слово офіційних назв найвищих державних посад та посад керівників міжнародних організацій: *Генеральний секретар ООН, Президент України, Голова Верховної Ради*

України, Президент Сполучених Штатів Америки, Прем'єр-міністр Канади.

Примітка 1. Назви посад, звань, наукових ступенів тощо пишемо з малої букви: *президент, канцлер, прем'єр-міністр, мер, голова, декан, директор, міністр, ректор, секретар; академік, генерал-лейтенант, заслужений діяч мистецтв, народний артист України, лауреат Державної премії України в галузі архітектури, член-кореспондент, доктор наук.*

Примітка 2. З малої букви пишемо також назви титулів, рангів, чинів: *барон, герцог, королева, імператор, князь, колєзький асєсор, король, принцеса, цар, шах.*

Примітка 3. Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а також для підкреслення урочистості можна писати з великої букви: *Міністр освіти і науки України, Посол Республіки Польща, Президент Національної академії наук України.*

9. Назви орденів, медалей, відзнак, премій

1. У назвах орденів, медалей, відзнак з великої букви (крім родових найменувань на зразок *орден, медаль, відзнака* тощо) пишемо перше слово і власні назви: *орден Держави, орден Свободи, орден князя Ярослава Мудрого, відзнака Президента України — Хрест Івана Мазєпи, відзнака Міністерства внутрішніх справ України — нагрудний знак «За безпеку народу».*

Якщо таку назву взято в лапки, то з великої букви пишемо:

1) перше слово та власну назву: *орден «Мати-героїня», орден «За доблесну шахтарську працю», медаль «За врятоване життя», медаль «За військову службу Україні»;*

2) усі слова: *орден «Золота Зірка».*

2. Назви спортивних нагород пишемо з малої букви: *золота (срібна, бронзова) медаль, олімпійська медаль.* Так само: *закінчити школу із золотою (срібною) медаллю.*

3. У назвах премій перше слово і власні назви в них пишемо з великої букви: *Нобелівська премія, Національна премія України імені Тараса Шевченка, Державна премія України в галузі науки і техніки, Державна премія України імені Олександра Довженка.*

10. Назви товарних знаків, марок виробів

1. Торгові назви продуктових, парфумерних і т. ін. товарів, тютюнових виробів, вин, мінеральних вод та інших напоїв беремо в лапки і пишемо з великої букви: *цукерки «Асорті», сир «Королівський», ковбаса «Крківська», шоколад «Світоч», цигарки «Українські», вино «Перлина степу», коньяк «Таврія», мінеральна вода «Моршинська», напій «Жівчик», духи «Лілея», шампунь «Олівковий», кросівки «Найк», взуття «Крокс».*

2. Назви виробничих марок технічних виробів (машин, приладів і т. ін.) беремо в лапки і пишемо з великої букви: *автомобілі «Нісан», «Вольво», «Фольксваген», літак «Бойнг 777», трактор «Слобожанець».* Але назви

самих виробів беремо в лапки і пишемо з малої букви: «нісан», «вольво» «фольксваген» (автомобілі), «бойнг» (літак). «слобожанець» (трактор).

3. Власні назви кораблів, поїздів, літаків тощо беремо в лапки, і перше слово в назві (і всі власні назви) пишемо з великої букви: *круїзний лайнер «Гармонія морів», поїзд «Чорноморець».*

4. Аббревіатурні назви виробничих марок і виробів пишемо без лапок: *Ан-225, А-340, В-77, КрАЗ.*

11. Назви порід тварин, видів і сортів рослин

1. Назви порід тварин пишемо з малої букви: *вівчарка, спанієль, доберман (собаки), гонтер, мустанг, (коні), кохінхін, плімутрок (кури), меринос, лакон (вівці).*

2. У неспеціальних текстах назви сортів рослин беремо в лапки і пишемо з малої букви (зокрема й власні назви): *пшениця «золотоколось», груша «парижанка», троянда «глорія-дей», малина «геракл».*

3. У спеціальній літературі в назвах сортів рослин перше слово (і всі власні назви) пишемо з великої букви: *смородина Софіївська, огірок Корольок, тюльпан Рембрандта, картопля Серпанок, слива Зарічна рання.*

12. Велика буква в особливому стилістичному вживанні

1. З великої букви пишемо такі найменування, як *Високі Договірні Сторони, Надзвичайний і Повноважний Посол* (в актах міжнародного значення, у дипломатичних документах), *Автор, Видавництво* (в авторському договорі), *Замовник, Виконавець* (в угодах) і т. ін.

2. З великої букви пишемо займенники *Ви, Ваш* як форму ввічливості у звертанні до однієї конкретної особи в листах, офіційних документах тощо: *Повіdomляємо Вам..., Вітаємо Вас..., у відповідь на Ваш запит...*

3. З великої букви пишемо деякі загальні назви в контекстах, де наголошено на особливому змісті цих назв: *Батьківщина, Вітчизна, Честь, Людина, Мати.*

13. Велика літера в складноскорочених назвах

1. Скорочені назви (аббревіатури) установ, закладів, організацій тощо, утворені з частин слів, пишуться дwoяко:

а) з великої літери, якщо ці слова вживаються на позначення установ одиничних: *Укрінформ, Укрпрофрада, Укоопспілка.*

б) з малої літери, якщо такі слова є родовими назвами: *медінститут, облвиконком, райвнó, райрада.*

2. Складноскорочені назви, утворені з початкових (ініціальних) букв, імен власних і загальних, пишуться великими літерами: *АТС, КНР, НЛО, СНД, УРП, УТН.*

Примітка. Скорочення від загальних назв, які вимовляються як звичайні слова (без вставних звуків), пишуться малими літерами: *загс (до загсу), неп (під час непу).* Такі слова звичайно відмінюються.

Так само відмінюються ініціальні скорочення типу *БАМ*, а їхні закінчення, що пишуться з малої літери, приєднуються до останньої літери абрєвіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): з *БАМу*, на *БАМі*, з *ВАКу*, *ВАКом*, *ТЮГу*, *ТЮГом* [10:53-66].

7.2 Практичний блок

Завдання 1. Запишіть слова, розкриваючи дужки.

1. (Ц,ц)ентральна (Н,н)аукова бібліотека АН України, (А,а)кадемія (П,п)равових (Н,н)аук, (М,м)ихайлівський (С,с)обор, (Д,д)екларация (П,п)рав людини, (С,с)ередньовіччя, (С,с)есія (В,в)інницької (О,о)бласної (Р,р)ади, (С,с)пілка (А,а)адвокатів України, (Д,д)ержавне (К,к)азначейство, значок (В,в)ідмінник (О,о)світи, (О,о)рден (С,с)вятої (А,а)нни, (С,с)вітовий (Б,б)анк, (З,з)аповідник (А,а)сканія (Н,н)ова, (Т,т)роїстий (С,с)оюз, (П,п)енсійний (Ф,ф)онд соціального страхування, (О,о)рден (З,з)олота (З,з)ірка, (Д,д)есятий (М,м)іжнародний з'їзд славістів, (А,а)генство (П,п)ренса (Л,л)атина, (Ш,ш)оста.

2. (М,м)іністерство (О,о)світи і (Н,н)ауки України, (З,з)бройні (С,с)или України, (В,в)исокі (Д,д)оговірні (С,с)торони, (Л,л)ауреат (Д,д)ержавної (П,п)ремії ім.Тараса Шевченка, (Л,л)ьвівський (У,у)ніверситет, (М,м)едаля (З,з)а відвагу, (Д,д)ень народження, (Л,л)оран, (Б,б)іблія, (С,с)ин (Б,б)ожий, (Б,б)ог Зевс, (І,і)сус (Х,х)ристос, Марія-(Т,т)ереза, (К,к)обзар, (Д,д)ніпровські кручі, (М,м)еценат, (Н,н)ептуній.

3. (П,п)резидент України, (Г,г)енеральний (П,п)рокурор України, (З,з)аслужений (у)читель, (Г,г)енеральний (К,к)онструктор, (П,п)резидент (Ф,ф)ранції, (Д,д)октор (П,п)едагогічних (Н,н)аук, (Ч,ч)лен-(К,к)ореспондент НАН України, (Г,г)енерал-(Л,л)ейтенант, (З,з)аслужений (Д,д)іяч (М,м)истецтв, (М,м)аршал (А,а)віації, (А,а)дмірал (Ф,ф)лоту, (П,п)редставник (П,п)резидента України у (Л,л)уганській (О,о)бласті, (П,п)осол США в Україні, (С,с)тарший (Н,н)ауковий (С,с)півробітник (І,і)нституту (М,м)овознавства НАН України.

Завдання 2. Від поданих у дужках іменників утворіть прикметники, запишіть їх з великої чи малої літери.

Місця (Шевченко); мова (Езоп); схили (Дніпро); поезії (Франко); батіг (Петро); район (Десна); слово (Тичина); теорема (Піфагор); сонати (Бетховен); рукописи (Симоненко); вузол (Гордій); хлопці (Тернопіль); стипендія (президент); дочка (Ольга); слова (Малишко); конспекти (Сергій); каштани (Київ); премія (Гончар); словник (Даль); ліси (Дніпропетровськ); (Шевченко) читання; персонажі (Тургенєв); весна (Крим); словник (Грінченко); траса (Чернігів); сонети (Шекспір); герої (Гоголь); премія (Нобель); п'ята (Ахіллес); кручі (Дніпро); замок (Хотін); піст (Пилип); співтовариство (Європа); ярмарок (Сорочинці); узвіз

(Печерськ); Данило (Галичина); стиль (Довженко); парк (Софіївка); читання (Драгоманов); монастир (Мгар); спіраль (Архімед); праця (Сізіф); промені (Рентген); твори (Карпенко-Карий).

Завдання 3. Запишіть назви відомих в Україні (у Вінниці):

- а) закладів вищої освіти, бібліотек, спортивних споруд;
- б) пам'яток історії й архітектури, пам'ятників, церков;
- в) музеїв, театрів, видавництв, банків;
- г) готелів, ресторанів, кафе, магазинів, туристичних агентств, бюро, курортів і санаторіїв.

Поясніть вживання великої та малої літер, а також лапок.

Завдання 4. Запишіть, ставлячи, де потрібно, лапки.

База відпочинку Захар Беркут, держава Київська Русь, туристичне агентство Мандри, готельний комплекс Західний Буг, селище Яблунівка, період Коліївщини, український кінофільм Поводир, ріка Жовті Води, діаспорна газета Наше слово, старовинний Псалтир, страхова компанія Янгол, станція Тараса Шевченка, Київський академічний театр Колесо, екскурсійний маршрут Підземний Львів, карпатська гора Тростян, пісенний фестиваль Стожари.

Ключ. У власних назвах, узятих у лапки, підкресліть останню букву; із позначених букв має вийти назва роману Івана Багряного, де головний герой сповідував принцип «Краще вмерти біжучи, аніж жити гниючи».

Завдання 5. Запишіть назви у три стовпчики відповідно до правопису:

- 1) кожне слово з великої літери;
- 2) перше слово з великої літери;
- 3) перше слово з малої літери.

(Р,р)ада (Б,б)езпеки, (П,п)анамський (П,п)ерешийок, (О,о)перний (Т,т)еатр, (Ю,ю)дині (С,с)рібняки, (З,з)ахідна (Є,є)вропа, (Г,г)олова (Р,р)ади (В,в)етеранів, (А,а)рабська (Р,р)еспубліка (Є,є)гипет, (Я,я)сна (П,п)оляна, (У,у)рало-(К,к)ушумський (С,с)теп, (Д,д)оцент (К,к)афедри (У,у)країнської (М,м)ови, (А,а)крополь (А,а)фін, (А,а)нсамбль (П,п)існі й (Т,т)анцю (І,і)мені (В,в)ірського, (К,к)вітка-(О,о)снов'яненко, (Б,б)ілозерська (П,п)уша, (Н,н)агаєва (Б,б)ухта, (Л,л)ьвівське (В,в)идавництво, (С,с)тарі (П,п)етрівці (село), (Д, д)оба (К,к)апіталізму, (Я,я)ценків (С,с)адок, (Т,т)ячівський (Р,р)айон, (А,а)генство (Ф,ф)ранс (П,п)ресс, (В,в)есвітня (Р,р)ада (М,м)иру, (Ж,ж)овті (В,в)оди, (У,у)країнська (Р,р)еспубліканська (П,п)артія, (К,к)луб (П,п)исьменників, (Л,л)ютнева (Р, р)еволюція, (О,о)деський (Р,р)ибоконсервний (К,к)омбінат, (О,о)б'єднані (А,а)рабські (Е,є)мірати.

Завдання 6. Запишіть словосполучення, замінивши, де потрібно, малу літеру на велику. Обґрунтуйте написання великої літери.

Будинок учених україни; міністр освіти україни, товариство української мови; новий рік; маршал авіації; юпітер; студентська конференція; акт проголошення незалежності україни; обласний суд; народний депутат; холдингова компанія; українське товариство; цукерки «вишня»; інститут міжнародних відносин; академія мистецтв; постанова кабінету міністрів україни; спілка письменників; орден перемоги; гора піп; державна нагорода; остромирове євангеліє; машина «лада»; куба; народна палата індії; річард левове серце; організація об'єднаних націй; конгрес захисту миру; хмельницька область; комета галлея; перекотиполе; день пам'яті репресованих; північна буковина; художній театр; парламент; булонський ліс; еллада; трипільська культура; ректор університету; ейфелева вежа; співдружність незалежних держав; країни півночі; середні віки; рада європи; собака білий бім чорне вухо; палац урочистих подій; квітка-основ'яненко; директор інституту європи; академія; киево-печерська лавра; вінницькі університети; прем'єр-міністр канади; тунгуський метеорит; франкові твори; чернеча гора; люблінська унія; урочище жовті води; молодіжний житловий комплекс; чумацький шлях; центральне управління всеукраїнського товариства просвіта ім. тараса шевченка; одещина; галицько-волинська держава; сайт острів знань; лауреат державної премії імені т. шевченка; центральна управа всеукраїнського товариства просвіта; сьома симфонія д. шостаковича; хрещатий барвінок; дамоклів меч; міжнародний благодійний фонд конкурсу в. горовиця.

Завдання 7. Запишіть назви свят, замінивши, де потрібно, малу літеру на велику. Складіть смс-повідомлення привітання зі святами (три на вибір):

новий рік; день студента; великдень; восьме березня; день народження; день незалежності україни; різдво; день української писемності.

Завдання 8. Прочитайте статті Конституції України. Прокоментуйте вживання великої літери.

Стаття 93. Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України.

Стаття 96. Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин — на інший період.

Стаття 97. Кабінет Міністрів України відповідно до закону подає до Верховної Ради України звіт про виконання Державного бюджету України.

Стаття 98. Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використання здійснює Рахункова палата [7:24-25].

Завдання 9. Перепишіть, розкриваючи дужки, ставлячи, де потрібно, велику літеру й лапки. Обґрунтуйте правопис власних назв.

1. Тисячоліття слов'янство на (Д,д)ніпрі благословляло подвиги потомків, і святі (К,к)иївські зруйнованої (П,п)ечерської (Л,л)аври дивилися зі своїх золочених уламків на зелену воду великої слов'янської ріки (О. Довженко). 2. (М,м)арія на всі боки озирається. (У, у)війшла до церкви, купила за копійку свічку й сама понесла перед вівтар до (М,м)атері (Б,б)ожої (У. Самчук). 4. З (Ч,ч)орного (М,м)оря, з (І,і)ндійського (О,о)кеану, через (М,м)алу (А,а)зію прилетів перший тепловий (М. Хвильовий). 5. 1902 року з ініціативи студентів (Ч,ч)ернівецького університету видана збірка поезій (Л,л)есі (У,у)країнки. 6. Першим (Р,р)ектором (К,к)иївського (У,у)ніверситету (С,с)вятого (В,в)олодимира, заснованого в 1934 році, став видатний (У,у)країнський історик (М,м)ихайло (М,м)аксимович, автор праць з історії (У,у)країни (О. Кучерук). 7. Кожен народ має свого національного генія: в (А,а)нглії – це (В,в)ільям (Ш,ш)експір, у (П,п)ольщі – (А,а)дам (М,м)іцкевич, у (Р,р)осії – (О,о)лександр (П,п)ушкін. (У,у)країна також має свого генія – (Т,т)араса (Ш,ш)евченка, який певний час, з 1845 по 1847 роки, працював у (А,а)рхеологічній (К,к)юмісії при (К,к)иївському (У,у)ніверситеті (О. Кучерук). 8. Кришуківі виднілося неба небагато, якась мізерія, що вміщувалася у вікні, та він знав його, міг із заплученими очима показати (Ч,ч)умацький (Ш,ш)лях, (В,в)еликого й (М,м)алого (В,в)оза, (П,п)олярну (З,з)ірку й (В,в)ечірню (М. Олійник).

Завдання 10. Запишіть текст як пояснювальний диктант, обґрунтуйте написання великої літери.

Український Фенікс

Ніщо не гине навіки, окрім марного. Усілякі запроданці й лакузи розтерзували творчу спадщину (м)ихайла (г)рушевського, плугами наклепів і злоби, а його ім'я випікали вогнем з пам'яті (н)ароду. А він воскрес і освітив своїм могутнім талантом нашу непросту дорогу, розповівши усьому (с)вітові, що ми, (у)країнці, – не (н)аселення, а (н)арод.

Внесок (г)рушевського у скарбницю науки був відзначений званням (а)кадеміка (у)країнської (а)кадемії (н)аук і навіть (а)кадемії (с)оюзної. Але, незважаючи на це, офіційна історична наука вбачала в ньому свого найбільшого ворога й ще в недавні часи називала не інакше як «(з)убром (у)країнського (б)уржуазного (н)аціоналізму».

У своїй «(і)сторії (у)країни – (р)уси» (м)ихайло (г)рушевський вивів життєпис (у)країни з історії (к)иївської (р)усі. Він позбирав і органічно

поєднав усе, що стосувалось історичного розвитку (у)країнського (н)ароду та його території, і показав шлях (у)країнців як безперервну еволюцію – від найдавніших і аж до найновіших часів – на (н)аціонально-(д)ержавній основі.

Сьогодні багато людей зачитуються книгами (м)ихайла (г)рушевського як духовними молитовниками (н)ації. І якщо (м)атерик (г)рушевського-(і)сторика ми почали вже потроху освоювати, то глибину творів (г)рушевського-(б)елетриста нам ще треба належно відкрити і належно поцінувати.

Велику наукову і (г)ромадську роботу (м)ихайло (г)рушевський поєднував з активною (п)олітичною діяльністю. Він був (п)резидентом (у)країнської (н)ародної (р)еспубліки і (г)оловою (ц)ентральної (р)ади. Двадцять років керував (м)ихайло (г)рушевський (н)ауковим (т)овариством імені (т)араса (ш)евченка, відредагувавши сто дванадцять томів «(з)аписок» цього (т)овариства – розвідок на різноманітні українознавчі теми (за С. Білоконем).

7.3 Контроль знань

1. Зазначте рядок, у якому всі слова записано правильно:

- а) Дніпровські кручі, Золоті ворота, Фабрика «Вінничанка», західна Україна;
- б) Благовіщення, Державний бюджет України, Шевченківська стипендія, Ректор;
- в) Прем'єр-міністр України, Голосіївський ліс, країни сходу, Київські парки;
- г) Харківський тракторний завод, цукерки «Вечірній Київ», одеська автострада, директор.

2. Зазначте рядок, у якому допущено помилку при написанні слів із великої літери:

- а) Київенерго, Шевченкова поема, Тимчасовий уряд, Слово Боже;
- б) професор, санаторій «Авангард», кандидат наук, республіканська партія;
- в) Почаївська лавра, орден Незалежності, коліївщина, Мавка;
- г) Трипільська культура, Нобелівська премія, принц Уельський, день студента.

3. Зазначте рядок, у якому всі слова пишуться з великої літери:

- а) (п)ане (п)резиденте, (н)ечуй-(л)евийкий, (к)айдаші, (з)ахідна Україна;
- б) (п)олярна (з)ірка, (б)удинок (у)чителя, (ф)ранкове (с)лово, (е)зопівська (м)ова;

- в) (г)енеральний (п)рокурор України; (з)бройні (с)или України, (а)кадемік, (с)ільська (р)ада;
г) (т)рипільська (к)ультура, (н)аціональний (б)анк України, (в)еликдень, (д)екан (ф)акультету.

4. Зазначте рядок, у якому з великої літери пишеться тільки перше слово:

- а) (г)ордіїв (в)узол, (к)абінет (м)іністрів України, (с)узир'я (в)еликий (в)із, (н)ова (г)вінея;
б) (в)інницька (м)іськрада, (к)раїни (з)аходу, (м)іністерство (к)ультури України, (п)резидент (а)кадемії (н)аук України;
в) (к)иївський (в)ійськóвий (о)круг, (г)оловне (у)правління (в)нутрішніх справ, (т)унгуський метеорит, (у)країнська глина;
г) (л)етичівський (р)айон, (в)есвітній (ф)орум з (о)світи, (в)ерховний (с)уд України, (ф)едерація (н)езалежних (п)рофспілок.

5. Зазначте рядок, у якому всі слова пишуться з малої літери:

- а) (п)ротока (к)арські (в)орота, (к)рабoпoдiбнa (т)уманність, (в)еликий (п)іст, (к)арл (с)міливий;
б) (р)ентгенівські (п)ромені, (з)аслужений (д)іяч (м)истецтв, (к)афедра (ф)ізики, (н)арцис (в)узьколистий;
в) (с)пасівка, (в)інницький (м)узично-драматичний (т)еатр, (т)рапедія (о)ріона, (к)авказький (х)ребет;
г) (н)ароди (с)ходу, (п)івденне (п)олісся, (п)івнічнокримський (к)анал, (з)елений (м)ис.

6. Зазначте рядок, у якому назви посад, звань, титулів, рангів, чинів, санів пишуться з великої літери:

- а) (г)олова Вінницької міської державної адміністрації, (ш)ах Аббас Великий, (р)имський (і)мператор, (к)анцлер Німеччини;
б) (с)тарший (м)енеджер, (к)андидат наук, (п)рем'єр-(м)іністр Великої Британії, (д)ійсний (ч)лен академії наук;
в) (п)резидент України, (п)осол Республіки Молдова, (п)апа Римський, мис (к)апітана Джеральда;
г) вулиця (г)енерала Арабея, (п)рем'єр-(м)іністр Німеччини, (л)ауреат Державної премії ім. Тараса Шевченка, (ч)лен-кореспондент.

7. Зазначте рядок, у якому всі слова написано правильно:

- а) Грінченків словник, Нестор Літописець, автомобіль «Таврія», Михайлівський Золотоверхий собор;
б) бюро мір і вимірювальних приладів, День незалежності, станція метро «Контрактова Площа», Авгієві стайні;

- в) Мала магеланова хмара, виробниче об'єднання «Поліграф-книга», течія Гольфстрім, Південно-Західна залізниця;
- г) Балканський півострів, проспект Дружби народів, Військово-Грузинська дорога, вулиця Ярославів вал.

8. Зазначте рядок, у якому допущено помилку:

- а) Драгоманівські читання, Донецька шахта «Вітка-Глибока», лауреат пісенного конкурсу «Нова хвиля», довженківські рукописи;
- б) Конституція України, бальзаківський вік, медаль за відвагу, Дюма Старший;
- в) вулиця Ярославів Вал, шевченкіана, Міжнародна асоціація українців, громадянська війна;
- г) Товариство об'єднаних українських канадців, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Виконавчий комітет Вінницької обласної ради народних депутатів, Американська федерація праці.

9. Зазначте рядок, у якому дотримано правил уживання великої літери та лапок:

- а) видавництво «Глобус», держава Київська русь, кондитерська фірма «Рошен», Бог Посейдон;
- б) Сократова мудрість, Декан будівельного факультету, центральна Слобожанщина, селище Зелена діброва;
- в) фрегат «Гетьман Сагайдачний», «Володимирський» собор, Генеральний секретар ООН, Бережанська гімназія;
- г) кав'ярня «Золотий дукат», Лівадійський палац, князівна Либідь, Українська академія друкарства.

10. Зазначте рядок зі словом, велика/мала літера в якому пишеться залежно від контексту:

- а) Семирічна війна, міст Єлизавети, Руський літопис, острів Баффінова Земля;
- б) Вінницький краєзнавчий музей, Федеративна Республіка Бразилія, Карибське море, Меджибізький замок;
- в) фортеця-палац Алькасар, День незалежності Республіки Молдова, Казанська ікона Божої Матері, трава забий-круча;
- г) Харківський клуб шахтарів, Вітчизняна війна, Міжнародний жіночий день, Лютнева революція.

8 ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

8.1 Теоретичний блок

1. Голосні звуки і букви на позначення голосних

Залежно від позиції в слові, особливостей вимови і мовної традиції букви на позначення звука [i], зокрема *i*, *y* (ігрек), *e*, буквосполучення *ea*, *ee*, *ie* і т. ін. передаємо українськими буквами *i*, *ї* та *и*.

І пишемо:

1. На початку слова: *ідея*, *Іліада*, *інструкція*, *інтернаціональний*; *Індія*, *Іспанія*; *Ібсен*, *Івон*, *Ізабелла*.

2. Після приголосного перед голосним та буквами *є*, *ї*, *й*: *артеріальний*, *геніальний*, *діалектика*, *індустріалізація*, *матеріал*, *діагноз*, *чіабата*, *ціанід*, *соціалізм*, *фіалка*; *аудієнція*, *гієна*, *ріелтор*, *клієнт*, *пієтєт*, *тамплєр*; *копїст*, *аксіома*, *раціон*, *революціонер*, *соціологія*, *фіолєтовий*; *радіус*, *тріумф*; *партійний*, *радій*; *Біарріц*, *Фіюме*; *Віардó*, *Іглєсіас*, *Марціал*, *Лієна*, *Оссіан*, *Сіам*, *Шантії*.

У кінці слова іншомовне *-іа* передаємо звичайно через *-ія*: *артєрія*, *матєрія*, *індустрія*, *Італія*, *Гарсія*, *Галлія*.

3. В іменах і прізвищах після приголосного перед наступним приголосним і в кінці слова: *Беатріче*, *Овідій*, *Річард*, *Дідрó*, *Дізель*, *Грім*, *Мєдїчі*, *Россіні*, *Анрі*.

Власні назви, що перейшли в категорію загальних назв, пишемо за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: *дїзель* (від прізвища *Рудольфа Дїзеля*), *сілуєт* (від прізвища *Етьєна де Сїлуєтта*).

4. У географічних назвах після приголосних, крім *дж*, *ж*, *ч*, *ш*, *щ*, *ц* і *р* перед наступним приголосним, крім [j], і в кінці слова, а також у похідних прикметниках: *Канзас-Сїті*, *Лїсабон*, *Мїссїсіні*, *Монтевідєо*, *Нїл*, *Севїлья*, *Сїдней*, *Замбєзі*, *Кáпрі*, *Сомалї*, *лісабонський*, *сомалїйський*.

5. Після приголосних у кінці слова: *візавї*, *віскі*, *журї*, *колібрї*, *мерсі*, *парї*, *попурї*, *сүші*, *таксі*, *харакїрі*, *шасї*.

6. У всіх інших випадках після *б*, *п*, *в*, *м*, *ф*, *г*, *к*, *х*, *л*, *н* перед наступним приголосним: *бїзнес*, *пілòт*, *вїбрáція*, *акадємік*, *фінáнси*, *графїк*, *гіпотáм*, *логїчний*, *гїмн*, *кібуц*, *кілограм*, *кінó*, *архів*, *хімія*, *хірүрг*, *літерату́ра*, *республіка*, *ніша*, *піанїсимо*.

За усталеною традицією в ряді слів іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, після *б*, *п*, *в*, *м*, *ф*, *г*, *к*, *х*, *л*, *н* пишемо *и*: *башкїр*, *вімпел*, *ехїдна*, *їмбїр*, *калмік*, *кипарїс*, *кисєт*, *лимáн*, *міля*, *мирт*, *нірка*, *спирт*, *хімєра* та ін.

За традицією з *и* пишемо також слова грецького походження, що усталилися в церковному вжитку: *дїякон*, *епїскоп*, *епитїмія*, *епитрахїль*, *міро*, *мітра*, *митрополїт*, *христїянство* тощо.

Ї пишемо після голосного: *альтруїст, егоїст, кофеїн, маїс, мозаїка, наївний, руїна, стоїк, теїн; Аделаїда, Аїда, Каїр, Саїд, Таїр, Хаїм, Хусаїнов.*

Примітка. У складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишемо і: *неоімперіалізм, псевдоісторичний*, так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний; *воістину, доісторичний, поінформувати; неіндуктивний* і т. ін.

И пишемо:

1. У загальних назвах після приголосних **д, т, з (дз), с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним (крім **й**): *дізель, динамо, диплом, директор, методика; інститут, математика, стимул, тип; позиція, фізичний; таксист, родзинка, силюет, система; цистерна, цифра; режим, джигіт, джинси, джип; чичероне; шірма, шифр; бригада, риф, фабрика.*

2. У географічних назвах з кінцевими **-ида, -ика**: *Антарктида, Атлантида, Флоріда; Адріатика, Америка, Антарктика, Арктика, Атлантика, Африка, Балтика, Корсика, Мексика.*

3. У географічних назвах після приголосних **дж, ж, ч, ш, щ і ц** перед приголосним: *Алжир, Вашингтон, Вірджинія, Гемшир, Жиронда, Йоркшир, Лейтциг, Циндао, Чикаго, Чілі* та в похідних від них: *алжирець, йоркширський, чилійський* та ін.

Перед голосним **і** в кінці слова пишемо **і**: *Віші, Шіофок.*

4. У географічних назвах після **р** перед приголосним (крім **[j]**): *Британія, Крит, Мавританія, Магриб, Мадрид, Рив'єра, Ріга* та ін. та в похідних від них: *британський, мавританський, різький* та ін.

Примітка 1. У компоненті власних назв **-стріт** пишемо **і**: *Бейкер-стріт, Воллстріт, Риджент-стріт, Фліт-стріт.*

Примітка 2. У географічних назвах після **р** перед **[j]** та в похідних від них пишемо **і**, наприклад, *Трієст, Брієнн, Ер-Ріяд, трієстський, ер-ріядський.*

5. За традицією в ряді географічних назв після приголосних **д, т** перед наступним приголосним, крім **[j]**: *Ватикан, Единбург, Кордильєри, Медіна, Палестина, Сардинія, Скандинавія, Тибет* та в похідних від них: *ватиканський, єдинбурзький, скандинавський* та ін.

Примітка. Після приголосних **д, т** перед голосним **і [j]** пишемо **і**: *Галатія, Індія.*

6. У ряді інших географічних назв за традицією: *Бразилія, Вифлеєм, Єрусалім, Китай, Пакистан, Сиракузи, Сирія, Сицилія*, та в похідних від них: *єгипетський, сирієць* та ін.

Голосні [e], [u]

1. Голосний **[e]** звичайно передаємо буквою **е**: *енергія, ера, Есхіл, Етна, філе, шардонé, шевроле*, а в сполученні з попереднім **[j]** — буквою **є**: *Єллоустоун, Ємен, Єль.*

За традицією є пишемо в низці слів релігійної тематики (грецького походження): *спіскоп, спітимія, спитрахіль, Євангеліє, євхарістія, єресь* та ін.

Після букв на позначення голосних, ь і апострофа в загальних і власних назвах звичайно вживається буква є: *конвєсер, реєстр, фєсєрвєрк, кáрієс, клієнт, дієз, дієреза, дієта, рієлтор, абітурієнт, пацієнт, сієста, гóмо сáпієнс, траєкторія, Вандрієс, Дієго, Данієль, Арієль, Марієтта, Марієнбург, Трієст, Рамбує, досєє, портьє, фоє, Сьєрра-Леоне, Лавуазьє, круп'є, П'єтро.*

Якщо префікс у слові або перша частина складного слова закінчується на голосний, то після неї пишемо е: *дієлєктрик, дієтіл, полієдр, квазієтнічний, мінієскалатор, псевдоєфект, поєтáпний, геоеконóміка, агроєкологія, ультрæерóзія, мєгаєфєкт, євроєліта, мєталоемáль.*

2. У словах, запозичених із французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишемо українське у: *брошу́ра, жури́, парашу́т.*

2. Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних

Подвоєння букв на позначення голосних в іншомовних власних назвах, передаємо подвоєнням відповідних українських букв: *А́арне, А́ахєн, Авра́ам, За́але, Ка́аба, Кў́усінен, Саарбрю́єкен, Тóомінг, Ванзée.*

1. У загальних назвах іншомовного походження букви на позначення приголосних звичайно не подвоєємо: *абáт, акумуля́тор, барóко, беладóна, белєтрíстика, бравíсимо, ват, гру́па, гун (гúни), іділі́чний, інтелектуáльний, інтермéцо, колектíв, комі́сія, лібрéто, піанíсимо, пі́цикáто, стакáто, сýма, фін (фíни), шасí* та ін.

За традицією з подвоєнням пишемо загальні назви: *анна́ли, бóнна, білль, бру́тто, бу́лла, ва́нна, ві́лла, до́нна, мадо́нна, ма́нна, мулла́, панно́, пéнні, то́нна, дў́рра, мíрра* та слово *Алла́х.*

2. У разі збігу в загальних назвах однакових приголосних префікса й кореня подвоєння звичайно зберігаємо, зокрема в тих випадках, коли в українській мові вживається непrefіксальне слово з тим самим коренем: *іммігра́ція (пор. мігра́ція), інновáція (пор. новáція), ірраціо́нальний (пор. раціо́нальний), ірреáльний (пор. реáльний), контрреволю́ція (пор. револю́ція), контрреформáція (пор. реформáція), сюрреалі́зм (пор. реалі́зм).*

Примітка. Букви на позначення приголосних звичайно не подвоєємо в тих випадках, коли семантичний зв'язок між префіксальним словом і словом без префікса втрачений або суттєво ослаблений: *анотáція, конотáція (пор. нотáція), кореля́ція (пор. реля́ція), кореспондéнт (пор. респондéнт)* і т. ін.

3. Подвоєння букв на позначення приголосних переважно зберігаємо у власних назвах: *Андóрра, Бєссємє́р, Білл, Боттíчєллі, Гарóнна, Голлáндія, Ллойд, Марóкко, Міссу́рі, Ні́цца, Я́ффа; Бєттí, Д́жонні, Мі́ллер, Руссо́, Тєннєссí, Смóллетт, Кíркконнєлл* та в загальних назвах, які від них

утворені за допомогою афіксів: *андоррець, бесемєрівський, голландський, марокканець* і т. ін.

У загальних назвах, які утворені від власних назв без додавання афіксів, букви на позначення приголосних не подвоюємо: *ват* (пор. *Vatt*), *бекерель* (пор. *Беккерель*), *гаус* (пор. *Гаусс*).

Примітка. За усталеною традицією в деяких власних назвах подвоєння не зберігаємо (*Пенсільванія*) або зберігаємо частково (*Міссісіпі*).

4. Буквосполучення **ск**, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [к], відтворюємо українською буквою **к**: *Дікенс, Дікінсон, Джексон, Тєкерей, Бєкі, Бькінгем, Бісмарк, Брьокнер, Брөкес, Ламарк, Штөкманн, Стокгольм, Рудбек, Шєрлок*.

Примітка. Подвоєння **кк** зберігаємо у власних назвах кельтського походження, де формант **Мас, Мс** поєднується з основою, що починається на [к], в тих випадках, коли за традицією їх пишемо як одне слово: *Маккартні, Маккєнзі, Маккєнна, Маккінлі*, а також у загальних назвах, що утворені від власних назв такого типу: *маккартизм* і т. ін.

3. Апостроф

1. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних пишемо перед **я, ю, є, ї**, які позначають сполучення звуку [j] з наступним голосним:

1) після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**: *б'єф, комп'ютер, п'едестал, інтерв'ю, прем'єр, кар'єра; П'ємонт, П'яченца, Рив'єра, Ак'яб, Іх'ямас, Ях'я; Барб'є, Б'юкенен, Донаг'ю, Женев'єва, Ф'єзоле, Монтеск'є, Руж'є, Фур'є;*

2) після кінцевого приголосного в префіксах: *ад'юнкт, ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура, диз'юнкція.*

2. Апостроф не пишемо:

1) перед **йо**: *кури'оз, серйозний;*

2) коли **я, ю** позначають пом'якшення попереднього приголосного перед **а, у**: *бязь; бюджет, бюрө, кювет, мюрид, юпітр, тюре, фюзеляж, кювет, рюзак, рюш; Барбюс, Бюффон, Вюртемберг, Мюллер, Гюго.*

4. М'який знак (ь)

1. М'який знак (**ь**) у словах іншомовного походження пишемо після приголосних **д, т, з, с, л, н**:

1) перед **я, ю, є, ї, йо**: *кондотьєр, конферансьє, ательє, марсельєза, мільярд, бульйон, сеньйор, дуєнья, віньєтка, каньйон; В'єнтьян, Кордильєри, Севілья; Готьє, Лавуазьє, Мольєр, Ньютон, Реньє, Віньї;*

2) у низці слів після **л** перед приголосним та в кінці деяких слів за традицією або відповідно до вимови: *альбатрөс, джөбуль, көльт, магістраль, фільм; Альберта, Базель, Булонь, Дельфи, Кромвель, Нельсон, Рафаель, Чарльз, Шампань* і т. ін. [10:124, 126-132].

8.2 Практичний блок

Завдання 1. Випишіть слова іншомовного походження, визначте їхні значення.

1. Мчить крізь теплі ночі і світанки на кур'єрській швидкості життя (Д. Луценко). 2. Де прозорістю взявся і камінь, і корінь, де від борозен чорних снується прозорінь, у рентгенах від сонця, в симфоніях соку, і душа запрозорилась в душу високу (А. Малишко). 3. Сховай мене від кроків вітру, невидне набери кліше і кинь у чай життя палітру, думки залиш в пап'є-маше (Т. Вознюк). 4. Серед ночі, як вляжеться нервів і пристрастей вихор і радисти замкнуть на ключі телеграфні ефір, – у свідомість мою нерозгадним для розвідок шифром б'є депеша тривоги крізь темінь густу, як графіт (Б. Олійник). 5. Є в коханні і будні, і свята, є у ньому і радість, і жаль, бо не можна життя заховати за рожевих ілюзій вуаль (В. Симоненко). 6. Я фото поживкле в альбомі знайшла. І тайна в минуле мене повела. Ліхтар старовинний, вечірній вогонь. Альтанка біліє, в саду фаєтон (З. Кучерява). 7. Горód – це розкішна проза, написана в стилі бароко (Є. Гуцало). 8. А вгорі золотим медальйоном теплий місяць над морем пливе (В. Сосюра). 9. Весна тільки перші бере акорди, відчайні «піано», розгублені «форте» (Г. Світлична). 10. Хто в гроні донн мою побачить панну, – Побачить вроди чистий ідеал (Д. Павличко). 11. Деся троянди серед неба зріли, кожна – як рожевий абажур (І. Жиленко). 12. Пурпурні снігурі, як змахи феєрверку, пронизують срібlistу високоість... (М. Бажан). 13. Якими вони будуть – поеми майбутнього? Алгоритми замінять музику слова? Математичні фантазії, може, стануть там надихати співців? Невтішна картина... (М. Томенко). 14. Гримить високий гонор полонеза, і лихом б'є об землю перепляс, лезгинка чорна срібні гострить леза і граціозно ходить па-де-грас (Л. Костенко).

Завдання 2. На місці крапок поставте букви е або є відповідно до правил їхнього вживання.

Р...ф...рат, про...кт, ко...фіці...нт, клі...нт, тра...кторія, ...нергія, він...гр...т, ...пізод, аг...нтура, ад...кватний, адр...налін, ду...ль, фе...ричний, ал...бастр, ф...йл...тон, ан...ст...зія, ду...т, про...кція, д...з...ртир, р...кордсм...н, г...н...ральний, фой..., д...лікатний, ф...ном...нальний, інт...л...актуальний, інгр...ді...нт, Ф...й...рбах, ал...горія, Рафа...ль, фе...рверк, г...г...мон, коль... .

Завдання 3. Запишіть слова, вставляючи необхідні буви и, і або ї, обгрунтуйте написання.

Ультрамар...н, анг...на, пер...од, бронх...т, д...ктат, інж...нер, б...бліофіл, сп...раль, Р...м, трот...л, ас...міляція, штр...х, академ...к, форт...с...мо, троп...ки, арх...в, кос...нус, Л...сабон, гр...п, ор...г...нал, каз...но, Гельс...нкі, міт...нг, операц...я, в...мпел, Баст...лія, ф...нал, гібр...д, Корс...ка,

бенз...н, автомоб...ль, деф...с, граф...н, Тб...лісі, електр...фікація, с...гнал, д...скус...я, Місс...с...пі, пр...мітив, Велика Бр...танія, Браз...лія, хр...зантема, Аф...ни, кр...терії, реж...м, Л...ван, д...в...зія, ульт...матум, Пот..., Алж...р, т...раж, д...версія, С...ц...лія, р...тм...ка, бр...гада, Н...л, юр...д...чний, міт...нг, математ...к, такс..., К...пр, ветер...нар, ф...з...ка, ц...рк, Б...рма, пар...тет, ш...мпанзе, Кр...т, інст...тут, С...дней, ізоляц...я, Ч...каго, пар..., с...нус, пон..., Ваш...нгтон, бр...кет, Аргент...на, ш...мпанзе, інд...катор, матр...ця, С...рія, пр...ор...тет, с...рена, В...ардо, с...мб...оз, ц...тата, ант...лопа, Лейпц...г, Р...в'єра, Ц...церон, ж...р.

Задання 4. Поставте на місці крапок потрібні літери (и, і, ї); запишіть слова у три стовпчики:

- 1) з літерою и;
- 2) з літерою і;
- 3) з літерою ї.

Т...кстиль, ру...на, абор...ген, мак...яж, реж...сер, на...вний, Ш...офок, м...леді, генет...ка, гіперболо...д, клас...ц...зм, а...р, с...луєт, бридж..., флюор...т, проза...к, дез...нформація, Мадр...д, дж...нси, т...нейджер, Мачадо-і-Ру...с (*ісп. поет*), д...аспора, канд...дат, кришна...т, Сканд...навія, феєр...я, Р...шельє (*франц. кардинал*), астеро...д, Пак...стан, д...намо, граці...(богині вроди), ст...мул, лояльн...сть, інту...ція, логар...фм, бук...ніст, кристало...д, кварц...т.

Ключ. Підкресливши третю від початку літеру кожного слова, складіть вислів американського теолога і письменника Вільяма Ченнінга.

Завдання 5. Замініть визначення синонімами — словами іншомовного походження, поясніть правопис.

1. Особа, що очолює уряд, стоїть на чолі кабінету міністрів, ради міністрів.
2. Довжина замкнутого контура.
3. Чужоземець, який прибув до іншої держави на постійне чи тривале проживання.
4. Керівник оркестру, хору, ансамблю, оперної трупи тощо.
5. Найвища нагорода на фестивалі, конкурсі тощо.
6. Службовець, який розносить ділові папери, пошту.
7. Жіночі прикраси, які, на відміну від ювелірних виробів, виготовлені не з дорогоцінних металів та коштовного каміння, а з інших матеріалів (пластмаса, дерево, сплави тощо).
8. Бавовняна або шовкова тканина полотняного переплетення з рельєфним малюнком у вигляді рубчиків або опуклих візерунків на лицьовому боці.
9. Музична п'єса, яка складається з різноманітних популярних мелодій, що переходять одна в одну.
10. У нотному письмі знак підвищення якогось ступеня звукоряду на півтону.
11. Південно-східний вітер.
12. Частина стіни, стелі, що прикрашена орнаментом і живописним чи скульптурним зображенням.
13. Приміщення в театрі, кінотеатрі, в якому знаходяться глядачі перед початком сеансу.
14. Співробітник дипломатичного представництва, який відповідає за зв'язок із пресою.
15. Чоловік, який танцює з партнеркою та usługовує їй у

товаристві. 16. Працівник готелю, який відповідає за зберігання ключів, одержання пошти тощо 17. Балерина, яка виконує головні партії у виставах. 18. Фрукти – це солодкі страви, які подаються в кінці обіду. 19. Картина, барельєф, які заповнюють частину стіни, стелі. 20. Шанобливе звертання до дівчини в Італії або форма ввічливого згадування про неї.

Завдання 6. У поданих словах на місці крапок поставте, де потрібно, пропущені букви. Підкресліть слова, де збереглося подвоєння букв.

Ас...иміляція, антен...а, ак...орд, новел...а, кол...ега, ан...отация, конгрес..., кас...ета, ак...умулятор, артил...ерист, тон...а, дрес...ирувати, ком...ентатор, бон...а, п'ятитон...ка, крос..., і...міграція, ал...ея, ап...реляція, інтермец...о, ак...ордеон, брут...о, гал...ерея, бюл...етень, барок...о, кол...екція, віл...а, кас...ир, діаграм...а, ван...а, депрес...ія, нет...о, пан...о, Мек...а, Го...ландія, а...сорті, марок...анець, дес...ерт, вет...о, фін..., іл...юзія, Ніц...а, е...міграція, ман...а, мул...а, контр...еволюційний, Ахіл...ес, ін...овація, Калькут...а, Гаван...а, бру...о, гет...о, гол...андець, буд...ист, Ген...адій, мот...о, ніп...ель, Брюс...ель, ван...а, вет...о, рал...і, марок...анець, ім...унітет, нарцис..., оперет...а, конфет...і, Ват...

Завдання 7. Поставте, де потрібно, м'який знак чи апостроф у словах іншомовного походження. Слова запишіть у три колонки:

- 1) з м'яким знаком;
- 2) з апострофом;
- 3) без м'якого знака й апострофа.

Поясніть правопис та значення виділених слів.

Суб...ект, кур...ер, Х...юстон, авен...ю, автопавіл...йон, прем...єра, батал...йон, бл...юз, бл...юмінг, **бутон...єрка**, компан...йон, б...юро, ін...екція, дез...інформація, дос...є, дубл...яж, П...ємонт, бар...єр, кон...юнктура, п...юпітр, **ар...єргард**, Ф...єзоле, ател...є, н...юанс, нат...юрморт, **ф...юзеляж**, порт...є, шев...йот, ад...ю, Руж...є, **монпас...є**, д...юшес, т...юрбан, камарил...я, конференс...є, **ал...янс**, кур...йоз, цел...юліт, к...юрі, **Лавуаз...є**, л...юкс, **бел...етаж**, мад...яр, барел...єф, мезал...янс, кон...як, Мол...єр, Н...юфаундленд, п...єдестал, порт...єра, **прес-пап...є**, рант...є, бл...юз, Гот...є, Рив...єра, інтерв...ю, б...юджет, грав...юра, деб...ют, інтер...єр, ком...юніке, кон...юктивіт, сомел...є, б...юлетень, об...єкт, д...Артаньян, фл...юс, дуен...я, горел...єф, модел...єр, с...юїта, О...Хара, Люс...єн, Пхен...ян, камуфл...яж, **кутюр...є**.

Завдання 8. З поданими словами складіть міні-текст на тему «Складові успіху». Поясніть значення слова *шляхетність*.

Авторитет, індивідуальність, інтуїція, дисципліна, інтелігентність, шляхетність, організованість, конструктивність, комунікабельність.

Завдання 9. Виправте, де потрібно, помилки в написанні слів іншомовного походження.

Альтруїзм, антибіотик, анестезія, аномалія, ательє, бандероль, єнот, баритон, бар'єр, басейн, бенифіс, біосфера, евакуація, епізод, наївний, хімія, жірандоль, Братіслава, Скандинавія, Балтика, інтерв'ю, Каір, Евпаторія, ін'єкція, Мюлер, Мадрид, ширма, п'ємонт, дискусія, фаетон, клієнт, триумф, аудієнція, лібретто, стакато, пені, нетто, Ієрусалим, Мароко, ірраціональний, суверинитет, територія, емпічмент, картридж, пріоритет, еквівалент, ієрогліф, понні, лінолеум, імміграція, Чилі, Тіціан, вілла, Ізабела, Калькутта, ілюмінація.

Завдання 10. Прочитайте речення. Запишіть, розкривши дужки і поставивши на місці крапок, де потрібно, пропущені букви. Відповідь обгрунтуйте.

1. Жи(т,тг)я — це і усмішка, і сл...ози ці солоні. І кров, і ба(р,рр)(е,и)кади, і музика Бізе. 2. Морями пшениці, у пахошах м...яти, де літо стоїть, як мал...ований глек, — пливуть і пливуть колискові фр(е,и)гати, летять космонавти на крилах лелек. 3. Над пр...смерком смерек — усіх печалей білі еп(и,і)логи. 4. В (е,є)поху спорту і с(е,и)нтет(е,и)ки людей в...лика ряснота. (Не)хай тендітні пальці (е,є)тики торкнуться вам сер...це і уста. 5. Болять д(е,и)(с,сс)онанси. Струмують с(е,и)мфонії. Пручаються ноти в ро...печений залп. Будує мовчання, як зал ф(и,і)лармонії. Коло(н,нн)ий бе(з,с)со(н,нн)ий смереківий зал. 6. І в еп(и,і)центрі логіки і стре(с,сс)у, де все (з,с)мішалось — рідне і чуже, цінує розум вигуки прогр(е,сс)у, душа скарби прадавні стереже. 7. Гроза погрімувала грізно, були ми з нею тет(а)тет. 8. Дніпро, старен...кий д(е,и)баркад(е,и)р, левино-жовті береги лежать, на кі(г,х)ті похиливши зелену гриву шелоги (з тв. Л. Костенко).

8.3 Контроль знань

1. Зазначте рядок, у якому в усіх словах на місці крапок пишеться буква е:

- а) бель...таж, фу...те, кано..., ре...міграційний;
- б) філ..., ре...стр, фой..., про...кція;
- в) бельгі...ць, вінч...стер, абітурі...нт, тра...кторія;
- г) Рафа...ль, ді...тиловий, мол...кула, арт...рія.

2. Зазначте рядок, у якому в усіх словах на місці крапок пишеться буква є:

- а) фель...тон, ...вро, фе...рія, і...рархія;
- б) вінь...тка, ід...я, ді...та, п...ня;

- в) конв...ер, ду...ль, пар...о, Моль...р;
г) фой..., ді...з, полі...кран, абітурі...нт.

3. Зазначте рядок, у якому в усіх словах на місці крапок пишеться буква и:

- а) Ваш...нгтон, генет...ка, бр...фінг, ініціат...ва;
б) Ч...каго, асп...рин, с...туація, інерц...я;
в) д...джей, акс...ома, ауд...т, д...зель-генератор;
г) депоз...т, кред...т, еманс...пація, екв...валент.

4. Позначте рядок, у якому в усіх словах на місці крапок пишеться буква и:

- а) д...плом, пед...атр, дез...нформація, соц...ологія;
б) Ц...церон, інд...го, діалек...ка, фальс...фікація;
в) Аркт...ка, мед...а, компакт-д...ск, акц...онер;
г) аж...отаж, Ш...ллер, проєкц...я, рейт...нг.

5. Зазначте рядок, у якому в усіх словах на місці крапок пишеться буква і:

- а) пар..., в...тамін, нотар...ус, провінц...я;
б) сп...раль, к...ргиз, пр...оритет, с...нус;
в) інц...дент, б...сквіт, аж...отаж, пав...льйон;
г) симпоз...ум, р...туал, п...церія, Флор...да.

6. Зазначте рядок, у якому в усіх словах відбувається подвоєння приголосних:

- а) барок...о, дол...ар, ал...ея, тен...іс;
б) гет...о, ір...еальний, папарац...і, пен...і (*британська копійка*);
в) мул...а, ат...ракціон, піц...а, тон...а;
г) брут...о, буд...изм, сюр...еалізм, контр...еволюція.

7. Зазначте рядок, у якому в усіх словах є подвоєні приголосні:

- а) гол...андець, конфет...і, інтермец...о, клас...;
б) Одис...ей, ім...ігрантка, гам...а, нет...о;
в) Джульєт...а, новел...а, кон...отація, Ген...адій;
г) гам...а-промені, рал...і, трол...інг, кас...а.

8. Зазначте рядок, у якому в усіх словах не відбувається подвоєння приголосних:

- а) бал...ада, Ват..., спагет...і, брут...о;
б) віл...а, піц...ерія, режис...ер, дон...а;
в) фін...ський, мас...а, кас...ета, ват...;
г) Стел...а, Мек...а, ак...орд, барок...о.

9. Зазначте рядок, у якому в усіх словах на місці пропуску вживається м'який знак:

- а) ател...є, конс...єрж, жен...шень, конференс...є;
- б) шифон...єр, Севілл...я, б...ювет, н...юанс;
- в) бул...йон, Кордил...єри, т...юбик, іл...юзія;
- г) павіл...йон, Ал...яска, кан...йон, мад...яр.

10. Зазначте рядок, у якому в усіх словах на місці пропуску пишеться апостроф:

- а) миш...як, Женев...єва, батал...йон, б...юро;
- б) торф...яний, п...єдестал, ф...юзеляж, прем...єра;
- в) кеш...ю, Монтеск...є, ад...ютант, пан...європейський;
- г) інтерв...ю, комп...ютер, Д...юрренматт, грав...юра.

9 ПРАВОПИС ТА ВІДМІНЮВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ, ІМЕН ТА ПО БАТЬКОВІ

9.1 Теоретичний блок

Українські прізвища передаємо на письмі відповідно до вимови за загальними нормами українського правопису: *Березівський, Біловірхий, Ведмедів, Засць, Кривоніс, Миколасенко, Олексієнко, Олександрівч, Швець*.

Відмінювання прізвищ

1. Українські та інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменників I відміни, відмінюємо як відповідні загальні назви I відміни, а прізвища із закінченнями іменників II відміни відмінюємо за зразками відмінювання відповідних загальних назв II відміни:

Майборода – Майбороди, Майбороді, Майбороду й т. д.;

Гміря – Гмірі, Гмірі, Гмірю, Гмірею й т. д.;

Гнатюк – Гнатюка, Гнатюкові (Гнатюку) й т. д.;

Засць – Зайця, Зайцеві (Зайцю) й т. д.;

Іваньо – Іваня, Іваневі (Іваньові, Іваню) й т. д.;

Кривоніс – Кривоноса, Кривоносові (Кривоносу) й т. д.;

Лєбідь – Лєбеда, Лєбедеві (Лєбедею) й т. д.;

Мамаліга – Мамаліги, Мамалізі й т. д.;

Журавель – Журавля, Журавлєві (Журавлю) й т. д.;

Соловєй – Солов'я, Солов'єві (Солов'ю) й т. д.;

Бусел – Бўсла, Бўслові (Бўслу) й т. д.;

Свєкор – Свєкра, Свєкрові (Свєкру) й т. д.;

Моток – Мотка, Моткові (Мотку) й т. д.

Панібудьласка – Панібудьласки, Панібудьласці й т. д.;

Снігур – Снігуря, Снігурєві (Снігурю) й т. д.;

Снігур – Снігурá, Снігурóві (Снігуру) й т. д.;

Симонéнко – Симонéнка, Симонéнкові (Симонéнку) й т. д.

Але без чергування нуля звука з голосним і навпаки: Швець – Швеця́, Швеце́ві (Швеця́) й т. д.; Жнець – Жнеця́, Жнеце́ві (Жнеця́) й т. д.; Врубeль – Врубeля, Врубeлевi (Врубeлю) й т. д.; Чернець – Чернеця́, Чернеце́ві (Чернеця́) й т. д.

Примітка 1. Прізвища на зразок Дідуньó, Іваньó в давальному й місцевому відмінках мають варіанти закінчень **-ев-і (-ьов-і, -ю):** Дідунéві (-ьóв-і, -ю), Іванéві (-ьóв-і, -ю).

Примітка 2. Усі чоловічі прізвища II відміни в родовому відмінку мають закінчення **-а (-я)** на відміну від деяких співвідносних загальних назв: пор. прізвища Морóз – Морóз-а, Куліш – Куліш-а́, Коровáй – Коровá-я, Чорнотiнь – Чорнотiн-я, Рись –Рiс-я і загальні назви морóз – морóз-у, куліш – кулеш-у́, коровáй –коровá-ю, тiнь – тiн-і, рись – рiс-і.

Примітка 3. За відповідними відмінами відмінюємо неслов'янські змінювані прізвища: Окуджáва – Окуджáви, Окуджáві й т. д., Шекспiр – Шекспiра, Шекспiровi (Шекспiру) й т. д., Стендáль – Стендáля, Стендáлеві (Стендáлю) й т. д., Дiтель – Дiтеля, Дiтелеві (Дiтелю) й т. д.

2. Прізвища прикметникового типу на **-ий (-ій)** відмінюємо як відповідні прикметники чоловічого та жіночого роду (твердої чи м'якої групи): Авді́вський – Авді́вського, Авді́вському й т. д.; Кобил'я́нська – Кобил'я́нської, Кобил'я́нській і т. д.

3. Чоловічі прізвища прикметникового типу на **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)** відмінюємо за такими зразками:

Однина

Н.	Пáвлов	Ковалiв	Прóкопiв
Р.	Пáвлов-а	Ковалев-а (-лiва)	Прóкопов-а (-пiва)
Д.	Пáвлов-у	Ковалéв-у (-лiв-)	Прóкопов-у (-пiву)
Зн.	Пáвлов-а	Ковалéв-а (-лiв-)	Прóкопов-а (-пiва)
Ор.	Пáвлов-им	Ковалéв-им (-лiв-м)	Прóкопов-им (-пiвим)
М.	Пáвлов-i (-у)	Ковалéв-i (-у) (-лiв-i, -у)	Прóкопов-i (-у) (-пiвi, -у)
К.	Пáвлов-е	Ковалéв-е (-лiве)	Прóкопов-е (-пiве)
Н.	Кирчiв		
Р.	Кирчéв-а(-чiва)		
Д.	Кирчéв-у (-чiву)		
Зн.	Кирчéв-а (-чiва)		
Ор.	Кирчéв-им (-чiвим)		
М.	Кирчéв-i (-у) (-чiвi, -у)		
К.	Кирчéв-е (-чiве)		

Множина			
Н.	<i>Па́влови</i>	<i>Ковале́в-и (-ліви)</i>	<i>Про́копов-и (-ніви)</i>
Р.	<i>Па́влов-их</i>	<i>Ковале́в-их (-лівих)</i>	<i>Про́копов-их (-нівих)</i>
Д.	<i>Па́влов-им</i>	<i>Ковале́в-им (-лівим)</i>	<i>Про́копов-им (-нівим)</i>
Зн.	<i>Па́влов-их</i>	<i>Ковале́в-их (-лівих)</i>	<i>Про́копов-их (-нівих)</i>
Ор.	<i>Па́влов-им</i>	<i>Ковале́в-ими (-лівими)</i>	<i>Про́копов-ими (-нівими)</i>
М.	<i>Па́влов-их</i>	<i>Ковале́в-их (-лівих)</i>	<i>Про́копов-их (-нівих)</i>
К.	<i>Па́влов-и</i>	<i>Ковале́в-и (-ліви)</i>	<i>Про́копов-и (-ніви)</i>
Н.	<i>Кирче́в-и (-чіви)</i>		
Р.	<i>Кирче́в-их (-чівих)</i>		
Д.	<i>Кирче́в-им (-чівим)</i>		
Зн.	<i>Кирче́в-их (-чівих)</i>		
Ор.	<i>Кирче́в-ими (-чівими)</i>		
М.	<i>Кирче́в-их (-чівих)</i>		
К.	<i>Кирче́в-и (-чіви)</i>		
Однина			
Н.	<i>Га́ршин</i>	<i>Романі́шин</i>	
Р.	<i>Га́ршин-а</i>	<i>Романі́шин-а</i>	
Д.	<i>Га́ршин-ові (-у)</i>	<i>Романі́шин-ові (-у)</i>	
Зн.	<i>Га́ршин-а</i>	<i>Романі́шин-а</i>	
Ор.	<i>Га́ршин-им</i>	<i>Романі́шин-им</i>	
М.	<i>Га́ршин-і (-у)</i>	<i>Романі́шин-і (-у)</i>	
К.	<i>Га́ршин-е</i>	<i>Романі́шин-е</i>	
Множина			
Н.	<i>Га́ршин-и</i>	<i>Романі́шин-и</i>	
Р.	<i>Га́ршин-их</i>	<i>Романі́шин-их</i>	
Д.	<i>Га́ршин-им</i>	<i>Романі́шин-им</i>	
Зн.	<i>Га́ршин-их</i>	<i>Романі́шин-их</i>	
Ор.	<i>Га́ршин-ими</i>	<i>Романі́шин-ими</i>	
М.	<i>Га́ршин-их</i>	<i>Романі́шин-их</i>	
К.	<i>Га́ршин-и</i>	<i>Романі́шин-и</i>	

Примітка 1. У відмінкових формах чеських, словацьких і польських прізвищ на **-ек-** суфіксальний **-е-** зберігаємо: *Га́шек – Га́шека, Га́шеківі...*, *Ло́кетек – Ло́кетека, Ло́кетеківі...* Так само зберігаємо **-е-** при відмінюванні прізвищ з кінцевими **-ер, -ел:** *Пе́тер – Пе́тера...*, *Па́вел –*

Павела..., але в іменах він випадає: *Пётер — Пётра...*, *Павел (Павол) — Пávла*.

При відмінюванні прізвищ слов'янського походження на **-ець** суфіксальний **-е-** випадає: *Кáролець — Кáрольця, Кáрольцєві...*, *Мáлець — Мáльця, Мáльцєві...*, *Морáвець — Морáвця, Морáвцєві...*

Примітка 2. Жіночі прізвища на приголосний та **-о** не відмінюємо: *Марії Сэник, Надії Балій, з Ліною Костєнко, без Ніни Байко*. Аналогічні чоловічі прізвища відмінюємо як відповідні іменники: *Василя Сэника, Михайлові Балієві, з Іваном Костєнком, без Андрія Байка*.

Примітка 3. Від прізвищ прикметникового типу на зразок *Романішин* формою орудного відмінка відрізняється відмінювання прізвищ іменникового типу на зразок *Русін*: пор. *Романішиним*, але *Русіном*.

Відмінювання імен

Українські імена передаємо на письмі відповідно до вимови за загальними нормами українського правопису: *Богдán, Васіль, Інокєнтій, Микóла, Петрó, Семєн, Ярослав, Гáнна, Надія, Оксána, Світлána* та ін.

1. Українські чоловічі та жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на **-а, -я**, відмінюємо як відповідні іменники I відміни:

Однина				
Тверда група				
	чолов. р.		жін. р.	
Н.	<i>Микóл-а</i>		<i>Гáнн-а</i>	
Р.	<i>Микóл-и</i>		<i>Гáнн-и</i>	
Д.	<i>Микóл-і</i>		<i>Гáнн-і</i>	
Зн.	<i>Микóл-у</i>		<i>Гáнн-у</i>	
Ор.	<i>Микóл-ою</i>		<i>Гáнн-ою</i>	
М.	<i>Микóл-і</i>		<i>Гáнн-і</i>	
К.	<i>Микóл-о</i>		<i>Гáнн-о</i>	
М'яка група				
	чолов. р.		жін. р.	
Н.	<i>Ілл-я</i>	<i>Соломі-я</i>	<i>Мóтр-я</i>	<i>Натáл-я</i>
Р.	<i>Ілл-і</i>	<i>Соломі-ї</i>	<i>Мóтр-і</i>	<i>Натáл-і</i>
Д.	<i>Ілл-і</i>	<i>Соломі-ї</i>	<i>Мóтр-і</i>	<i>Натáл-і</i>
Зн.	<i>Ілл-ю</i>	<i>Соломі-ю</i>	<i>Мóтр-ю</i>	<i>Натáл-ю</i>
Ор.	<i>Ілл-єю</i>	<i>Соломі-єю</i>	<i>Мóтр-єю</i>	<i>Натáл-єю</i>
М.	<i>Ілл-і</i>	<i>Соломі-ї</i>	<i>Мóтр-і</i>	<i>Натáл-і</i>
К.	<i>Ілл-е</i>	<i>Соломі-є</i>	<i>Мóтр-е</i>	<i>Натáл-ю</i>

Множина				
Тверда група				
	чолов. р.		жін. р.	
Н.	<i>Микол-и</i>		<i>Гáнн-и</i>	
Р.	<i>Микол</i>		<i>Гáнн</i>	
Д.	<i>Микол-ам</i>		<i>Гáнн-ам</i>	
Зн.	<i>Микол</i>		<i>Гáнн</i>	
Ор.	<i>Микол-ами</i>		<i>Гáнн-ами</i>	
М.	<i>Микол-ах</i>		<i>Гáнн-ах</i>	
К.	<i>Микол-и</i>		<i>Гáнн-и</i>	
М'яка група				
	чолов. р.		жін. р.	
Н.	<i>Ілл-і</i>	<i>Соломі-ї</i>	<i>Мóтр-і</i>	<i>Натáл-і</i>
Р.	<i>Ілл-ів</i>	<i>Соломії</i>	<i>Мотр</i>	<i>Натáль</i>
Д.	<i>Ілл-я́м</i>	<i>Соломі-я́м</i>	<i>Мóтр-я́м</i>	<i>Натáл-я́м</i>
Зн.	<i>Ілл-ів</i>	<i>Соломії</i>	<i>Мотр</i>	<i>Натáль</i>
Ор.	<i>Ілл-я́ми</i>	<i>Соломі-я́ми</i>	<i>Мóтр-я́ми</i>	<i>Натáл-я́ми</i>
М.	<i>Ілл-я́х</i>	<i>Соломі-я́х</i>	<i>Мóтр-я́х</i>	<i>Натáл-я́х</i>
К.	<i>Ілл-і</i>	<i>Соломі-ї</i>	<i>Мóтр-і</i>	<i>Натáл-і</i>

Примітка 1. Кінцеві приголосні основи г, к, х у жіночих іменах у давальному та місцевому відмінках однини перед закінченням змінюємо на з, ц, с: *Ольга* – *О́льзі*, *Палáжска* – *Палáжці*, *Соло́ха* – *Соло́сі*.

Примітка 2. У жіночих іменах на зразок *Ода́рка*, *Пара́ска* в родовому відмінку множини в кінці основи між приголосними з'являється звук о: *Ода́рок*, *Пара́сок*.

2. Українські чоловічі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний та -о, відмінюємо як відповідні іменники II відміни:

Однина			
Тверда група			
Н.	<i>Оле́г</i>	<i>Антін</i>	<i>Дмитр-о́</i>
Р.	<i>Оле́г-а</i>	<i>Антóн-а</i>	<i>Дмитр-а́</i>
Д.	<i>Оле́г-ові (-у)</i>	<i>Антóн-ові (-у)</i>	<i>Дмитр-о́ві (-у)</i>
Зн.	<i>Оле́г-а</i>	<i>Антóн-а</i>	<i>Дмитр-а́</i>
Ор.	<i>Оле́г-ом</i>	<i>Антóн-ом</i>	<i>Дмитр-о́м</i>
М.	<i>Оле́г-ові (-у)</i>	<i>Антóн-ові (-у)</i>	<i>Дмитр-о́ві (-у)</i>
К.	<i>Оле́ж-е (Оле́г-у)</i>	<i>Антóн-е</i>	<i>Дмі́тр-е</i>

М'яка група				Мішана група
Н.	<i>Сергі-ї</i>	<i>Їгор</i>	<i>Терень</i>	<i>Тиміш</i>
Р.	<i>Сергі-я</i>	<i>Їгор-я</i>	<i>Терен-я</i>	<i>Тимош-а і Тимош-а́</i>
Д.	<i>Сергі-єві (-ю)</i>	<i>Їгор-єві (-ю)</i>	<i>Терен-єві (-ю)</i>	<i>Тимош-єві (-у) і</i> <i>Тимош-єві (-у)</i>
Зн.	<i>Сергі-я</i>	<i>Їгор-я</i>	<i>Терен-я</i>	<i>Тимош-а і Тимош-а</i>
Ор.	<i>Сергі-єм</i>	<i>Їгор-єм</i>	<i>Терен-єм</i>	<i>Тимош-єм і</i> <i>Тимош-ём</i>
М.	<i>Сергі-єві (-ю)</i>	<i>Їгор-єві (-ю)</i>	<i>Терен-єві (-ю)</i>	<i>Тимош-єві (-у,-ї) і</i> <i>Тимош-єві (-у́, -ї́)</i>
К.	<i>Сергі-ю</i>	<i>Їгор-ю</i>	<i>Терен-ю</i>	<i>Тимош-е</i>
Множина				
Тверда група				
Н.	<i>Олэг-и</i>	<i>Антон-и</i>		<i>Дмитр-ї</i>
Р.	<i>Олэг-ів</i>	<i>Антон-ів</i>		<i>Дмитр-ів</i>
Д.	<i>Олэг-ам</i>	<i>Антон-ам</i>		<i>Дмитр-ам</i>
Зн.	<i>Олэг-ів</i>	<i>Антон-ів</i>		<i>Дмитр-ів</i>
Ор.	<i>Олэг-ами</i>	<i>Антон-ами</i>		<i>Дмитр-ами</i>
М.	<i>Олэг-ах</i>	<i>Антон-ах</i>		<i>Дмитр-ах</i>
К.	<i>Олэг-и</i>	<i>Антон-и</i>		<i>Дмитр-и</i>
М'яка група				Мішана група
Н.	<i>Сергі-ї</i>	<i>Їгор-ї</i>	<i>Терен-ї</i>	<i>Тимош-ї</i>
Р.	<i>Сергі-їв</i>	<i>Їгор-їв</i>	<i>Терен-їв</i>	<i>Тимош-їв</i>
Д.	<i>Сергі-ям</i>	<i>Їгор-ям</i>	<i>Терен-ям</i>	<i>Тимош-ам</i>
Зн.	<i>Сергі-їв</i>	<i>Їгор-їв</i>	<i>Терен-їв</i>	<i>Тимош-їв</i>
Ор.	<i>Сергі-ями</i>	<i>Їгор-ями</i>	<i>Терен-ями</i>	<i>Тимош-ами</i>
М.	<i>Сергі-ях</i>	<i>Їгор-ях</i>	<i>Терен-ях</i>	<i>Тимош-ах</i>
К.	<i>Сергі-ї</i>	<i>Їгор-ї</i>	<i>Терен-ї</i>	<i>Тимош-ї</i>

Примітка 1. В іменах на зразок *Антін, Нестір, Ничіпир, Прокіп, Сідір, Тиміш, Федір* букву *ї* вживаємо в називному відмінку (в закритому складі), у непрямих відмінках – *о*: *Антоніа, Антоніві* й т. д., *Нестора, Несторові* й т. д., але *Авенір – Авеніра, Лаврін – Лавріна, Олефір – Олефіра*.

Примітка 2. Імена, що закінчуються в називному відмінку на *-р*, у родовому мають закінчення *-а*: *Віктор – Віктора, Мака́р – Мака́ра, Світоза́р – Світоза́ра*, але імена з історично м'яким *р* мають закінчення *-я*: *Їгор – Їгоря, Лаза́р – Лаза́ря*.

Примітка 3. Ім'я *Лев* має паралельні відмінкові форми: *Ле́ва* й *Льва́*, *Ле́вові* й *Льво́ві* та ін., але в кличному відмінку тільки *Ле́ве*.

3. Українські жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний, відмінюємо як відповідні іменники III відміни:

Однина		
Тверда група		
Н.	Люб о́в	Аде́ль
Р.	Люб о́в-і	Аде́л-і
Д.	Люб о́в-і	Аде́л-і
Зн.	Люб о́в	Аде́ль
Ор.	Люб о́в'-ю	Аде́лл-ю
М.	...Люб о́в-і	...Аде́л-і
К.	Люб о́в-е	Аде́л-е

Примітка. Форми множини від таких імен рідковживані.

Зразок відмінювання чоловічого імені та по батькові

Н. Яросла́в Васи́льович (Олексі́йович, Їгорьович)

Р. Яросла́в-а Васи́льович-а (Олексі́йович-а, Їгорьович-а)

Д. Яросла́в-ові (-у) Васи́льович-у (Олексі́йович-у, Їгорьович-у)

Зн. Яросла́в-а Васи́льович-а (Олексі́йович-а, Їгорьович-а)

Ор. Яросла́в-ом Васи́льович-ем (Олексі́йович-ем, Їгорьович-ем)

М. Яросла́в-ові (-у, -і) Васи́льович-у (Олексі́йович-у, Їгорьович-у)

Кл. Яросла́в-е Васи́льович-у (Олексі́йович-у, Їгорьович-у)

Зразок відмінювання жіночого імені та по батькові

Н. Мари́-я Васи́лівн-а (Андрі́ївн-а, Іллі́вн-а)

Р. Мари́-ї Васи́лівн-и (Андрі́ївн-и, Іллі́вн-и)

Д. Мари́-ї Васи́лівн-і (Андрі́ївн-і, Іллі́вн-і)

Зн. Мари́-ю Васи́лівн-у (Андрі́ївн-у, Іллі́вн-у)

Ор. Мари́-єю Васи́лівн-ою (Андрі́ївн-ою, Іллі́вн-ою)

М. ...Мари́-ї Васи́лівн-і (Андрі́ївн-і, Іллі́вн-і)

Кл. Мари́-є Васи́лівн-о (Андрі́ївн-о, Іллі́вн-о) [10:134-143].

9.2 Практичний блок

Завдання 1. Провідмінійте та поясніть правила відмінювання прізвищ:

- 1) чоловічі прізвища *Восвода, Кондратюк, Гончар, Грицишин*.
- 2) жіночі прізвища (якщо це можливо) *Листоноша, Коваленко, Сердюк, Бондаршин, Повалій, Потоцька*.

Завдання 2. З поданими прізвищами складіть речення так, щоб вони використовувалися в жіночому й чоловічому роді в родовому та давальному відмінках.

Біленко, Савенко, Іваненко, Малько, Бровко, Тарасенко.

Завдання 3. Від поданих імен утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові, прокоментуйте їх написання.

Віктор, Сергій, Гнат, Олег, Валерій, Влас, Вадим, Григорій, Микола, Лука, Святослав, Ігор, Хома, Геннадій, Ілля, Йосип, Анатолій, Гліб, Андрій, Назар, Марко, Остап, Матвій, Олександр, Аркадій, В'ячеслав, Дмитро, Олексій, Роман, Георгій, Богдан, Веніамін, Леонід, Костянтин.

Завдання 4. Запишіть речення правильно.

1. Колеги завжди з цікавістю слухали доповіді (Аврамчук) Лесі та (Зайченко) Віктора. 2. Можу поручитися за (Шевченко) Мирослава і (Василенко) Оксану. 3. Олександр побачив (пан Ратушняк) і зрадів зустрічі з ним. 4. Сім'я (Романів) дружила з (Кухарики) і (Радкевичі). 5. Сьогодні представили двох нових завідувачів кафедрами – (Квітка) Петра Васильовича та (Зоря) Надію МIRONІВНУ. 6. З молодшими науковими співробітниками (Ющенко) Любов'ю Іванівною та (Ганичко) Миколою Степановичем студенти виконували курсовий проект. 7. Грошові премії надано (Ганич) Андрію Степановичу, (Михайлів) Аді Анатоліївні, (Кускевич) Лідії Тарасівні, (Грицишин) Данилові Костянтиновичу. 8. На (Михайловський) Іллю Семеновича та (Ковалева) Софію Григорівну подано скаргу.

Завдання 5. Провідмініяйте подані прізвища, імена та по батькові.

Катерина Петрівна Федірчук, Микола Львович Бойко, Людмила Володимирівна Козаченко, Марія Савівна Черняхівська, Ольга Василівна Федорів-Левицька, Ніна Григорівна Кравцова, Віктор Орестович Сулима.

Завдання 6. Запишіть речення, розкриваючи дужки.

Запросити (Борислав Леонтійович та Ірина Кіндратівна). Передати вітання (Богумила Веніамінівна та Полікарп Андрійович). Підтримати (Єлизавета Лаврентіївна та Владислава Ігорівна). Запропонувати (Дарина Феодосіївна та Павло Пантелеймонович) нові посади. Запитати (Світозар Володимирович та Зоя Гордіївна). З'ясувати у (Зореслава Фотіївна та Віктор Віталійович). Зустрітись із (Аліна Сигизмундівна та Сергій Анастасійович). Викликати (Мирослава Аполінаріївна та Феофан Лазарович). Відповісти (Лука Опанасович та Ольга Яківна). Відвідати (Ілля Степанович та Парасковія Митрофанівна).

Завдання 7. Виправте, де потрібно, помилки, напишіть правильно.

1. Твори Олеся Терентівича Гончара перекладені 67 мовами, а творчий досвід письменника засвоюється і вітчизняними, і зарубіжними знавцями слова. 2. Руслані Степанівній Лижичко вдалося вибороти перше місце на міжнародному пісенному конкурсі «Євробачення». 3. До Києва завітала Софія Михайловна Ротару. 4. Льотчик-космонавт Леонід Івановіч Попов здійснив три польоти в Космос як командир корабля. 5. «Золотою рибкою»

називають українку Клочкова Яну Олександрівну, яка є чотирикратною олімпійською чемпіонкою з водних видів спорту. 6. Найвидатнішим українцем усіх часів вважається Тарас Григорійович Шевченко. 7. Передайте, будь ласка, мені словник Ірини Юріївної. 8. Вітаю Вас, шановний Андріє Григоровичу. 9. З цього питання потрібно звернутися до Сергія Андрійовича. 10. Розробку нової вакцини доручили Антону Ігоревичу.

Завдання 8. Перепишіть, уставляючи імена та по батькові зазначених у дужках осіб. Визначте відмінки іменників.

1. Подякуйте (ім'я та по батькові Ваших батьків).
2. Прийдіть на консультацію до (прізвище, ім'я та по батькові Вашого наукового керівника).
3. Передайте мою заяву (прізвище, ім'я та по батькові ректора вашого університету).
4. Узгодьте це питання з (прізвище, ім'я та по батькові декана вашого факультету).
5. Надайте результати ваших тестів (прізвище, ім'я та по батькові вашого викладача української мови за професійним спрямуванням).
6. Надішліть звіт про проходження практики (прізвище, ім'я та по батькові Вашого викладача).

Завдання 9. Оберіть один варіант адресата з двох запропонованих, складіть та запишіть зразки документів, у яких можна використати подані словосполучення.

1. Коваленкові Дмитру Олексійовичу або Коваленку Дмитру Олексійовичу.
2. Марчуку Володимирі Григоровичу або Марчукові Володимирі Григоровичу.
3. Панові директорові або панові директору.
4. Лікареві Павлові або лікареві Павлову.

Завдання 10. Прочитайте запропонований текст. Провідмініайте виділені прізвища. Дізнайтеся та напишіть історію походження свого прізвища та імені, прокоментуйте особливості їхнього написання та відмінювання.

Пам'ять роду

У кожного з нас буває чи, напевно, буде період, коли хочеться докопатися до походження свого роду, довідатись, як жили, про що мріяли наші предки. І тоді заглиблюєшся в далеку історію, щоб знайти там відповідь.

Залишили у прізвищах сліди вихідці з різних регіонів України: Бойко (Бойченко, Бойчук), Волинець, Подолян, Поліщук. А прізвища Богуславець, Полтавець, Хоролець тощо свідчать про те, у яких українських містах жили їх перші носії. Богачі, Богатчуки, **Богатські** чомусь переконані, що в основі їхнього прізвища лежить слово «бог».

Насправді вони утворені від слова «багач» і свідчать про якісь багатства пращурів. Хто швидко ставав заможним, був **Скоробагатий** або **Скоробагацький**; у кого з'являлося власне село, був уже Дідич. На противагу їм з'являлися Бідний, Голота. Українські прізвища зафіксували й перебування їх перших носіїв на Запорозькій Січі: **Запорожець**, **Запороженко**, **Козачук**, **Довбиш**, **Кошовий** та інші.

На зв'язок із різними видами мистецтва вказують прізвища **Маляр**, **Богомаз**, **Музика**. Твірною основою деяких з них стали назви співців і музикантів та інструментів, на яких вони грали. Так з'явилися **Кобзарі**, **Співаки**, **Скрипники**, **Цимбалюки** [12:50].

9.3 Контроль знань

1. Зазначте рядок, в якому всі слова у родовому відмінку написані правильно:

- а) Франко, Швеця, Клеця, Глух;
- б) Мальцева, Швидкого, Шевченко, Юшук;
- в) Дюми, Ковальчука, Зайцева, Зарубі;
- г) Золя, Українця, Плюща, Фесенка.

2. Зазначте рядок, в якому всі слова у родовому відмінку написані правильно:

- а) Оганесян, Павловой, Зотової, Козир;
- б) Кудрявцевої, Гайдук, Сироти, Мальованой;
- в) Сайко, Лацис, Дацун, Звонарьової;
- г) Кузнецовой, Горбач, Шевчука, Федорової.

3. Зазначте рядок, в якому всі слова у давальному відмінку написані правильно:

- а) Карпову, Макєєві, Плющі, Заренко;
- б) Маслоу, Кузі, Турчині, Щокінові;
- в) Баранову, Гнатюкові, Руставелі, Пасіці;
- г) Гайдамакі, Коваленку, Сидорчукі, Ломаковичу.

4. Зазначте рядок, в якому всі слова у давальному відмінку написані правильно:

- а) Щипачовій, Сагайдаці, Кочергі, Шевцо;
- б) Марковій, Гайко, Бровар, Сороці;
- в) Головку, Брагі, Ільницької, Бугайовій;
- г) Фадєсвой, Зайцевій, Черних, Іваненко.

5. Зазначте рядок, в якому імена та по батькові написані правильно:

- а) Максим Василійович, Олена Петрівна;
- б) Володимир Олександрович, Лариса Костянтинівна;
- в) Вячеслав Федорович, Катерина Дмитрівна;
- г) Сидор Анатольович, Раїса Романівна.

6. Зазначте рядок, в якому всі слова у родовому відмінку написані правильно:

- а) Короленко, Корабльова, Кузя, Стельмах;
- б) Сидорова, Марчука, Гінзбурга, Дияка;
- в) Харитоновна, Зайця, Петренко, Тимошко;
- г) Мальцева, Глушик, Медведєва, Янукович.

7. Зазначте рядок, в якому всі слова у родовому відмінку написані правильно:

- а) Мешкової, Паламар, Кузь, Остапенко;
- б) Нікольської, Юрчук, Бабичевой, Вакуленко;
- в) Зайцевой, Слинько, Вердника, Серової;
- г) Повалій, Ротари, Пугачовой, Кузько.

8. Зазначте рядок, в якому всі слова у давальному відмінку написані правильно:

- а) Пасіці, Кочерзі, Франкові, Антоновичу;
- б) Зубкову, Гамову, Сорокі, Друзь;
- в) Моравія, Заїкі, Сидорчукові, Плугатарю;
- г) Марченко, Оганесян, Фурцову, Павлюк.

9. Зазначте рядок із помилками у відмінюванні чоловічих прізвищ:

- а) Головня, Головні, Головні, Головню, Головнею, при Головні;
- б) Біловіл, Біловола, Біловолу, Біловола, Біловолем, при Біловолеві;
- в) Задорожній, Задорожнього, Задорожньому, Задорожнього, Задорожнім, при Задорожньому;
- г) Шевченко-Грушівський, Шевченка-Грушівського, Шевченку-Грушівському, Шевченка-Грушівського, Шевченком-Грушівським, при Шевченко-Грушівському.

10. Зазначте рядок із помилками у відмінюванні жіночих прізвищ:

- а) Хоржевська, Хоржевської, Хоржевській, Хоржевську, Хоржевською, при Хоржевській;
- б) Носенко, Носенка, Носенку, Носенка, Носенком, при Носенку;
- в) Задорожня, Задорожньої, Задорожній, Задорожню, Задорожньою, при Задорожній;
- г) Щербакова, Щербакової, Щербаковій, Щербакову, Щербаковою, при Щербаковій.

10 КЛИЧНИЙ ВІДМІНОК

10.1 Теоретичний блок

1. У кличному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-о, -е, -є, -ю**.

а) **-о** властиве іменникам твердої групи: *дóнько, дóчко, дружіно, Гáнно Михаїлівно, кніжко, перемóго, сéстро*;

б) **-е** набувають іменники м'якої та мішаної груп, **є** — іменники м'якої групи після голосного, м'якого знака та апострофа: *вóле, відміннице, грівне, дúше, зéмле, Кáтре, кру́че, магарáдже, рáдже*; а також *Їлле; дуéньє, Маріє, мріє, Соломіє*;

в) **-ю** мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *бабу́сю, Га́лю, до́ню, Катру́сю, Мару́сю, мату́сю, титу́сю*.

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох особових імен — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення тільки кличного відмінка: *Оксáно Іва́нівно, Маріє Васи́лівно*.

Примітка 2. У звертаннях до жінок, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка мають обидва іменники: *добрóдійко Вариво́до, па́ні Гарку́ше, поетко Заба́што*.

2. Іменники другої відміни в кличному відмінку закінчуються на **-у (-ю), -є**.

а) закінчення **-у** мають іменники твердої групи (зокрема із суфіксами **-ик, -ок, -к(о)**), іншомовні імена з основою на **г, к, х** і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**): *Пе́трику, Іва́нку, Олéже* (й *Олéгу*), *ба́тьку, сінку, погóничу, слухáчу, товаришу, робітнику́* (і *робітні́че*), *Дже́ку, Жа́ку, Лю́двігу, Фрі́дріху*; а також іменники *ді́ду, сінку, тату́*.

б) закінчення **-ю** мають іменники м'якої групи: *Віта́лію, вчи́телю, Грі́цю, кра́ю, лі́карю, мі́сяцю, розма́ю, ясе́ню*.

в) закінчення **-є** мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом **-ець** і деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж, ч, ш, дж** і загальні назви з основою на **р, ж**: *Богда́не, Бо́же, го́лубе, дру́же, коза́че, мо́сте, о́рле, па́не, Пе́тре, по́сле, со́коле, Степа́не, чума́че; же́нче* (від *жнець*), *кра́вче, молóдче, хлóпче, ше́вче* (переважно: *бійцю́, украї́нцю, умі́льцю́* та ін.); *гуся́ре, Дóвбуше, ма́ляре, сто́роже, тесля́ре, школя́ре*. В окремих випадках можливі варіанти: *повста́нц-ю* і *повста́нч-є, умі́льц-ю* і *умі́льч-є*.

г) закінчення **-є** мають прізвища прикметникового походження на **-ів (-їв), -ов, -єв (-єв), -ин, -ін (-їн)**, такі, як *Ромáнове, Чу́гуєве, Королéве, Щóголеве, Глі́бове, Гуля́єве, Романі́шине, Степані́шине* та ін. і варіантні

форми, спільні з називним відмінком: *Романів, Чугуїв, Королів, Щоголів, Глібов, Гуляєв, Романішин, Степанішин*.

Географічні назви, до складу яких входять зазначені суфікси, мають у кличному відмінку закінчення **-е**: *Києве, Лебедіне, Львівє*.

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка мають обидва слова: *добродію бригадіре, пане лейтенанте*.

Примітка 2. У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *брате Пётре, друже Грицю, колего Степане, лікарю Ігорю, пане Віталію, побратіме Іване*.

Примітка 3. У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *друже Максименку; колего Євгенищук, пане Ковалю*; можливі також поєднання форми кличного відмінка іменника загальної назви та форми кличного відмінка прізвища, однакової з формою називного відмінка: *друже Максименко; колего Євгенищук, пане Коваль*.

Примітка 4. У звертаннях, що складаються з двох власних назв — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Володими́ре Хомичу, Пётре Кузьмичу, Яросла́ве Андрі́ювичу*.

Примітка 5. Іменники *сер, сір, гер* мають форму, омонімічну з називним відмінком: *сер, сір, гер*.

Примітка 6. Іменник *Господь* у кличному відмінку має форму *Господи*; іменник *Христос* може мати варіантні форми кличного відмінка: *Христе, Христе́, рідко Христо́се* [10:85,87,95-96,99].

10.2 Практичний блок

Завдання 1. Подані іменники запишіть у формі кличного відмінка однини.

Тарас, Віталій, Ганна, архітектор, Гриць, Віталія, бабуся, Ольга, Адам, Лук'ян, поштар, листоноша, солдат, Миколай, товариш, сторож, Георгій, каменяр, Аркадій, кравець, Григійр, знавець, литовець, Анастасія, Марія, клен, земля, вінничанин, львів'янка, орел, дівчина, хлопець, Микола, жінка, чоловік, глядач, депутат, посол, викладач, викладачка, водій, Антон, адміністратор, громадянин, Григорій, діти, громадянка, Антоніна, чумак, коваль, мудрець, герой, мрія, любов, юнак.

Завдання 2: Запишіть іменники у формі кличного відмінка однини у дві колонки:

- 1) із закінченням **-е (-є)**;
- 2) із закінченням **-ю**.

Ганнуся, Ксенія, Офелія, Анатолій, поезія, Наталя, Натуся, Овідій, Ефіопія, Наталія, гортензія, Валя, Англія, естонець, Гренландія, розмай, енергія, надія.

Ключ. З перших літер виписаних слів складіть назви міст Європи.

Завдання 3. Подані словосполучення запишіть у формі кличного відмінка однини, прокоментуйте написання.

1. Пан ректор, шановний слухач, пан лікар, молодий хлопець, товариш командир, вірний друг, добрий знавець, товариш охоронець, пан депутат, добродій директор, вірна дружина, смілива мрія, довгоочікувана воля, стражденна земля.

2. Друг Семен, дядько Георгій, добродій Новик, пан Мусієнко, пані Ганна, пан посол, товариш майор, пан кравець, сестра Марія, депутат Овдієнко, вельмишановна пані лікарка.

3. Федір Павлович, Оксана Мелентіївна, Михайло Миколайович, Зоряна Сергіївна, Надія Семенівна, Ілля Захарович, Анатолій Андрійович, Кузьма Леопольдович, Євгенія Яківна, Гордій Олексійович, Сава Святополкович, Тетяна Гордіївна, Роза Микитівна, Олесь Хомич, Василь Орестович.

Завдання 4. Запишіть подані слова у формі офіційного звертання, використовуючи при цьому формули мовленнєвого етикету.

Програміст, колега, товарознавець, замовник, секретарка, доповідач, клієнтка, експедитор, консультант, заступник директора, бухгалтер, менеджер, акціонер, віце-президент, майстер, монтажник.

Завдання 5. Запишіть у кличному відмінку посаду, звання, прізвище, ім'я та по батькові ректора вашого університету, декана факультету, завідувача кафедри мовознавства, викладача української мови за професійним спрямуванням, куратора групи.

Завдання 6. Утворіть звертання за допомогою сполук слів за зразком.

Зразок: пан полковник — Слухаю, пане полковнику!

Пан професор, пані Світлана, пані вчителька, доцент Юрченко, пан Президент, колега Семененко, брат Сергій, надзвичайний посол, Григорій Ілліч, подруга Галя, товариш лейтенант, друг Денис, пан добродій, пани.

Завдання 7. Подані прізвища запишіть у формі звертання, що складається із загальної назви та прізвища, поясніть написання.

Андрієнко, Осипчук, Магда, Терехова, Артеменко, Шевченко, Роговий, Писанська, Максимович, Тоцька, Кравець, Ярошенко, Бойко, Балій, Магеря, Данилевич, Сергієнко, Прокопчук, Білобаба, Кацай.

Завдання 8. Запишіть речення, виправляючи помилки.

1. Народ мій, до тебе я ще верну... (В. Стус).
2. Совість наша! (за І. Драчем).
3. Фантазія богиня легкокрила! (Леся Українка).
4. Мова рідна! Ти ж як море! (С. Плачинда).
5. Ох, пісне, чому, як той птах, не летиш (М. Рильський).
6. Життя моє! Дозволь тебе любити. Защити щастям зроблені дірки (А. Стеценко).
7. Прощай, колиска, прощай, тепле гніздечко, прощай, школа наша, прощайте, дні незабутні, неповторні (за Ю. Збанацьким).
8. Понеси мене на крилах, радість моя (В. Симоненко).
9. Чи знаєш ти, хлопець, якого коня тобі серед поля вготовила доля? (Б. Олійник).
10. Старі дуби, спасибі вам за осінь (Л. Костенко).

Завдання 9. Відомо, що звертання, виражені кличним відмінком, властиві різним стилям мовлення. Наведіть приклади звертань (по 6–8), які використовуються в:

- 1) діловому мовленні (писемному та усному);
- 2) розмовно-побутовому стилі;
- 3) художньому стилі.

Завдання 10. Запишіть правильно, обґрунтуйте написання.

1. Зоря моя вечірняя, зійди над горою (Т. Шевченко).
2. О мій русявий Прометей, загублений в ночах війни (А. Малишко).
3. Без мови рідної, юнак, й народу нашого нема (В. Сосюра).
4. Душа моя! Тікай на корабель (М. Зеров).
5. Оце і все, що є тепер у мене, моя матуся, неня моя, неня. (Л. Костенко).
6. Верни до мене, пам'ять моя (В. Стус).
7. Як тобі ведеться там, Василь? (І. Драч).
8. Дозволь мені, мій вечоровий світ, упасти зерням в рідній борозні (В. Стус).
9. Прощай, Іван, найвірніший друг, шляхетна іскра вічного вогню (Л. Костенко).
10. Як вам живеться, емігрантка, моєї юності весна? (В. Кищенко).
11. Збирайся до школи, хлопець (Л. Письменна).
12. О земля втрачена, явився бодай у зболеному сні (В. Стус).
13. Ой, не шуми, луг, зелений байрак, не плач, не журися, молодий козак (народна пісня).
14. Оце твоя, поезія, дорога (М. Зеров).
15. Моя ти доля молодая, не покидай мене (Т. Шевченко).

10.3 Контроль знань

1. Зазначте рядок, у якому всі іменники у кличному відмінку мають закінчення **-е**:

- а) юнак, орел, Ольга, слухач;
- б) козак, Ігор, Галя, тракторист;
- в) друг, листоноша, сокіл, хлопець;
- г) дяк, місяць, матуся, лікар.

2. Зазначте рядок, у якому всі іменники у кличному відмінку мають закінчення -у (-ю):

- а) перукар, кухар, бровар, сіль;
- б) синок, товариш, край, цар;
- в) футляр, богатир, газетяр, залізо;
- г) ледар, кінь, тато, миша.

3. Зазначте рядок, у якому всі іменники у кличному відмінку мають закінчення -е:

- а) робітник, Черемош, Харків, боєць;
- б) ударник, голуб, Степан, Гриць;
- в) дід, знавець, Дмитро, Чернігів;
- г) тесляр, сторож, дяк, міст.

4. Зазначте рядок, у якому всі іменники у кличному відмінку мають закінчення -у (-ю):

- а) дядько, водій, поштар, обрій;
- б) Олексій, ніч, Василина, Дмитро;
- в) Валерій, Павло, ювіляр, Олег;
- г) полковник, Пилип, орач, Зиновій.

5. Зазначте рядок, у якому всі іменники у кличному відмінку мають закінчення -е:

- а) кравець, Наталя, пісня, вітер;
- б) земля, душа, Київ, кобзар;
- в) Степан, друг, сестра, Ганна;
- г) вовк, Назар, народ, Ілля.

6. Зазначте рядок, в якому в усіх словах правильно утворено форми кличного відмінка:

- а) Кирилу, Олеже, площе, курча;
- б) Сергію, майстру, Василю, Петре;
- в) Дмитре, Богдану, Степану, лікарю;
- г) Ігорю, Володимире, соколе, женче.

7. Зазначте рядок, в якому в усіх словах правильно утворено форми кличного відмінка:

- а) глядаче, виборцю, погоничу, стороже;
- б) хлопче, товаришу, Грицю, бабусю;
- в) маляру, голубе, майоре, генералу;
- г) матусе, сім'є, Маріє, Гале.

8. Зазначте рядок, у якому в усіх словах правильно утворено форми кличного відмінка:

- а) пане Петренку, шановна пані Діброва;
- б) пан Петренку, шановна панно Діброва;
- в) пане Петренко, шановна пані Діброва;
- г) пане Петренко, шановна пані Діброво.

9. Зазначте рядок, в якому в усіх словах правильно утворено форми кличного відмінка:

- а) добродіє Тимчук, вельмишановно пані Веселова;
- б) добродію Тимчуче, вельмишановна пані Веселово;
- в) добродію Тимчук, вельмишановна пані Веселова;
- г) добродію Тимчуку, вельмишановна панно Веселова.

10. Прочитайте діалог (цифри позначають номери реплік). Зазначте рядок, в якому неправильно утворено форму кличного відмінка:

- (1) – Добридень, Андрію Євгеновичу! Як почуваєтеся?
 - (2) – Вітаю, Романе Степановиче! Та все добре, дякую! О котрій сьогодні буде нарада?
 - (3) – Треба запитати в секретарки. Олександрє, на котру заплановано нараду?
 - (4) – Панє директорє, Ви призначили нараду на дванадцятю годину. Чи потрібно розіслати колегам листи з нагадуванням?
– Так, неодмінно.
- а) перший;
 - б) третій;
 - в) п'ятий;
 - г) четвертий.

11 ЗАКІНЧЕННЯ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ У ФОРМІ РОДОВОГО ВІДМІНКА ОДНИНИ

11.1 Теоретичний блок

1. У родовому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-и, -і, -ї**:

1) **-и** набувають іменники твердої групи: *дóньки, дочкí, кнíжки, ма́ми, машини, перемóги, родíни, фáбрики*;

2) **-і** (після голосного, м'якого знака та апострофа – **-ї**) мають іменники першої відміни м'якої та мішаної груп: *бúри, грiвнi (вiд грiвня – грошова одиниця), дуéньi, мрiї, надiї, прáцi, вiдмiнницi, сiм'ї; кручi, межi, плóцi, тiшi*.

Примітка. Однакові за написанням форми родового відмінка однини та називного множини окремих іменників нерідко мають різні наголоси, порівняйте: *дочки* – *дóчки*, *землі* – *зémлі*, *кніжки* – *книжкі*, *межі* – *мéжі*, *сестрі* – *сéстри*, *сім'ї* – *сім'ї*.

У родовому відмінку однини іменники другої відміни залежно від їхнього значення мають закінчення **-а**, **-я** або **-у**, **-ю**:

1) іменники середнього роду в родовому відмінку однини закінчуються лише на **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій, зрідка – у мішаній групі): *міста*, *села*, *плеча*, *прізвища*; *уміння*, *знаряддя*, *моря*, *обличчя*, *узбіччя*, *поля*.

2) іменники чоловічого роду із закінченням **-о** в родовому відмінку однини набувають закінчення лише **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі): *батька*, *Дмитра*, *Дорошенка*, *Тесленка*, *Франка*, *Шевченка*; *Антóся*, *Бенéдя*, *Олексія*.

2. Іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини з основою на приголосний набувають закінчення **-а**, **-я** або **-у**, **-ю** залежно від значення істоти або значення неістоти, конкретного чи абстрактного значення та інших чинників.

2.1. Закінчення **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі) мають іменники чоловічого роду:

2.1.1. Назви істот у звичайній та зменшено-пестливій формі: *академіка*, *воїна*, *делегата*, *священника*, *співача*, *тесляра*, *митця*, *незнайомця*, *промóвця*, *татуся*, *фенóмена* (людина), *учітеля*, *учня*, *фахівця*; *Богдана*, *Бориса*, *Олександра*, *Тараса*; *Андрія*, *Василя*, *Віталія*, *Сергія*, *Юрія*; *козаченька*, *хлопчика*; *вовчика*, *зайчика*, *соколика*; та персоніфіковані предмети і явища: *Вітра*, *Мороза* та ін.

2.1.2. Назви неістот у звичайній та зменшено-пестливій формі, що позначають конкретні предмети, зокрема:

а) назви дерев: *береста*, *дуба*, *клена*, *явора*, *ясеня*; *дубка*, *яворонька*, *ясеночка*;

б) назви технічних реалій, машин і їх деталей: *вагона*, *електрокара*, *ескалатора*, *комп'ютера*, *літакá*, *монітора*, *мотора*, *потяга*, *трактора*; *автомобіля*, *дизеля*, *поришня*; *вагончика*, *літачка*;

в) терміни іншомовного походження, які позначають предмети, структурні елементи, геометричні тіла та їхні частини, математичні, лінгвістичні поняття: *атома*, *вектора*, *елемента*, *еліпсоїда*, *інтеграла*, *катóда*, *квáрка*, *квадрáта*, *коєфіцієнта*, *кóнуса*, *кóсінуса*, *циліндра*; *áфікса*, *інтерфікса*, *локатівá*, *прéфікса*, *суфікса* та ін., але *сінтаксису*, *фразеологізму*;

г) українські за походженням безафіксні та суфіксальні іменники-терміни: *відмінка*, *восьмикутника*, *додáтка*, *займєнника*, *знамєнника*, *імєнника*, *прикмєтника*, *прислівника*, *трикутника*, *чисельника*, *числівника*, *шкíва*; *променя*, але *виду*, *роду*, *складу*, *способу*;

г) назви одиниць вимірювання довжини (*дюйма, метра, кілометра*) або маси (*грама, кілограма, фунта, фунтика*);

д) назви відрізків часу, днів тижня і місяців: *дня, вівторка, понеділка; листопада, місяця, січня, тижня*; але *віку, листопаду* (явище природи), *року* (сукупність місяців, тижнів і днів), *поясу* (смуга фізичних об'єктів, частина поверхні земної кулі), а також числові назви: *десятка, мільйона, мільярда*;

е) назви грошових знаків: *гроша, долара, карбованця, сантим, франка, цента, червінця, червінчика*;

є) назви органів і частин тіла: *живота, кишкови́ка, м'яза, носа, рота, скелета, суглоба, хребта́, шлунка, пальця́*; *животи́ка, пальчи́ка*, але *стравоходу* та ін.;

ж) назви житлових приміщень, сільськогосподарських і технічних будівель і їхніх частин, архітектурних деталей: *барака, комина, одвірка, піддашка, причілка, сві́лока, флі́геля, димаря́; вітряка́, ву́лика, голубника́; акведука, баге́та, е́ркера, карніза, балко́на, пандуса, та́мбура; балко́нчика; але підмурку, покóю*;

з) назви предметів побуту: *ножа, чайника, черпака; дивана, мисника, серванта; сті́льця, сті́льчика*;

и) назви одягу і взуття: *джерсе́ра, жупана, кобеняка, костюма, кунтуша, піджакá, плаща́, пояса* (елемент одягу), *све́тра, ке́да, череви́ка, чобота; костюмчи́ка, плащи́ка; черевичка*;

і) назви виробів із борошна: *батóна, бублика, калачá, рогáлика; бубли́чка, калáчка*;

ї) назви церковних реалій: *амвона, іконоста́са, ві́таря, іконоста́сика*;

к) назви населених пунктів із суфіксами **-ськ-**, **-цьк-**, **-ець-**, елементами- **бург-**, **-град-** (**-город-**), **-піль-** (**-поль-**), **-мир-**, **-слав-**: *Бердя́нська, Луцька, Бобринця́, Кременця́, Трускавця́, Піттсбурга, Вишгоро́да, Миргоро́да, Шаргоро́да, Бориспо́ля, Тернопо́ля, Ямпо́ля, Житоми́ра, Яросла́ва*, а також назви річок, населених пунктів і різних географічних назв із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі та із суфіксами присвійності **-ів-** (**-і́в-**), **-ев-** (**-е́в-**), **-ов-**, **-ин-** (**-і́н-**), **-ач-**, **-ич-**: *Бика́, Дніпра́, Дністра́, Збру́ча, Псла, Те́терева; Вільхі́вця, Діні́я, Інгульця́, Торця́, Хустця́; Олесько́ва, Льво́ва, Ха́ркова, Кі́сва, Колгуе́ва, Ходо́рова, Батури́на, Пиря́тина, Святоши́на, Сня́тина; Бахмача, Га́дяча, Гали́ча*, лише в окремих випадках з наголосом на корені іменника: *Бре́ча, Вовка, Довжика, Мале́го Кую́льника, Салги́ра, Сві́жа, Смотри́ча*.

Примітка. Закінчення **-у, -ю** наявне у складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у**: *Давидового Броду, Зеленого Гаю, Кривого Рогу, Часового Яру, Широкого Лану* та ін.;

л) назви сайтів і служб електронної пошти: *фейсбу́ка, юту́ба, іме́йла*.

2.1.3. Закінчення *-у* (у твердій і мішаній групах), *-ю* (у м'якій групі) мають:

1) абстрактні іменники чоловічого роду:

а) назви якостей і властивостей: *героїзму, ліризму, націоналізму, патріотизму*;

б) назви почуттів, хвороб: *боліу, гніву, жаліу, жаху, сну, сорому, стиду* (і *стиди*), *страху, розпачу; авітамінозу, артрозу, бронхіту, гаймориту, грипу, діабету, коліту, кору, набряку, опіку, опуху, отиту, кашлю, правцю, тифу, ящуру*;

в) назви процесів, станів, властивостей, явищ суспільного життя, загальних понять: *аналізу, бігу, вибою, викупу, вислову, відбою, відгуку, заробітку, затору, запису, звуку* (але як термін *звука*), *ідеалу, імпульсу, клопоту, колокви́му, конфлікту, кроку, лету* (льоту), *поштовху, прибутку, приїзду, прогресу, ремонту, руху, синтезу, стогону, сумніву, успіху, ходу, шуму, але ривка, стрибка, стусана*;

г) назви філософських, літературознавчих та інших наукових понять: *абсолюту, абсурду, агностицизму, антропоцентризму, дисонансу, догматизму, догмати; авралу, акту, достатку, експорту, екскурсу, ідеалу, сорту, спосіб, хісту, феномену* (явище), *фрейдизму* та ін., але як конкретні іменники-терміни: *ду́ха* і *Ду́ха* (у значенні *Святого́ Ду́ха* (третя іпостась єдиного Бога));

г) назви явищ природи: *віхору, гра́ду, грóму, ві́тру, вогню́, дощу́, землетру́су, морóзу, смéрчу, тумáну, урага́ну, холоду, цикло́ну*; але *Ві́тра, Морóза* як персоніфікованих явищ;

2) іменники на позначення сукупності істот (*електорату, батальйону, взводу, дивізіону, корпусу* (військове з'єднання), *ордену* (чернеча громада), *оркестру, полку, ро́ю, хору*, але з наголосом на останньому складі *табу́ні*) або неістот:

а) дерев, кущів: *га́ю, лі́су, са́ду* (але *са́дка*), *чагарнику́*;

б) трав'янистих рослин: *барві́нку, бузку́, буркуну́, горо́ху, звіробо́ю, кро́пу, молоча́ю, очерéту, щавлю́, ячме́ню* (але *ві́ска*);

в) предметів побуту: *ба́дягу, ремане́нту, суво́ю, това́ру*;

г) сортів плодових дерев: *ране́ту, ренкло́ду; кальві́лію* та ін.;

г) установ, закладів, організацій, об'єднань держав: *інститу́ту, ко́леджу, ліце́ю, ма́ркету, музе́ю, університе́ту*; *клубу, коміте́ту, у́ряду, сою́зу*, але *бло́ка* (механізм або камінь);

д) спортивних ігор і танців: *альпіні́зму, бадмінто́ну, баскетбо́лу, бейсбо́лу, біатло́ну, бо́ксу, боулінгу, волейбо́лу, гандбо́лу, го́льф, да́йвінгу, се́рфінгу, футбо́лу; бобсле́ю, хокéю; ва́льсу, краков'яку, та́нку* (але переважно з наголосом на закінченні *танка́*); *та́нцю*, але: *гопакá, козакá* (танець), *се́рфінга* (вид спорту);

3) іменники – назви просторових понять та їхніх різновидів: *ва́лу, байра́ку, лимáну, лу́гу, майдáну, то́ку; всесві́ту, рі́нгу, ро́ву, сві́ту, сте́ну*,

урівку, яру; країю, небокраїю, ручаїю, але: горба́, хутора́. До цієї групи належать також назви різних споруд і будинків, зокрема й військових, приміщень та їхніх частин, різних просторових комунікацій: *бастіо́ну, буди́нку, вігва́му, вокза́лу, гурто́житку, га́нку, да́ху, заво́ду, за́лу, за́мку, інте́рнату, кана́лу, коридо́ру, мо́лу, му́ру, пала́цу, парапе́ту, підва́лу, пло́ту, по́верху, порта́лу, приту́лку, ти́ну, універма́гу, фаса́ду, фільва́рку, чу́му, ши́нку, шта́бу; сара́ю; метрополіте́ну;* але (переважно з наголосом на закінченні): *бліндажа́, гаража́, ку́реня́, млина́, сажá, хліва́;* обидва закінчення – **-а (-я)** та **-у (-ю)** – мають іменники: *моста́* (конкретний предмет) й *мо́ст* (цілісність), подібно: *паркана́* й *парка́ну, плота́* й *пло́ту, стола́* й *сто́лу.*

До просторових реалій належать і назви річок (крім зазначених у п. 2.1.2 л), озер, гір, островів, півостровів, країн, областей і т. ін.: *Бу́гу, Га́нгу, До́ну, Дуна́ю, Ні́лу, Ре́йну, Се́йму, Сті́ру, Стрі́ю, Байка́лу; Сві́тязю; Ельбру́су, Памі́ру, Ура́лу, Алта́ю; Кі́пру, Крі́ту, Родо́су; Алжі́ру, Афганіста́ну, Ватика́ну, Єгі́пту, Іра́ну, Іра́ку; Кита́ю, Тайва́ню; Гонко́нгу, Ельза́су, Кавка́зу, Караба́ху, Кривба́су, Мікело́ну, Сен-Пе́ру, Сибі́ру.*

Примітка. Закінчення **-а (-я)** та **-у (-ю)** має розрізнявальну функцію в деяких іменників: *Алжі́ра, Рі́ма, Туні́са* (місто) і *Алжі́ру, Рі́му, Туні́су* (країна), *Нью-Йо́рка* (місто) – *Нью-Йо́рку* (штат).

4) речовинні іменники: *азо́ту, асфа́льту, бальза́му, бо́ру, бро́му, борщó, во́ску, га́су, гі́су, грати́ту, йо́ду, ква́су, кі́сню, льо́ду, ме́ду, піску́, плазміноге́ну, поро́ху, спі́рту, фібриноге́ну; алюміні́ю, водо́ню, ву́глицю, ма́гнію, ра́дію, та́лію, ту́лію,* але *білка́, хліба́* (конкретний іменник);

5) більшість складних безсуфіксних слів (крім назв істот): *водого́ну, вододо́лу, газого́ну, живо́пису, живоплóту, манускри́пту, родово́ду, руко́пису, суходо́лу,* але *електрово́за, паропла́ва;*

6) назви населених пунктів (крім зазначених у п. 2.1.2 к): *Амстерда́му, Го́мелю, Ліверпу́лю, Лондо́ну, Мадри́ду, Пари́жу, Чорно́билю.*

Примітка. Ці іменники можуть мати варіантне закінчення **-а(-я)**: *Амстерда́ма, Го́меля, Ліверпу́ля, Лондо́на, Мадри́да, Пари́жа, Чорно́билья;*

7) більшість префіксальних іменників із різними значеннями (крім назв істот): *вібо́ю, віпа́дку, вісло́ву, відбо́ю, відгу́ку, заробі́тку, за́пису, зато́ру, о́піку, о́пуху, по́буту, по́штовху, прибу́тку, прикла́ду, про́воду (дріт), суво́ю, усмі́ху, успі́ху.*

Примітка. У низці іменників зміна закінчення, що ґрунтована на протиставленні конкретних іменників та абстрактних іменників, а також на реалізації іменниками значення сукупності, відбиває значення слова: *алма́за* (коштовний камінь) – *алма́зу* (мінерал), *акта́* (документ) – *акту́* (дія), *апарата́* (прилад) – *апарату́* (установа), *ба́ла* (одиниця виміру) – *ба́лу* (святковий вечір), *бло́ка* (частина споруди, машини) – *бло́ку* (об'єднання держав), *бо́ра* (свердло) – *бо́ру* (хімічний елемент), *бо́рта* (край одягу, посуду) – *бо́рту* (судно), *була́та* (зброя) – *була́ту* (сталь), *ва́ла*

(деталь машини) – *ва́лу* (насіп), *дзвона́* (інструмент) – *дзвону́* (звук), *Ду́ха/ду́ха* (безплотна надприродна істота, безсмертна, нематеріальна основа істоти) – *ду́ху* (здібність, властивість, стан, зміст і напрям, процес), *елемента́* (конкретне) – *елементу́* (абстрактне), *зву́ка* (термін) – *звучу́* (процес), *інструмента́* (одиничне) – *інструменту́* (збірне), *ка́меня* (одиничне) – *ка́меню* (збірне), *кلی́на* (предмет) – *кліну́* (просторове поняття), *ко́рпуса* (тулуб) – *ко́рпусу* (сукупне), *листа́* (одиничне) – *лісту́* (збірне), *листопа́да* (місяць) – *листопа́ду* (процес), *оригіна́ла* (особа) – *оригіна́лу* (документ), *о́ргана* (частина тіла) – *о́ргану* (установа), *папе́ра* (документ) – *папе́ру* (матеріал), *по́тяга* (поїзд) – *по́тягу* (почуття), *прида́тка* (відросток) – *прида́тку* (додаток), *по́яса* (предмет) – *по́ясу* (просторове поняття), *раху́нка* (документ) – *раху́нку* (дія), *сирка́* (сиркова маса) – *сирку́* (зменш. до *сир*), *со́няшника* (рослина) – *со́няшнику* (насіння), *ста́на* (технічний термін) – *ста́ну* (музичний та ін. термін), *телефо́на* (апарат) – *телефо́ну* (вид зв'язку); *те́рміна* (слово) – *те́рміну* (строк), *фа́ктора* (маклер) – *фа́ктору* (чинник), *фено́мена* (особа) – *фено́мену* (явище), *шабло́на* (пристрій; кресленик) – *шабло́ну* (зразок), *шлу́нка* (орган травлення) – *шлу́нку* (страва, фізіологічна потреба в їжі) і т. ін. [10:88-92].

11.2 Практичний блок

Завдання 1. Подані іменники запишіть у формі родового відмінка однини та прокоментуйте вибір закінчень.

1. Дисплей, відсоток, тиждень, вокзал, біль, вівторок, запас, день, сектор, інститут, вітер, успіх, майстер, четвер, календар, секретар, дощ, запис, школяр, страх, бюлетень, професор, колектив, ювіляр, перукар, товар, ячмінь, гараж, семестр, достаток, конфлікт, ремонт, пріоритет, компаньйон, ажіотаж, конвеєр, туман, тролейбус, грам, майдан, портфель, монітор, коледж, гектар, паритет, бінокль, шахтар, метраж.

2. Прибуток, дивіденд, архів, спостерігач, баланс, документ, спадкоємець, комерсант, патент, ліміт, власник, аудит, міраж, облік, кредитор, приятель, кодекс, акумулятор, репетитор, відвідувач, факт, комітет, ювелір, футляр, шедевр, плач, ваучер, вексель, директор, комісіонер, викуп, бунтар, проводир, параметр, конус, аптекар, поверх, університет, експорт, бригадир, столяр, екземпляр, інвентар, варіант.

Завдання 2. Перебудуйте словосполучення так, щоб замість прикметника вживався іменник у родовому відмінку однини.

Зразок: народна мудрість – мудрість народу.

Донбаський басейн, вокзальна каса, магазинна вітрина, київський сад, гранітний постамент, дніпровські береги, заводські корпуси, загоновий вожатий, київські вулиці, гаражне приміщення, степові простори, бетонна стіна, кримські помідори, херсонські кавуни, офіцерське звання, Іртиська притока, колоскове зернятко, факультетські збори.

Завдання 3. Подані власні назви запишіть у родовому відмінку однини, обгрунтуйте вибір закінчень.

Харків, Обухів, Буг, Миргород, Коростень, Чернігів, Дунай, Кривий Ріг, Бердянськ, Лейпциг, Донбас, Пирятин, Іванків, Дністер, Світязь, Гадяч, Луганськ, Дніпро, Париж, Алтай, Кіпр, Хорол, Китай, Крит, Тибет, Воронеж, Кавказ, Зелений Гай, Сахалін, Амур, Люксембург.

Завдання 4. Подані іменники поставте у формі родового відмінку однини й запишіть у дві колонки:

1) із закінченням **-а; -я**;

2) із закінченням **-у; -ю**.

Скарб, Ніжин, ерудит, ліс, обсяг, Вашингтон (місто), Ізмаїл (місто), вітер, агрус, Вашингтон (штат), дуб, Дністер, інститут, Дон, Дунай, інвестор, листопад (місяць), інстинкт, листопад (опадання листя), ящик, йорж, аміак.

Ключ. З перших букв записаних іменників прочитаєте вислів М. Коцюбинського «Не відділяй слова від діла».

Завдання 5. Випишіть словосполучення, у яких правильно утворено форму родового відмінка (**-у, -ю, -а, -я**) в іменниках чоловічого роду.

Працівники апарату – працівники апарата; структурного підрозділу – структурного підрозділа; до акту додається – до акта додається; вручення диплому – вручення диплома; направити до Львова – направити до Львова; пам'ятного знаку – пам'ятного знака; до призначеного терміну – до призначеного терміна; ділового папера – ділового паперу; відкриття рахунку – відкриття рахунка; переїхати до Південного Бугу – переїхати до Південного Буга; політичного блока – політичного блоку; незаперечного факту – незаперечного факта; важливого об'єкта – важливого об'єкту; своєчасного контролю – своєчасного контролю.

Завдання 6. Запишіть речення. Слова в дужках поставте в родовому відмінку. Знайдіть фразеологізми й поясніть їхнє значення.

1. Золотисті лани пшениці такі, що їм (кінець)-(край) не видно (В. Гжицький). 2. Ложка (дъготь) зіпсує ложку (мед). 3. Я круглий сирота: ні (рід), ні (плід), ви мене на ноги поставили, ви мене до (розум) довели (Г. Квітка-Основ'яненко). 4. Ті слова висіли на кінчику (язик), і разом з тим я їх не знаходив (Ю. Збанацький). 5. Одного ми (дух), і мати усім нам — блакить (В. Сосюра). 6. (Дим) без (вогонь) не буває. 7. Від теплового (слово) і лід розмерзається. 8. Посеред зими (лід) не випросиш у куми. 9. Як кого одурять похвальною або лестивою річчю, то люди кажуть: «Упустив рака з (рот)» (О. Стороженко). 10. Дружні сороки й (орел) заклюють.

Завдання 7. Поясніть наявність паралельних форм родового відмінка однини.

Рахунка – рахунку, терміна – терміну, блока – блоку, апарата – апарату, пояса – поясу, вала – валу, листопада – листопаду, листа – листу, папера – паперу, стана – стану, телефона – телефону, фактора – фактору, шаблона – шаблону, Ізраїля – Ізраїлю, елемента – елементу, акта – акту.

Завдання 8. Запишіть речення. Слова в дужках поставте в родовому відмінку.

1. Я син свого (час) і весь належу сучасникам своїм (О. Довженко).
2. Після (дощ) гостріше пахнуть квіти (В. Сосюра). 3. Руки, які колись свербіли до коси, тяглися до (штурвал) (комбайн) (І. Цюпа). 4. Ясне намисто з (кришталь) грає і ряхтить усюди (Леся Українка). 5. Сидить батько кінець (стіл), на руки схилився (Т. Шевченко). 6. На шляху (поступ) ми лиш каменярі (І. Франко). 7. Вони не покладали рук од (ранок) до (вечір) (І. Нечуй-Левицький). 8. Якийсь хижий птах з пронизливим криком вилетів з (ліс) (З. Тулуб). 9. Тече вода з-під (явір) ярмом на долину (Т. Шевченко). 10. Хата була третя од кінця й стояла край (вишневий садочок) (І. Нечуй-Левицький). 11. Ідеш на день, а (хліб) бери на тиждень (нар. твор.).

Завдання 9. Перевірте свої знання, дописавши закінчення слів. Якщо є паралельні закінчення, запишіть їх поряд.

Відділ..., трест..., номер..., інститут..., проект..., акт..., ювіле..., контрол..., підрядчик..., термін..., блок..., лист..., рахунок..., зміст..., контракт..., пункт..., матеріал..., прийом..., обсяг..., листопад..., генератор..., завод..., замовник..., вклад..., представник..., розрахунк..., матеріал..., конкурент..., період..., факт..., банк..., показник..., мигдаль..., моралізм..., пірует..., приклад..., Суздаль..., Талас, тоннаж..., тренінг..., Чернігів..., Ярославль....

Завдання 10: Перепишіть речення, на місці крапок вставте пропущені літери. Поясніть правопис відмінкових закінчень іменників II відміни.

1. Всі зміни потребує розитк... бази і збільшення її потужності, але це допоможе розширити інформаційне поле університет... (з газети).
2. Сум... листопад... ще довго буде тліть червона мідь поміж рядів обшарпаного сад... (В. Підпалій). 3. Біла симфонія сніг... пливла над шоглами ліс... (Л. Костенко). 4. Дужа хвиля набігає, корінь явор... ламає (А. Малишко). 5. Побував я не в одній країні світ..., відвідав галереї Москви, Париж..., Вашингтон..., Рим..., Будапешт..., Варшави (Ю. Збанацький). 6. Сьогодні з-за океан... на світанк... вернулись додому птахи (В. Підпалій). 7. Шумлять мені берези і дуби, шумлять вітри Славутич... й Дуна... (Л. Костенко). 8. Сумують лілії край берег..., а зорі плавають в ставу (В. Лучук). 9. Не маю зла до жодного народ...

(М. Вінграновський). 10. Ані горбик..., ані корчик..., ані слід... жодної живої душі, тільки праліс від одного кінц... обрі... до другого (І. Франко). 11. Не знаходжу ніде я дитинства порог..., тільки пам'ять про нього в душі ожива (В. Діденко). 12. У Національній філармонії 1 листопад... відбувся добродійний вечір, присвячений п'ятій річниці Фонд... відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олеся Гончара.

11.3 Контроль знань

1. Зазначте рядок, в якому всі іменники у формі родового відмінка однини мають закінчення -у (-ю):

- а) колектив, університет, мед, Мороз;
- б) цукор, асфальт, технікум, експорт;
- в) сором, водень, дуб, характер;
- г) інститут, експеримент, майдан, Париж.

2. Зазначте рядок, в якому всі іменники у формі родового відмінка однини мають закінчення -а (-я):

- а) побут, катод, конус, стілець;
- б) вигін, Неаполь, гвинт, відмінок;
- в) діаметр, трактор, мікроскоп, шків;
- г) степ, додаток, міліметр, Львів.

3. Зазначте рядок, в якому всі іменники у формі родового відмінка однини мають закінчення -у (-ю):

- а) пленум, квас, гнів, спорт;
- б) луг, гумор, інженер, кисень;
- в) актив, сироп, біль, метр;
- г) оркестр, жаль, тиждень, клуб.

4. Зазначте рядок, в якому всі іменники у формі родового відмінка однини мають закінчення -а (-я):

- а) викладач, сантиметр, дизель, долар;
- б) імпорт, стіл, гектар, сектор, Шанхай;
- в) відпочинок, годинник, гвинт, відмінок;
- г) успіх, маховик, трикутник, чисельник.

5. Зазначте рядок, в якому всі іменники у формі родового відмінка однини мають закінчення -у (-ю):

- а) хор, лід, сміх, Вітер;
- б) чай, граніт, відчай, берег;
- в) метал, страх, хутір, маршрут;
- г) штаб, алмаз, сад, мороз.

6. Зазначте рядок, в якому всі іменники у формі родового відмінка однини мають закінчення -а (-я):

- а) відрізок, додаток, поверх, кардан;
- б) бордюр, вітряк, гараж, балкон;
- в) акумулятор, фільтр, іменник, Марсель;
- г) синтез, двигун, вектор, шунок.

7. Зазначте рядок, в якому всі іменники у формі родового відмінка однини мають закінчення -у (-ю):

- а) спорт, граніт, гурт, голак;
- б) цех, текст, ректорат, аналіз;
- в) політ, міст, магазин, козак;
- г) рейс, вогонь, грім, атом.

8. Зазначте рядок, в якому всі іменники у формі родового відмінка однини мають закінчення -а (-я):

- а) дощ, акціонер, чумаки, відсоток;
- б) Крим, реферат, клен, вечір;
- в) комп'ютер, цукор, киянин, зуб;
- г) суглоб, бакалавр, портфель, січень.

9. Зазначте рядок, в якому всі іменники у формі родового відмінка однини мають закінчення -у (-ю):

- а) сніг, рух, ремонт, відгук;
- б) пісок, грім, директор, вогонь;
- в) шовк, світ, майстер, край;
- г) ліс, бальзам, степлер, ансамбль.

10. Зазначте рядок, в якому всі іменники у формі родового відмінка однини мають закінчення -а (-я):

- а) Камерун, слюсар, Бориспіль, тролейбус;
- б) промовець, кінь, овес, електрон;
- в) луг, словник, перпендикуляр, серпень;
- г) вітер, ключ, стрибок, тягар.

Список використаної літератури

1. Азарова Л. Є. Українське ділове мовлення. Частина I : навч. посіб. / Л. Є. Азарова, Н. Й. П'яст. – Вінниця : ВНТУ, 2007. – 232 с.
2. Глазова О. П. Українська орфографія. Тренувальні вправи, контрольні завдання, правила, диктанти, ключі : навч. посібник – Харків : Веста: Видавництво «Ранок», 2004. – 284 с.
3. Глущик С. В. Сучасні ділові папери : навч. посіб. / Глущик С. В., Дияк О. В., Шевчук С. В. – К. : Атіка, 2005. – 481 с.
4. Голосовська Г. Г. Українська мова для всіх : навч. посібник / Голосовська Г. Г. – Вид. 2-ге, випр., доп. – К. : Академія, 2015. – 208 с.
5. Зубков М. Г. Сучасна українська ділова мова : підручник / Зубков М. Г. – Вид. 3-тє, доп. – Х. : Торсінг, 2003. – 448 с.
6. Козачук Г. О. Українська мова: практикум : навчальний посібник / Козачук Г. О. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : Вища школа, 2008. – 414 с.
7. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
8. Азарова Л. Є. Практичний курс з української мови для слухачів ІнДП. Орфографія. Синтаксис : навчальний посібник / Азарова Л. Є., Горчинська Л. В., Корженко З. П. – Вінниця : УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2007. – 190 с.
9. Азарова Л. Є. Українська мова у вправах і завданнях для слухачів ІнДП. Орфографія : навч. посіб. / Л. Є. Азарова, Л. В. Горчинська. – Вінниця : ВНТУ, 2005. – 100 с.
10. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Наукова думка, 2019. – 288 с.
11. Український орфографічний словник: Близько 165 тис. слів / За ред. В. М. Русанівського; уклад. : В. В. Чумак та ін. – 5-е вид., переробл. і доповн. – К. : Довіра, 2006. – 940 с.
12. Гаценко І. О. Фахова українська мова та основи ділової комунікації. Методичні вказівки до практичних занять, самостійної роботи для підготовки бакалаврів / Гаценко І. О. – Чернігів : НУ «ЧП», 2020. – 76 с.

13. Фурдуй М. І. Українська мова: практикум з правопису : навч. посіб. / Фурдуй М. І. – К. : Либідь, 2004. – 272 с.
14. Ющук І. П. Практикум з правопису і граматики української мови. – К. : Освіта, 2012. – 270 с.
15. Шевчук С. Практикум з української мови. Модульний курс / С. Шевчук, Т. Лобода. – Київ : Вища школа, 2006. – 326 с.
16. Шкуратяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс : навч. посіб. / Н. Г. Шкуратяна, С. В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2007. – 823 с.

Навчальне видання

**Лариса Євстахіївна Азарова
Людмила Володимирівна Горчинська
Тетяна Миколаївна Пустовіт**

УКРАЇНСЬКА МОВА ПРАКТИЧНИЙ ПРАВОПИС

Навчальний посібник

Рукопис оформила *Л. Горчинська*

Редактор *Т. Старічек*

Оригінал-макет підготувала *О. Кушнір*

Підписано до друку 30.11.2021 р.
Формат 29,7×42¼. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 5.88.
Наклад 50 (1-й запуск 1–21) пр. Зам. № 2021-128.

Видавець та виготовлювач
Вінницький національний технічний університет,
інформаційний редакційно-видавничий центр.

ВНТУ, ГНК, к. 114.

Хмельницьке шосе, 95,

м. Вінниця, 21021.

Тел. (0432) 65-18-06.

press.vntu.edu.ua;

E-mail: kivc.vntu@gmail.com.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.